

CÍVIS PORTA

2
2017

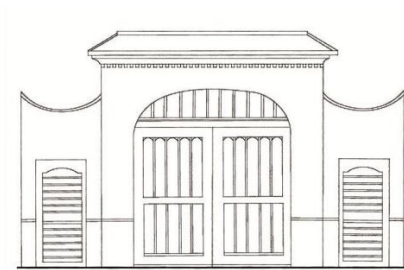

CÍVISPORTA

Szerkesztette:

Horváth Péter – Balogh László

Debrecen, 2017.

IMPRESSZUM

Helytörténelmi online folyóirat

Kiadó: Balogh Tamás – Debrecen

Felelős szerkesztők: Balogh László és Horváth Péter

Szerkesztőségi elérhetőségek

Web: <http://www.civisporta.hu>

E-mail: civisporta@gmail.com

A CIVISPORTA online folyóirat szerkesztősége fenntart minden, a weblap és a folyóirat bármely részének, bármilyen módszerrel, technikával történő másolásával és terjesztésével kapcsolatos jogot.

Borító: Szabó Magda emléktáblájának részlete a Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumának homlokzatán. Készítette: Juha Richárd

ISSN 2560-015X

TARTALOM

I. KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNET	
<i>Kopócs János: Az 1317-es debreceni csata rekonstrukciója</i> hadtörténész szemmel	7
II. FEJEZETEK DEBRECEN KORAI ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBŐL	
<i>Horváth Péter: „Elfújta a szél” – így lett „csonka” a debreceni</i> Kistemplom	69
III. A NAGY HÁBORÚ EMLÉKEZETE	
<i>Balogh Tamás Zoltán: Első világháborús emlékek az olasz fronton</i> és az Isonzó Expressz	111
IV. IRODALOMTÖRTÉNET	
<i>Balogh László: Szabó Magda debreceni lakhelyei .....</i>	149
V. EGYETEMTÖRTÉNET	
<i>Béres Zsuzsa: A Debreceni Egyetem 85 éves főépülete .....</i>	169

I. KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNET

Kopócs János

KOPÓCS JÁNOS

AZ 1317-ES DEBRECENI CSATA REKONSTRUKCIÓJA HADTÖRTÉNÉS SZEMMEL

Nagy adóssága a történelemnek, hogy időnként jeles, sőt sorsfordító események emlékezete az emberi hanyagság, részrehajlás, vagy egyszerűen a nem kellő információáramlás miatt évszázadokon keresztül homályban marad. Igazi jelentőségük az ismeretlenségbe burkolózik sokszor még a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók számára is. Az egykor lezajlott történéseket bizonyos esetekben a legendák homálya fedi be, míg mások esetében még a legendák sem maradnak fenn és az utókor csupán ismeretfoszlányokra és az egykor volt történések egyetlen megmaradt tanúira, azok helyszínére, illetve az ott talált emlékekre hagyatkozhat, ha a múlt rekonstruálására vállalkozik.

Ilyen esemény a magyar történelemben az 1317. évben Debrecen mellett lezajlott csata is I. Károly király serege és Borsa kopasz tartományúr csapatai között. Erről az ütközetről nem szólnak legendák, nem születtek népmesék. Mindmáig a csatater helyének behatárolása sem történt meg, ennek hiányában pedig régészeti adatokra sem támaszkodhatunk. Pedig az ütközet a fennmaradt kisszámú korabeli forrás tanúsága alapján véres volt és a tétje nem volt más, mint az Árpád-ház kihalása utáni káoszból nemrégiben éledező ország és királyának sorsa.

A tanulmány célja az, hogy történész elődeim munkáját összefogva – felhasználva ehhez a XIX. század vége óta folyamatosan rendszerezett forrásokat is –, legalább a debreceni csatával, illetve az 1317. évi hadjáratral kapcsolatosan naprakész összefoglalást készítsek. Elsődleges célom azonban – elődeimtől eltérően, akik elsősorban politikai szemszögből közeleltették meg a csatát és az 1317-es hadjáratot –, hogy katonai szemszögből vizsgáljam ezt az ütközetet, illetve az 1317-es hadjárat segítségével illusztráljam és értékeljem a korai Anjou hadszervezet működését a XIV. század első harmadában.

Jelen munka egy csatarekonstrukció, melynek során a csatater feltárásának sajnálatos hiánya miatt a csatára, valamint a korabeli politikai és katonai helyzetre utaló narratív források, illetve a stratégia alapvető elemeinek felhasználásával (figyelembe véve a korabeli hadá-

szat és harcászat jelenleg ismert módszereit) igyekszem az 1317-ben lezajlott ütközet lehetséges koreográfiáját megrajzolni, valamint a csatatér behatárolására is kísérletet tenni. Természetesen mindezt az események a korabeli politikai helyzet által árnyalt képbe helyezve, részletesen ismertetve az előzményeket és röviden kitérve a következményekre.

Célom az, hogy a lehető legtöbbet tudjunk meg erről a korabeli történetírók által méltatlanul feledésbe taszított ütközetről, mely nem csupán Debrecen, de már a csata esztendejében az egész ország további sorsát döntően befolyásoló következményekkel járt.

1. A debreceni csata a történeti irodalomban

A bevezetőben már elhangzott, hogy a korabeli történetírók sem említik az 1317-es debreceni ütközetet, mintha az soha meg sem történt volna. Az Árpád-házi királyaink és az 1301 után uralkodó királyok tetteit I. Nagy Lajosig legrészletesebben megörökítő, és tulajdonképpen egyedül fennmaradt Képes Krónikában egyetlen szó sem esik erről az ütközetről, pedig a krónika I. Károly trónra kerülésével és az uralkodása alatti belső harcokkal elég kimerítően foglalkozik.

Engel Pál véleménye szerint, aki „sorsdöntő éveknek” nevezi az 1310-20 közötti időszakot, a kortársi közöny az oka, hogy I. Károly korának egyetlen ismert krónikása, János ferences provinciális egyedül a rozgonyi csatát (1312) tartja említésre méltónak az oligarchákkal vívott évtizedes küzdelmekből. Szerinte a krónikás olyan mély ellenszenvvel viseltett az idegen király iránt, hogy csupán akkor ragadja el az írói hév, ha Károly véres tettéről, a Záchok kiirtásáról ír és az Úr azt követő bosszújáról a királyi családon.¹

Való igaz, a király Bazaráb elleni szerencsétlen kimenetelű hadjárata még a krónika befejezetlenségét figyelembe véve is meglehetősen nagy hangsúlyt kap a történet leírásának végén, mintha az író szándékosan akarta volna kiemelni Károly kudarcát, míg sikereiből sokat egyszerűen elhallgat az olvasó elől. Pedig még a XIV. század mozgalmas és helyi konfliktusoktól, háborúktól, sorozatos várostromoktól túlfűtött légkörében sem volt szokványosnak nevezhető egy ilyen mérvű mezei ütközet. A XIV. század első feléből talán csak a rozgonyi csata mérhető hozzá, de vizsgáljuk meg közelebbről igaz-e mindez?

---

¹ ENGEL PÁL 1988: 89-145.

Habár háborúkban gazdag, eseménydús korszak a XIV. század első két évtizede Magyarország történetében e munka kereteit meghaladná, ha részletekbe menően akarnám ecsegtetni a tartományúri rendszer sajátosságait, melynek kialakulása még az utolsó Árpádok idejére tehető, de virágkora és hirtelen romlása már az Anjou-ház magyarországi megtelepedésének idejére, azaz az általunk vizsgált korszakra keltezhető. Ezt már egyébként is megtette Kristó Gyula és Fügedi Erik számos, a témáról szóló cikkében és könyvében.² Kristó Gyula még a rozgonyi csatáról is írt egy monográfiát, melyben röviden kitér a tartományúri hatalom jellegére is.³

A debreceni csatáról azonban mindmáig kevesen és keveset írtak, azt is jobbára régen. Még a XIX. század végén, a magyar történetírás hőskorában, amikor az Anjou-kort először vették szigorúan szakmai szemmel górcső alá született néhány munka, melyben érintőlegesen foglalkoznak a debreceni csatával is. Így például Pór Antal Csák Máté életrajzában találkozhatunk a csata leírásával,⁴ illetve Bunyitai Vince Borsa Kopaszi-ról írott 1888-ban megjelent életrajzában,⁵ valamint Komáromy Andrásnak a Debreceni családról szóló cikkeiben.⁶

Legújabbán Kristó Gyula 1986-ban megjelent „Az Anjou-kor háborúi” című munkájában ír a csatáról röviden, illetve Engel Pál fentebb már említett, 1988-as cikkében⁷ foglalkozik vele részletesebben, ami érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Engel cikke a Magyarország története című sorozatnak a vegyesházi királyok korával foglalkozó, máig el nem készült részének előtanulmányaként íródott.

Bár a XX. században számos korábbi tévedést sikerült kiigazítani a téma mostohaságára jellemző, hogy ezt a csatát ugyan tartalmazza a kötelező középiskolai történelem tananyag is, ennek ellenére egészen a közelmúltig tartotta magát az a – Bunyitai Vince tévedésén alapuló – hibás időpont, mely a csatát 1316-ra tette, holott Kristó Gyula kutatásai egyértelműen bizonyították, hogy 1317-ben zajlott le.⁸ Mindez – ahogyan Engel is utal rá – a résztanulmányokat

---

² Megjegyzés: Csak hogy a legfontosabbakat említsem, KRISTÓ GYULA Csák Máté tartományúri hatalma 1973., Kán László és Erdély 1978 (A.), A feudális széttagolódás Magyarországon 1979., Csák Máté 1986., illetve FÜGEDI ERIK Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon 1977., Ispánok, bárók, kiskirályok 1986.

³ KRISTÓ GYULA 1978 (B.)

⁴ Megjegyzés: Legújabb kiadása lásd bővebben PÓR ANTAL 2004.

⁵ BUNYITAI VINCE 1888: 15-32., 129-155.

⁶ KOMÁROMY ANDRÁS 1891: 1-9., 67-78.

⁷ ENGEL PÁL 1988: 89-145.

⁸ Megjegyzés: Sajnos nem csupán az ismeretterjesztő irodalomra és a tankönyvekre jellemző ez a pontatlanság. Még a Benda Kálmán által szerkesztett 1981-es Magyar történelmi kronológia is hibás évszámot tartalmaz! Lásd: BENDA KÁLMÁN 1981: 194.

összefogó szintézis hiánya miatt van, ami sajnálatosan még mindig nem készült el és Kristó Gyula 2004. év eleji halála valószínűleg ismét visszavetette az ezügyben folytatott munkálato-
kat.

2. A debreceni csata résztvevői és előzményei

Engel Pál fentebb idézett cikkének bevezetőjében Károly Róbert magyarországi uralkodása alatti tevékenységét Szent István és IV. Béla uralkodásához hasonlítja és kijelenti: ezek alapján Károly Róbertet nyugodtan nevezhetjük a harmadik honalapítónak, hiszen a sírból hozta vissza az Árpádok három évszázados királyságát, melyet széteséssel fenyegetett a XIV. század elejére túlzottan megerősödött tartományúri hatalom.

Az oligarchák családjuk több nemzedékének sokszor valóban odaadó és hű szolgálatával szerezték birtokaikat és címeiket, mely hatalmuk alapja volt és az Árpád-ház egyenesági kihalását követően igyekeztek befolyásukat érvényesíteni a különböző Árpádokkal rokon uralkodóházak legitimációs vitáiban, de mindez már elsősorban nem a királyság érdekét szolgálta – ahogyan őseik alatt – hanem csupán saját családjuk fennmaradását, hatalmának megőrzését, sőt gyarapítását. Ilyen oligarcha család volt a Borsa nemzetség is.

Erről a családról minden történész azt állítja, hogy ősi, talán a honfoglalás koráig visszanyúló gyökerekkel rendelkezik,⁹ birtokaik főként a Tiszántúlon és Erdélyben terültek el. A nemzetségnek azon ága, melynek tagjai végül tartományúri hatalomra tettek szert a XIII. században tűnik fel először a forrásokban, még mint az uralkodó hívei. A család első ismert tagja Barnabás, aki még a tatárjárás előtt született jóval. Róla csupán a nevét tudjuk és azt, hogy két fia volt: Tamás és János. Mindkettőnek születtek fiai, de János utódai nem futottak be olyan nagyívű karriert, mint Tamás fiai. Egy 1279-es oklevélből ismerjük neveiket, de semmi többet nem tudunk meg róluk, és később sem bukkannak fel.¹⁰

Ezzel szemben Tamás már 1277-ben Geregye-nembeli Pál egykori országbíró fiai lázadásának leverésében segédkezik IV. Lászlónak és ezért megkapja Körösszeg és Adorján várát, mely később a család ezen ágának központja lesz. Ezután még mindig a király oldalán

---

⁹ BUNYITAI VINCE 1888: 15-16., továbbá KARÁCSONYI JÁNOS 2003: 226., valamint FEJÉR GYÖRGY 1830 (A.): 259.

¹⁰ WENZEL GUSZTÁV 1874: 250-253.

az 1282-es Hód-tavi csatában harcol a kunok ellen, ahol szintén kitünteti magát.¹¹ Itt már részt vesznek Tamás fiai is, akiket egy váradi eskütételről szóló oklevélből név szerint is ismerünk: Lóránd, István, Jakab (akit Kopasznak is neveznek), László (akit később a Vook előnévvel illetnek), illetve Beke és János.¹² Hogy közülük hányan vettek részt a csatában pontosan nem tudni, de a három legidősebb valószínűleg igen, mert a csata után őket országos méltóságokba emeli a király: Lóránd erdélyi vajda lesz,¹³ István a főpohárnoki,¹⁴ míg Kopasz Jakab a főlovászmesteri címet kapja meg 1284-ben.¹⁵

Ezen nagyfokú királyi kegy mégis hatástalan maradt: már 1286-ban lázadás bűnébe esnek a Borsák és innentől fokozatosan szembekerülnek a királyi hatalommal. Sőt, már ezekben az években úgy hírlik Rómában, hogy ők Martell Károly, a nápolyi Anjou trónkövetelő leghívebb támogatói.¹⁶ 1289-ben IV. László éppen azért szólítja táborba az ország nemeseit Körösszeg alatt, hogy megostromolja a várat a Borsák – érdekes módon éppen Kopasz – ellenében.¹⁷ Az ezután történt események nem egyértelműen bizonyítottak: IV. Lászlót kun orvgyilkosok ölik meg sátrában a vár alatt, akiket aztán kegyetlenül megkínóznak és kivégeznek, de a felbujtó kilétét nem hozzák nyilvánosságra és a számonkérés is elmarad. Ennek ellenére valószínűsíthető, hogy Borsa Kopasz bérelte fel a gyilkosokat tudván, hogy a királyi sereggel nem dacolhat, győzelemre másképp nincs esélye.¹⁸

Az ekkor támadt zűrzavarban ismét sok birtokot elfoglaltak a Borsa-nembeliek, de III. András elismerték királyuknak és hűséget esküdtek neki. Bár a királynak nem voltak illúziói a Borsák hűsége felől egyelőre a status quo megtartására törekedett, hogy elfoglalhassa országát. 1290-ben III. András is erdélyi vajdának nevezi ki Lórándot testvérét, Kopaszt pedig ugyancsak szatmári és borsodi comessé.¹⁹ Eddig tisztázatlan okokból azonban ezzel a királlyal

¹¹ MÁTYÁS FLÓRIÁN írói nevén MATTHIAS FLORIANUS 1883: 226., valamint FEJÉR GYÖRGY 1830 (A.): 259.

¹² WENZEL GUSZTÁV 1874: 250-253.

¹³ Megjegyzés: 1284-1294. között vajda. Lásd bővebben: KARÁCSONYI JÁNOS 2003: 224.

¹⁴ Megjegyzés: 1284-ben főpohárnokként, 1285-ben szatmári comesként említik. Lásd bővebben: KARÁCSONYI JÁNOS 2003: 224.

¹⁵ Megjegyzés: 1284-ben főlovászmester és borsodi comes, 1304-ben bán, 1306-1316. között nádor. Lásd bővebben: KARÁCSONYI JÁNOS 2003: 224.

¹⁶ THEINER., AUGUSTIN 1859: 364.

¹⁷ SZABÓ KÁROLY 1988: 171.

¹⁸ Megjegyzés: Erre utaló okleveleket lásd: FEJÉR GYÖRGY 1830 (B.): 220., illetve IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ 1880: 292., továbbá NAGY IMRE 1881: 217.

¹⁹ FEJÉR GYÖRGY 1830 (B.): 130.

is megromlik a Borsák viszonya olyannyira, hogy 1294-ben fellázadtak ellene és a fegyveres harcot maga Lóránd vajda vezette. Ám a király mögött felsorakozott a nemesség, így Adorján várát hamar bevette a királyi sereg. III. András Lóránd vajdát fő és jószágvesztésre ítélte, de mégsem végezték ki, ahogyan Bunyitai gondolta, mert még 1301-ből is van rá adatunk, ahol, mint vajdát és királynéi tárnokmestert említik.²⁰ Nyilván III. András számolt a Borsák hatalmával és elégségesnek tartotta, ha megtöri őket, de nem akarta megsemmisíteni az egész családot. Csupán Lórándot tolta háttérbe – őt is csak egy időre, arra azonban nincs adat, hogy Kopasz is elvesztette volna főlovászmesteri címét. Testvérük, István – nyilván a lázadás fegyveres harcaiban – meghalt 1294-ben, atyjuk Tamás pedig 1295-ben.²¹

Amikor 1301-ben meghalt III. András király úgy tűnt eljött a Borsák ideje, hiszen ők már eddig is titkon Anjou Martell Károly támogatói voltak. Most az Árpád-ház kihalásával hivatalos trónkövetelőként jelent meg Martell Károly kiskorú fia, Károly Róbert. Ebben az évben hal meg Lóránd is, így a család feje, mint legidősebb élő testvér Kopasz lesz. Eleinte híven és lelkesen támogatja Károlyt – bár Gentilis bíboros megállapítása szerint a többi országnagyhoz hasonlóan – csak szavakban. Az új királynak azonban szüksége van támogatósukra, így visszaadja elkobzott javaikat és új, minden eddiginél magasabb tisztségekre emeli őket: az ifjabb testvér, Beke 1302-ben már bihari comes,²² Kopaszt pedig 1304-ben bánként említik, bár hogy milyen bán volt az nem derül ki.²³ Tevékenyen részt vesznek a király 1304-es Csehország elleni hadjáratában, ahol legifjabb testvérük, János elesik. Ezután Kopaszt 1306-ban nádorrá nevezi ki a király, mely címet tíz éven keresztül viseli. Beke 1307-ben segíti a királyt Buda visszavételében, ahol vitézül harcol, így méltán nyeri el 1308-ban a királynéi tárnokmesterséget.²⁴

Nyugodtan mondhatjuk, hogy ezzel a Borsák tulajdonképpen elérték végső céljukat: két nemzedék alatt az ország zászlósuráivá emelkedtek és megszerezték a legmagasabb közjogi méltóságokat is. Károly kedvelt és gazdagon jutalmazott híveinek számítottak. Miért fordultak hát mégis ellene? Hogy ez kiderüljön, nézzük meg most a csata másik résztvevőjének történetét.

---

²⁰ KRISTÓ GYULA 1990:45.

²¹ ENGEL PÁL 2001 (A.): Megjegyzés: lásd Borsa nem 1. Kopasz ága 1. tábla.

²² NAGY IMRE 1878: 32.

²³ Megjegyzés: Kopasz bánra vonatkoztatva lásd FEJÉR GYÖRGY 1832 (A.): 160., továbbá IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ 1880: 319.

²⁴ NAGY IMRE 1878: 131-133.

3. A Debreceni család

Debreceni Dósa, a csatában a királyi seregek vezére, szintén a Tiszántúlról származott. Családja, a Debreceni család eredete bizonytalan. Már Komáromy megcáfolja azt a korai feltételezést, hogy a Káta nemből származik a család.²⁵ Birtokaik sem ősi nemzetségi birtokok, hanem – a család később élt tagjainak pályájából legalábbis erre következtethetünk – valószínűleg katonai érdemekért kapott földek. Így feltételezhető, hogy a késő Árpád-korban, talán a tatárjárást követően, ma már tisztázhatatlan körülmények között került ide ez a család. Érdekes, hogy bár igen magas méltóságokba emelkednek – Dósa nádor lesz és öt vármegye kinevezett királyi bírója, ami ekkor és később is példa nélkül álló hatalom – mégis igen kevés okleveles anyag maradt fenn róluk elbeszélő forrás pedig – ha eltekintünk a jóval később keletkezett népmondáktól, melyek rendszerint más történelmi alakokkal mossák egybe az egyes személyeket – sehol sem említi őket.

Az első értékelhető adat IV. László korából származik 1277-ből, mikor is a király megjutalmazza Rophoint, mert Miklós nevű testvére elesik a Gyulafehérvárt kifosztó erdélyi szászok elleni harcban. Ott van ugyanazon évben a lázadó Geregye nembeli Pál fia Miklós elleni hadjáratban is Adorján ostrománál, ahol László nevű testvére elesik, míg Geregye nembeli Acho legyőzésekor Péter nevű rokona esik el és három szerviense megsebesül. 1281-ben Aba nembeli Finta lázadása idején Szalánc ostrománál maga Rophoin is megsebesül. 1282-ben részt vesz a Borsák oldalán a Hód-tavi csatában a kunok ellen, ahol négy sebet kap.²⁶ Feltehetően ezután kapja jutalmul a báni tisztséget – 1285-től haláláig következetesen bánnak címezik – de akárcsak Borsa Kopasz esetében, róla sem lehet megállapítani milyen bániságot viselt.²⁷

Mint láthatjuk a XIII. század végén elég szoros volt az együttműködés a Borsák és a Debreceniek között. Egyes adatok arra utalnak, hogy nem csupán bajtársi, de talán baráti, sőt rokoni szálak is összekötötték a két családot. IV. László egy 1285. jan. 13-i oklevelében Borsa nembeli Lóránd vajda és testvérei Gáborján falut Szentpéterszeg egyházaival közös joggal

²⁵ KOMÁROMY ANDRÁS 1891: 1.

²⁶ SZENTPÉTERY IMRE 1961: 348., továbbá lásd még: GYÁRFÁS ISTVÁN 1873: 448-449.

²⁷ Megjegyzés: Pesty Frigyes A szörényi bániság története című munkájában szörényi bánnak állítja, de ez azóta sem igazolódott. Feltevését már Komáromy is kétségbe vonta.

átadják rokonuknak (cognatus), Rophoin bánnak.²⁸ Míg egy későbbi, 1307-es oklevélben Ottó király adományozza a gazdátlan Elep földet Tamás fiai, Kopasz nádor, Beke mester és László mester rokonának, András comes fiának, Dósa mesternek hűségéért.²⁹

Már Komáromy is kételkedett ebben a rokonságban, és mind a mai napig nem elfogadott, hogy a két család bármilyen rokoni kapcsolatban lett volna,³⁰ mert nincs rá a fent említett okleveleknél egyértelműbb bizonyíték. Komáromy Ottó oklevelével kapcsolatban csak azt emeli ki, hogy a trónkövetelő bizonyára azért ajándékozta Elepet Dósának, hogy Károly Róbert táborából a sajátjába csábítsa. Azt ő is kérdésesnek találja, hogy Tamás fiai Ottó hívei lettek volna, mikor nem sokkal később Károly Róbert is nádorának mondja Kopaszt, azonban a tartalmilag nehezen magyarázható oklevél hitelessége ellen máig sem merült fel kifogás. Ismerve a Borsák Kopasz-féle ágának köpönyegforgató politikáját elképzelhető, hogy Ottó erdélyi útján hűséget esküdtek neki is és cserébe ő megtartotta őket tisztségeikben, majd Ottó elfogatása után ismét Károlyhoz pártoltak. Véleményem szerint meggondolandó a rokonság kérdése annak fényében, hogy a Borsa nemzetség Kopasz-féle ágának címerét nem ismerjük, a Debrecenieket viszont nem tudjuk egy nemzetséghez sem kapcsolni.³¹ Ezen felül lehetségesnek tartom, hogy a rokonság a Rophoin előtti időből való vagy nőági, márpedig ebben az esetben a címer sem lenne megfelelő támpont. Persze ezzel kapcsolatosan sem került elő írásos adat. Sajnos mindkét család nőtagjairól igen kevés információval rendelkezőnk.

Egyébként érdekes tény, hogy egy olyan nagyhatalmú és ősi múltra visszatekintő nemzetség tagjai, mint a Borsák következetesen rokonuknak neveznek egy ezen a tájon csak rövidebb ideje meglepedett családot, akiknek ez időben sem gazdagsága, sem hatalma nem ér fel még az övékkel. Ha figyelembe vesszük, hogy a középkori Magyarországon komoly, nemzedékeken át tartó pereket indítottak a nemzetségi hovatartozást és a rokonságot illetően, illetve hogy a Debreceniek sem 1285-ben, sem 1307-ben, de később sem tiltakoztak ezen rokonság ellen talán feltételezhetjük, hogy valamilyen módon igaz lehet ez az állítás.

A Debreceniek rokoni kapcsolataira világít rá a váradi püspökség 1291-94-ből fennmaradt tizedjegyzéke is, amely Debrecen részbirtokosaiként Rophoin bánt, Dósát és Pétert ne-

²⁸ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 63.

²⁹ FEJÉR GYÖRGY 1832 (A.): 219-220., illetve, KRISTÓ GYULA 1992: 63.

³⁰ Lásd bővebben: KOMÁROMY ANDRÁS 1891., illetve újabban SZENDREY ISTVÁN 1984. Debrecen története 1. kötet szerkesztésében.

³¹ Megjegyzés: Bunyitai Vince az Abák címeréhez hasonlítja, de ezt elvetve, a mára hibásnak bizonyult Káta nemzetségbeli származás mellett foglal állást. BUNYITAI VINCE 1888: 143.

vezi meg. Ekkor még Rophoin bán a család feje, az övé Debrecen 2/3 része, míg Péter és Dósa része együtt tesz ki 1/3-ot.³² Dósa neve ekkor tűnik fel először hivatalos iratban, ami arra utal, hogy ekkor már nagykorú lehetett. Később 1279-ben 100 ezüst márkáért megvásárolja Káta nembeli Gug, Egyed és Pál Zám nevű faluját és minden tartozékát,³³ majd 1299-ben már, mint unokabátyja, Rophoin bán képviselője tűnik fel egy hatalmaskodási ügyben, ahol Rophoin bán jobbágyaitól fényes nappal 200 márka értékű árut rabolnak el.³⁴

Ezek a példák érzékeltetik, hogy Debrecen óriási fejlődésen megy keresztül a Debreceniek uralma alatt. Kereskedő parasztokról hallunk, akik nagy értékű áruval járnak. A Debreceni család minden bizonnyal nagy vagyonnal rendelkezett a XIII. század végére, de az, hogy politikai szerepe ugyanakkor nincs, azt sejteti, hogy gazdagságuk újsütetű, bizonnyal a városba települő kereskedő polgárságtól és parasztságtól húzott jövedelmekből származott, hiszen a földjeik jelentős részét – mely ebben a korban a hatalom egyedüli alapja lehet – Rophoin és Dósa idején szerzik. A család emelkedését tehát minden bizonnyal az András comes (Dósa apja) és testvére, Miklós (Rophoin apja) idején megindult gazdasági fellendülés alapozta meg és Rophoin és Dósa sikeres katonai szereplése következtében megszerzett politikai hatalom tetőzte be.

Törvényszerű volt, hogy a katonai pályán sikereket elért Rophoin útját – fiú örököse nem lévén – Dósa folytatja majd. Rophoin bán 1311-ben kérelmezi is Károly király előtt, hogy birtokait fiú utódja nem lévén unokaöccsére, Dósa mesterre hagyhassa,³⁵ amit a király kegyesen meg is enged, hiszen ebben az évben már a harctéren is kitünteti magát Dósa a Csák Máté elleni hadjáraton.³⁶ A király meleg szavakkal emlékezik meg Dósáról, aki híve volt az országba érkezésétől fogva és már eddig is sok háborúban és egyéb ügyekben is szolgálta saját költségén. Vitézségét látva nevezte ki a király ezen hadjárat vezérévé.

A rozgonyi csatában is jelen van 1312-ben, mint a sereg egyik vezére, ahol is saját csapatai élén hőiesen küzdve nem kis szerepe volt a győzelem kivívásában.³⁷ Valószínűleg ekkor került közel az uralkodóhoz olyannyira, hogy nem csupán bajtársi, de szoros

³² BUNYITAI VINCE 1883: II. kötet 433.

³³ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 88., 1872:56.

³⁴ WENZEL GUSZTÁV 1873: 371-372., és 379-380. Megjegyzés: Az esetet 1322-ben leírja Lampert országbíró oklevele is amelyben az elhalt tettes fiának neve is szerepelt. Lásd bővebben: NAGY IMRE 1881: 28-35.

³⁵ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 132-133.

³⁶ NAGY IMRE 1878: 233-234.

³⁷ „...Dowsa Woyauoda ibi aciei aduerse se inmitten pro obseruanda sacre Corone debita fidelitate laudabiliter dimicauit.” Lásd bővebben: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 173

személyes kapcsolat is kialakult közöttük. Ennek bizonyítéka az az 1315-ből származó oklevél, amely arról tudósít, hogy Károly Dózsát nem csupán hűséges hívének tartja, hanem keresztkomájának is fogadja.³⁸

Ám ekkor még – ahogyan Bunyitai írja – Dózsa egyszerű főúr. Gazdag, de politikai befolyása nincs. A király pedig ezekben az években éli át uralkodásának talán legsúlyosabb politikai válságát. Nyilvánvalóvá válik 1314 végére, hogy Károly korábbi politikája, melynek lényege az oligarchákkal való „békés egymás mellett élés” volt megbukott. Hiába választotta 1310-ben kormányába az ország leghatalmasabb főurait azok következetesen nem jelentek meg egyetlen országgyűlésen sem és a király ellenük csupán a gyors problémamegoldás politikáját tudta alkalmazni: ahol éppen fellázdak oda igyekezett, hogy uralmát ismét elismeresse, de ez a módszer tekintélyének felőrlődésével fenyegetett, mert sehol sem vezetett végleges eredményre.

A lázadók leveretésük után meghódoltak, de hamarosan újra felkeltek a királyi hatalom ellen. Jól mutatja a válságot Károly 1314 augusztusában Budán tartott országgyűlésének névlajstroma: ezen a korábbi kormányból csak a nádor (Borsa Kopasz), a tárnokmester (Borsa nembeli Beke) és Rátót Domokos királynéi tárnokmester vett részt. A többi felsorolt hat „bárá” – Aba nembeli Kompolt fia Péter, Pok Miklós volt vajda, Ákos István volt nádor fia István, Debreceni Rafain bán unokaöccse Dózsa és a közelebbről nem ismert Bertalan fia János mester aligha ellensúlyozhatta a Kőszegiek, Kán László vagy Csák Máté távolmaradását.³⁹

Károly drasztikus lépésre szánta el magát: 1314 őszén, hűtlenség címen leváltotta tisztségéből szinte az összes országnagyot és új, személyéhez hű embereket nevezett ki helyettük. Később, 1315 nyarán már arról értesülünk, hogy Kopasz nádor hűtlenné vált; a szintén hűtlen Csák fia János helyett 1314. szeptember 29-én már Hermány nembeli Lampert csanádi ispán az országbíró,⁴⁰ míg a lovászmesterséget Kőszegi János helyett 1315. január 12. előtt már Csák nembeli Péter viseli.⁴¹ A királyné tárnokmestere Rátót nembeli Domokos helyett Aba nembeli Kompolt fia Péter lett,⁴² Domokos pedig a hűtlen Kopasz hivatalát

³⁸ NAGY IMRE 1878: 380.

³⁹ ENGEL PÁL 1988: 106., továbbá ENGEL PÁL 2001 (B.)

⁴⁰ MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR korábban (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR) a továbbiakban a lábjegyzetben MNL. rövidítéssel jelezve. MNL. DL. 70608.

⁴¹ FEJÉR GYÖRGY 1832 (A.): 561-563.

⁴² MNL. DL. 57972.

foglalta el.⁴³ Végül arról is értesülhetünk 1315 tavaszán és nyarán, hogy Kán nembeli László fiai és Ákos István fiai is immár a király ellenségeinek táborában vannak. A régi arisztokráciával így teljessé vált a szakítás és megkezdődött az élethalálharc a király és egykori „hívei” között.

4. A Borsák elleni háború

Dolgozatunk keretei és jellege sajnos nem alkalmasak arra, hogy részletesen áttekintsük a kelet-magyarországi hadi eseményeket, ezért mostantól csak a tiszántúli és az erdélyi eseményekre összpontosítok. Az ezekkel esetleg összefüggő, illetve az eseményekre való jobb rálátást elősegítő egyéb hadszíntéren lezajlott ütközetekről és hadi eseményekről a továbbiakban csak röviden kívánok megemlékezni.

Visszatérve fő tárgyunkra érdekes tény lehet, hogy Dózsa első közhivatal viselése éppen „rokonainak”, a Borsáknak I. Károly elleni lázadásához köthető. Ez az első felkelés 1315-ben tört ki, valószínűleg részben Károly fentebb leírt gyökeres kormányzati reformja miatt, másrészt pedig azért, mert ennek hozadékeként az ország északi részén, az árvai, liptói és túróci területeken megszilárdította uralmát. Ismét legyőzte Csák Mátét, megszállta Szepesvárt és Ákos Mikccsel megostromoltatta a Rikolffiak várait, Sáros és Tobolt. Helyükre Drugeth Fülöpöt nevezte ki Szepesvár várnagyának, míg Sáros élére Mikcs került.

A Borsák joggal érezhették úgy, hogy rájuk is sor kerül, de úgy látszik nem tudtak időben elébe vágni a királynak, aki a Tisza mentén folytatta előrenyomulását egyenesen a Borsák tartományába. Az ellenállás nem volt jelentős, a béketárgyalások már 1315. elején megkezdődnek. 1315. február 14-én Károly megbízottai, Imre váradi püspök és Aba Péter királynéi tárnokmester azt írják, hogy a béke helyreállt és a király „visszafogadta kegyelmébe” a hűtlen Borsákat.⁴⁴A feltételek azonban kemények voltak: a Borsák biztosan elvesztettek

---

⁴³ Megjegyzés: Nádorként ismeretes 1315 augusztusától, de minden bizonnyal már Kompolt fia Péter hivatalba kerülése előtt kinevezte a király. Lásd: KNAUZ., FERDINANDUS – CRESCENS DEDEK., LUDOVICUS 1882: 709-711.

⁴⁴ MNL. DL. 57272. Megjegyzés: Hely és évszám nélküli oklevél, de a későbbi események és Imre püspök személye, illetve a váradhegyfoki konvent pecsétje alapján csak az 1315-ös lázadáshoz kapcsolható.

két várat Ugocsában és egyet Szatmárban, ⁴⁵ ezen kívül meg kellett válniuk az ugocsai, a szabolcsi és valószínűleg a szatmári ispáni címtől is. 1315. VII. 1-én Ugocsa ispánja Borsa Beke helyett már Jánki Tamás beregi ispán, ⁴⁶ míg Szabolcsé egy 1316. VIII. 2-án kelt oklevél szerint Debreceni Dózsa. ⁴⁷

Mivel a királynak korábban nem lehetett vára a Borsák területén, ahogyan más tartományurak területén sem volt, illetve a hadjárat gyors lefolyása a királyi sereg jelentős túlerejét sejteti. A kinevezések arról árulkodnak, hogy Károly zömében helyi erőkre támaszkodva verte le a lázadást, ami széles támogatottságát bizonyítja az országnak ebben a részében is. Bár a vereség ekkor még nem végzetes, hiszen Kopasz testvére, Beke hamarosan újra feltűnik az udvarban, mint tárnokmester, ⁴⁸ viszont az már sejtette a Borsák bukását és a király megnövekedett erélyét, hogy maga Kopasz többé nem tölt be semmilyen országos hivatalt.

A király ezek után a délvidékre igyekezett, hogy az ismét fellázadt és hozzá valójában kezdettől fogva hűtlen Kőszegiekkel leszámoljon. Útjában még megfenyítette Kán László fiait, akiknek apjuktól örökölt tartománya Erdélyen kívül a Maros völgyét, Arad megyét és talán még Szegedet is magába foglalta. A király vezére, Szécsi Pál Temesvár felől tört be Erdélybe és Déva mellett csatában kényszerítette térdre a hűtleneket. Károly itt is súlyos feltételeket szabott: a Kánok megtarthatták erdélyi váraikat és örökbirtokaikat, de minden ezen felüli birtokukról, melyet apjuk erdélyi vajdasága alatt jogellenesen kaparintott meg le kellett mondaniuk. ⁴⁹

Szegedet Jánki Pál óbudai várnagyra bízta, Szécsényi Tamás kapta a Maros melletti Solymos várát Lippával és az aradi ispáni címet, míg a Szécsiek Hátszeget, a Tomaj nembeli Losonczi testvérek a székelyek ispánságát, Pok nembeli Meggyesi Miklós pedig az erdélyi vajdaságot. Ezután a király Temesvárra helyezve át székhelyét a Kőszegiek területének pacifikálását tűzte ki célul. Még 1315-ben támadásba lendült, de a Kőszegi rokonság – látva tisztántúli diadalait – felkészült ellene és csak részsikereket ért el: csupán Nyéket sikerült elfog-

---

⁴⁵ Megjegyzés: A két ugocsai vár Nyaláb és Szöllös (Nagyszöllös), Szatmárban pedig Gilvác került a király kezére.

⁴⁶ MNL. DL. 70606. illetve, KOMÁROMY ANDRÁS 1903: 120-121.

⁴⁷ KRISTÓ GYULA 1996: 120.

⁴⁸ KNAUZ., FERDINANDUS – CRESCENS DEDEK., LUDOVICUS 1882: 701-702.

⁴⁹ Megjegyzés: A békekötésre már áprilisban sor kerülhetett, mert a visszafoglalt jószágokba májustól iktatták be a korábbi tulajdonosokat. Az eseményekről részletesen lásd: KRISTÓ GYULA 1978 (A.): 91-92.

lalni, de a Kőszegiek a tél folyamán azt is visszavették.⁵⁰ Okulva a kudarcból, de céljáról nem mondva le 1316 tavaszán ismét támadott a király, de ezúttal valószínűleg politikailag jobban előkészítette akcióját, mert most a családból senki nem jött Kőszegi János segítségére, akinek tartománya néhány hét alatt teljesen a király kezébe került.⁵¹

Ez az esemény sorsfordító volt az oligarchák ellen viselt háborúban, mert először fordult elő, hogy a király nem érte be valamilyen kompromisszummal, hanem teljesen megsemmisítette egy tartományúr hatalmát. A győzelemben persze fontos szerepet játszott Kőszegi János szervienseinek ingatag hűsége, melynek következtében több Balaton környéki vár kardcsapás nélkül hullott a király ölébe, de a végkövetkeztetésen ez nem változtatott: immár ténylegesen Károly Róbert volt Magyarország királya, és aki nyíltan szembeszállt vele, azt immár ellentmondást nem tűrően meg tudta semmisíteni. Ezt az új rendet felismerve adják meg magukat János döbröközi, máréi, dombóvári és szekcsői várnagyai, reménykedve a királyi kegyelemben és abban, hogy új uruk meghagyja őket korábbi tisztségükben.

Kőszegi János lázadása kapcsán romlott meg újra a király viszonya a Borsákkal, ugyanis felszólítása ellenére sem vonultak hadba János ellen a király oldalán. Válaszképpen Károly megfosztotta a tárnokmesterségtől Borsa Bekét és helyére az Aba nembeli Nekcsei Demetert állította.⁵² Ezzel nyilvánvaló lett, hogy előbb vagy utóbb a Borsák uradalma is sorra kerül majd.

Kopasz megértette, hogy új idők következnek, de nem akarta ölbe tett kézzel megvárni, amíg a király seregével eljön, hogy elvegye birtokait. Okulva Kőszegi János sorsából és saját előző évi kudarcából ő akart először támadni, hiszen alapvető stratégiai előnyben van, aki először támad. Igyekezett szövetségeseket szerezni a tartományurak között felismerve, hogy a király újdonsült erejét összefogásukkal még megtörhetik. Terve azonban csak félig sikerült: a nagy oligarcha családok közül sem Aba Amadé fiai, sem Kán László fiai, sem pedig Csák Máté nem állt mellé. Ha stratégiaileg vizsgáljuk egyértelmű, hogy az Amadéfiak bevonása nélkül Csák Máté nem segíthette harcát, hiszen túl messze estek egymástól territóriumuk határai. Ráadásul a Tiszántúl jelentős része már a király híveinek ellenőrzése alá tarto-

⁵⁰ MNL. DL. 102892.

⁵¹ Megjegyzés: A hadművelet Kőszeg sikeres ostromával fejeződött be 1316. X. 22-én. SMIČIKLAS., TADIJA 1910: 434-435. További megjegyzés: A Kőszegiek bukására vonatkozóan lásd bővebben: ENGEL PÁL 1988: 112-113.

⁵² Megjegyzés: Első említése tárnokmesterként 1316. V. 26-án. Lásd bővebben: MNL DF. 259804.

zott a sikeres 1315-ös hadjárat következtében. Kán László fiai valószínűleg még nem heverték ki az előző évben elszenvedett vereséget, de lehet, hogy közvetlen szomszédokról lévén szó, akik mindketten elég agresszív terjeszkedési politikát folytattak nem sikerült megtalálni a hangot a közös ellenség ellen sem. A Lászlófiak nem ismerték fel, hogy ha Kopasz mozgalma elbukik rájuk is pusztulás vár.

Nagyobb arányú támogatottság híján így főként családi kapcsolatait mozgósíthatta, illetve sikerült ügye mellé állítani a Szilágyságban birtokos Gutkeled nembeli Lothard bán fiait és Károly egykor hűséges, de mostanára elpártolt zempléni ispánját, Petenye fia Pétert, aki Zemplénben maga is egy kisebb tartomány ura volt.

A fegyveres harc valamikor 1316 végén kezdődött azzal, hogy Kopasz fia, Bekcs és unokaöccse, Lóránd fia István támadásba lendülve csapataikkal a király tiszántúli híveinek birtokait dúlták és bevették a közelebről nem ismert, de bizonyosan a Tiszántúlon fekvő Chewar várat és elfogták várnagyát, Elefánti Dezsőt. A vár valószínűleg favár lehetett, mert helye pontosan máig nem ismert, illetve az ostromot leíró 1319-es oklevél közlése szerint Bekcs felgyújtatta a várat és az égő várból kitörést megkísérlő Dezső mestert sikerült fogságba ejtenie.⁵³ Bekcs és Lóránd fia István azonban nem rendelkezhetett komoly erővel, mert sem a Bátori János által védett Gilvácsot, sem a Gutkeled nemzetségbe tartozó Diószegiek megerősített monostorát nem tudták elfoglalni.⁵⁴

A célpontok magától értetődőnek tüntek az előző év eseményeinek tükrében: Kopaszék igyekeztek a királyt és híveit kiszorítani a Tiszántúlról, hogy teret nyerjenek mozgalmuknak. Ezért támadták meg a két királyi várat, melyet hihetőleg csak előző évben szerzett meg tőlük a király, illetve a Dobi Dorogok monostorát, akikkel – bár rokonok voltak – már régebb óta rossz volt a viszonyuk, s mint közvetlen szomszédok hathatósan támogathatták volna a királyi csapatokat.⁵⁵

Sikeresebben harcolt Erdélyben Moys fia Moys, aki valamikor 1317. elején az ellene küldött Pok Miklós erdélyi vajdát csatában legyőzte és kiüzte tartományából. Az ekkor zsák-

---

⁵³ NAGY IMRE 1878: 520-523.

⁵⁴ Megjegyzés: lásd bővebben Gilvácsra vonatkozóan NAGY IMRE 1881: 165-166., Mindszentre vagyis Egyedmonostorra NAGY IMRE 1881: 216-219., illetve a a dűlásokra vonatkoztatva NAGY IMRE 1881:127-130.

⁵⁵ Megjegyzés: Épp az ostromlott Mindszent monostor kegyúri joga feletti vita vezetett ahhoz, hogy már 1311. előtt Kopasz haddal ment a Dobi Dorogok ellen és diószegen állott várakat felégette és Péter fia Dorogot, valamint Miklós fia Jánost elfogta és börtönbe vetette. Lásd: NAGY IMRE 1878: 219.

mányolt hadijelvényeket apósának (socero suo) küldte el.⁵⁶ Ez utóbbi cselekedetéből valószínűsíthető, hogy ez az ütközet még a debreceni csata előtt zajlott le. Feltehetően szintén a tiszántúli hadműveletekkel egy időben kezdődhetett Petenye fia Péter fegyveres felkelése is Zemplénben, mert egy 1317. január 2-án kelt oklevél szerint a harcok ekkor már javában folytak.⁵⁷

Ez az oklevél azonban több figyelmet érdemel, mert olyan vádakot fogalmaz meg Péter és Kopasz ellen, amelyek sokszorosan kimerítik a felségsértés fogalmát és indokolják a király viszonylag gyors és irgalmat nem ismerő megtorlását. Az oklevél szerint ugyanis „...mivel Pethene fia Péter letért a hűség útjáról, Kopoz volt nádorhoz csatlakozva annak minden, a király elleni akciójában részt vett a király híveinek sok kárt okozott, végül pedig Kopoz volt nádorral együtt Károly király ellenében idegen fejedelem segítségét kérte, külföldi erőt akarván a király és az ország ellen igénybe venni...”⁵⁸ Az utolsó mondat arra utal, hogy I. Károly tudta, hogy a halicsi fejedelmek valamelyikének behívása volt a cél, ami ismét uralkodása első éveinek áldatlan állapotait eredményezte volna. Később még súlyosabb vádakkal illetik Kopaszt és szövetségeseit: egy 1325-ös oklevélben egyenesen azzal vádolják őket, hogy a király meggyilkolását tervezték!⁵⁹

Nem tudni, hogy valóban igazak-e ezek a vádak, de korábban Csák fia Jánost is elmozdították az országbírói tisztségből és egy 1324-es oklevélben azt írják róla, hogy „...mivel a király ellen árulást követett el és Máté (Csák Mátéről van szó) kezére akarta adni, a király azonban szerencsésen megmenekült, János pedig hűtlenségben maradva fejezte be életét.”⁶⁰ Egy másik oklevélben pedig a következőket olvassuk egy bizonyos Péter fia Pálról, akinek birtokait a király Pál fia Imre Syrak-i várnagynak adományozta: „A király Péter fia Páltól azért vette el a birtokokat, mert a király ellenségeihez, különösen Péter fia Mátéhoz csatlakozott, többször a király ellen támadt, titokban életére tört(!), és a király híveinek javait pusztította.”⁶¹ Kibontakozik tehát előttünk egy nagyszabású összeesküvés, melynek résztvevője a király korábbi országbírója, Csák fia János, fő ellensége, Csák Máté, illetve valószínűsíthető-

⁵⁶ MNL. DF. 254779.

⁵⁷ NAGY IMRE 1878: 411-413.

⁵⁸ A fordítás NAGY IMRE 1878: 411-413., alapján lásd: KRISTÓ GYULA 1996:147.

⁵⁹ NAGY IMRE 1881: 216-218., Megjegyzés: A Lothardfiakat külön is megvádolták ezzel egy 1326-os oklevélben. Lásd: FEJÉR GYÖRGY 1835: 156-164.

⁶⁰ NAGY IMRE 1881: 115-117.

⁶¹ FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 538-543.

en Kopasz és szövetségesei is tudtak róla, sőt még a merénylőt is megismerjük. Csupán arra vonatkozóan nem derül fény, hogy a merényletet mikor próbálták meg végrehajtani, de az kiderül, hogy sikertelen volt, mert a király szerencsésen megmenekült.

Figyelembe véve, amit fentebb a Borsák korábbi történetéről írtam, hogy már IV. László halálánál is Kopasz került gyanúba, mint a gyilkosok felbujtója itt sem zárhatjuk ki, hogy ő volt az értelmi szerző. Az biztos, hogy a királlyal való összekülönbözés után neki is érdeke fűződött Károly halálához. Bár a két gyilkosság körülményeiről nem tudunk annyit, hogy összehasonlíthassuk őket, azért a módszer megegyezik: a királyt csapdába csalva (ez lehetett Csák fia János feladata) a merénylő vagy merénylők (esetünkben csak Péter fia Pál neve merül fel) a király életére törnek.

Míg azonban a IV. László elleni merénylet sikeres volt, I. Károly esetében megghiúsult, talán a király és testőrei jobban résen voltak, mint az álmából ébredő Kun László. Az összeesküvés a fentebb említett négy oklevél fényében eléggé szerteágazó és jól kidolgozott lehetett, hiszen már a következő királyjelölt is megvolt. Ezek után nem csodálkozhatunk Károly kíméletlen bosszúján. Mindez azonban még 1317. elején messze van. Talán épp csak hogy túl voltak a sikertelen merényleten, a Tiszántúlon és főként Erdélyben azonban Kopasz seregei kerültek fölénybe a gyors támadás után lassan ocsúdó királyiakkal szemben.

Egyedül Zemplénben könyvelhettek el sikert a királyi hadak. Valószínűleg Petenye fia Péter ellenállása volt a leggyengébb, illetve az előző év hadműveleteinek következtében Felvidéken volt a legerősebb a király hatalma, mert Péter tartományát és várait viharos gyorsasággal foglalja el egymással együttműködve Drugeth Fülöp szepesi és Ákos Mikcs sárosi ispán. Az újonnan abaúji ispánná is kinevezett Drugeth Fülöp előbb Göncöt foglalta el, majd a hadba hívott Baksákkal, élükön Baksa László zempléni ispánnal Regécet is.⁶² Közben Ákos Mikcs viszonylag gyorsan elfoglalta Péter zempléni birtokait, valamint Borostyán, Bodrogszeg és Barkó várakat.⁶³

Mindez csupán néhány hónapig tarthatott, mert Abaújban már júniusban rendeztek a viszonyok, Borostyán várnagya pedig októberben már Szécsi Péter.⁶⁴ Petenye fia Péter azon-

---

⁶² Megjegyzés: Egy 1316. XII. 15-i királyi oklevél szerint Fülöp még csak szepesi ispán Péter pedig regéci „ispán” és a harcoknak semmi nyoma. Lásd: KOMÁROMY ANDRÁS 1903: 121. Viszont egy év nélküli III. 20-án kelt oklevelét, – amely a Baksákat Regéc ostromára hívja –, már Göncön adtak ki. Lásd: NAGY IMRE 1884: 425.

⁶³ NAGY IMRE 1881: 38.

⁶⁴ Lásd bővebben Abaújra vonatkoztatva: NAGY IMRE 1878: 433-434., Szécsi Péter várnagyról vonatkozóan: KRISTÓ GYULA 1996: 228-229. Megjegyzés: Az oklevél 1317. október 23-án kelt.

ban elmenekült és csatlakozott szövetségeseihez, hogy velük folytassa tovább a harcot. Ezzel az egyik hadszíntéren győzelmet arattak a király csapatai, de az ellenséget nem tudták számottevően meggyengíteni. Kopasz és szövetségesei a döntő ütközetre készültek.

5. A döntő ütközet – csata Debrecen határában

1. fázis – A csata előkészületei, seregek felvonulása

Mint általában a csata rekonstruálásának minden mozzanatához, ehhez a részhez is az okleveles anyagot kell segítségül hívni, amely sajnos kevés információt szolgáltat. Az nyilvánvaló, hogy Borsa Kopasz döntő összecsapást akart, melyben megsemmisítheti a tiszántúli királyi főerőket, amit bizonyít, hogy csaknem összes szövetségéséről tudjuk, hogy részt vett a debreceni csatában.

Név szerint van említve a lázadók soraiban maga Kopasz, testvére Beke, Gutkeled nembeli Lothard bán fiai Pál és János, Kopasz sógora Moys fia Moys, a szintén hűtlenné vált Ákos nembeli Erne bán fiai és Ajdud kun vezér.⁶⁵ Rajtuk kívül még megemlítenek néhány, a csatában résztvevő, de közelebről nem azonosítható nemest, mint egy bizonyos Vak Dorogot és fiát Domokost, valamint másik fia Markws (vagy Leukus) fiait,⁶⁶ illetve egy oklevél név szerint említi Samsun-i Péter fia Dezsőt és Pristarcosy-i Elek fia Györgyöt, mint Lothard fiainak szervienseit, valamint Kopasz Dezsőt illetve Tyuis-i Mihályt és Istvánt, valamint Hegur fia Lászlót, akik Kopasz szerviensei és Burita fia Fábiánt, mint Kopasz fivére László fia János szerviensét.⁶⁷ Igaz ez az oklevél Gilvác s ostrománál említi a nevüket, de valószínűsíthető, hogy a debreceni csatával kapcsolatosan az oklevelekben legtöbbet említett Kopasz és Lothard bán fiainak szervienseiként részt vettek ebben a csatában is.

A királyi erők parancsnoka Debreceni Dózsa lett, aki igyekezett összefogni a Kopasz elleni erőket. Ennek megfelelően a király táborában Dózsa csapatain kívül vezérként találko-

⁶⁵ NAGY IMRE 1881: 403-404., valamint IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ 1880: 373-375., továbbá az Ákos nembeli Ernye bán fiaira vonatkoztatva lásd még: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHELY DEZSŐ 1871: 171., valamint MNL. DL. 99897.

⁶⁶ FEJÉR GYÖRGY 1832 (A.): 227-228.

⁶⁷ NAGY IMRE 1881: 165-166.

zunk Aba nembeli Jánossal, ⁶⁸ Amadé egykori nádor fiával, aki a sikertelen rozgonyi csata után a király oldalán kereste boldogulását. Rajta kívül a csata résztvevői közül név szerint ismerjük István fia Lőrinc comest a Zoárd nemből, ⁶⁹ Marchard comes fiát, Lőrincet, ⁷⁰ Péch nembeli Gergely fia Lukácsot, ⁷¹ Kállai Egyed fiait, Ivánt és Simont, ⁷² valamint Báthori Jánost, Lőrincet és Miklóst ⁷³ és a király kedvelt hívét, Apród István mestert. ⁷⁴ A király által küldött segédc csapatok vezére Kenéz ispán valkói várnagy volt. ⁷⁵

Sok forrásban csupán az ütközet ténye és a szembenálló vezérek neve maradt fenn (általában Dózsa és Kopasz, valamint testvére Beke és a Lothardfiak), ami arra utal, hogy bár a krónikások nem találták megörökítésre méltónak a kortársak még évek múlva is magától értődőnek tekintették a helyszínt és az időpontot az esemény emlegetése kapcsán.

A csata helyszínét csak néhány oklevél említi, azok is csak annyit, hogy „ante Debrechen” illetve „apud villam Debrecen” zajlott. ⁷⁶ Figyelembe véve azonban Debrecen és környékének földrajzi adottságait a csata helyszínét csak az akkori Debrecen falutól NY-DNY-i irányba tehetjük. Azt biztosan tudjuk, hogy a várostól északra és keletre már ebben a korban is erdőségek húzódtak, azonban D-DNY-i irányban több kisebb falu is volt ekkor, illetve NY-ra terült el a Hortobágy, valamint a Tóció-patak völgye, mely akkor még bővebb vizű lehetett, mert a középkorban és a korájtkorban is folyónak nevezik.

Az időpontról ugyancsak nem maradt fenn egyetlen pontos közlés sem, ez okozhatta, hogy nagyon sokáig tévesen 1316-ra tették kritika nélkül átvéve Bunyitai téves megállapítását. ⁷⁷ Ahogyan fentebb már kifejtettem a harcok valóban megkezdődnek már 1316-ban, de a döntő ütközetre valószínűleg 1317 tavaszán kerül sor, mert a király már május 8-án a Debrecen mellett lezajlott csatára hivatkozva adományozza a hűtlen Lothard bán fiainak Szabolcs

⁶⁸ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ 1880: 373-375.

⁶⁹ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ 1880: 374.o. Megjegyzés: Aba nembeli Jánossal együtt említik.

⁷⁰ NAGY IMRE 1878: 584.

⁷¹ MNL. DL. 62169.

⁷² NAGY IMRE 1878:429., illetve NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 251.

⁷³ NAGY IMRE 1883: 60.

⁷⁴ MNL. DF. 265464., továbbá KRISTÓ GYULA fordításában lásd: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – MAROSI ERNŐ 1988: 146.

⁷⁵ Megjegyzés: Az 1329. május 1-i oklevél, amelyet özvegyének állítottak ki egy korábbi oklevél tartalmi átírása. NAGY IMRE 1881: 403-404.

⁷⁶ NAGY IMRE 1881: 403-404., illetve NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 250-251.

⁷⁷ Megjegyzés: Lásd fentebbi megállapításaimat a csata kutatásának történetéről a 8. jegyzetben.

megyei Tysakuz birtokát hívének, Zoárd nembeli Lőrinc fia Istvánnak, aki maga is részt vett az ütközetben.⁷⁸ Dózsa pedig már júniusban Debrecenben keltezi törvénykező okleveleit, ekkorra már minden bizonnyal helyreállt a rend a Tiszántúlon.⁷⁹

Tehát 1317. elejére Kopasz összegyűjtötte csapatait és megindult Debrecen felé. Serege nyilvánvalóan létszámbeli fölényben volt és valószínűleg hamarabb is sikerült összeszednie, mint Dózsának. Erre abból következtethetünk, hogy Dózsa a saját faluja határában kényszerült bevárni Kopasz seregét kockáztatva, hogy amennyiben elveszíti a csatát nem lesz hová visszavonulnia, mert az ellenség bizonyosan elpusztítja a falak nélküli Debrecen. Valószínűleg a gazdag zsákmány ígérete vonzotta Ajdud kun vezért is Kopasz zászlaja alá, hiszen ahogyan fentebb említettem Debrecen kereskedő parasztsága igen vagyonos volt és a Debreceni család központjának kifosztása is kecsegtetően hangzott.

A királypárti csapatok minden bizonnyal lassan gyülekeztek – a környékbeli nemesek valószínűleg féltek Kopasz bosszújától (okulva Chewar elestén és a Diószegiei monostorának ostromán) vagy csupán tisztában voltak az erőviszonyokkal. A csatára legalkalmasabb helynek a Tóció völgye látszott, mert Dózsa itt a folyó által fedezve állíthatta fel csapatait egy esetleges hátbatámadást elkerülve, így ez volt a legalkalmasabb felvonulási terület.

A király oldalán mindössze Dózsa és Amadé fia János rendelkezhetett nagyobb erővel, míg a többi ismert résztvevő főként középnyemes, akik minden bizonnyal rokonaikkal jöttek el a csatába és nem voltak képesek nagyobb haderő kiállítására.

A másik oldalon ezzel szemben ott találjuk Erdély leghatalmasabb hadurait. Magát Kopaszt és egész családját (mint láthattuk még testvére, László fiának szerviensei is részt vesznek Nyaláb várának védelmezésében, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy Kopaszt fivérei és rokonai a debreceni csatában is támogatták), valamint Moys fia Moysot, aki még a vesztes csata után is képes dacolni a király erőivel. Őt bizonyára támogatta a birtokairól elűzött Petenye fia Péter, mert a későbbi erdélyi hadműveletek során az ő neve is felmerül Moys harcostársai között.⁸⁰ Ezen kívül ott volt még az említett Ajdud is ismeretlen számú kunnal, akit e csatával kapcsolatban szintén név szerint említenek másutt azonban nem hallunk róla, tehát ide valószínűleg nagyobb csapattesttel érkezhetett.

⁷⁸ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSÓ 1880: 373-375.

⁷⁹ MNL. DL. 96064., illetve FEJÉR GYÖRGY 1830 (C.): 340-341.

⁸⁰ Megjegyzés: Moys fia Moys erdélyi harcaira vonatkoztatva lásd: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSÓ 1871: 172-174., illetve Petenye fia Péterrel közösen vívott csatájára vonatkozóan lásd bővebben: FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 292-295.

Ez felvet néhány érdekes kérdést, melyekről érdemes kicsit bővebben szólni. Ajdud csatlakozása a lázadókhöz azt eredményezte, hogy Kopasz serege nem csupán számbeli fölénybe került, hanem valószínűleg minőségében is fölötte állt a jórészt személyükben katonáskodó, szerényebb anyagi lehetőségeik miatt gyengébben felszerelt kis- és középnemesekből álló királyi seregnek.

Saját csapatai, valamint Beke, Moys és a Lothardfiak seregtestei minden bizonnyal tartalmaztak jól felszerelt, nehézlovas hadviselésre alkalmas egységeket, hiszen az anyagi erejük megvolt hozzá. Persze a sereg jelentős részét itt is a kis- és középnemesség soraiból kikerülő szerviensek csapatai adták, akik jobbára a szakirodalom által átmeneti lovasnak nevezett kategóriába tartozhattak. Nagy előnyt jelenhetett azonban, hogy Ajdud révén képzett könnyűlovasság is csatlakozott a sereghöz, ami sokkal hatékonyabb manőverezést és felderítést biztosíthatott Kopasz csapatainak nem is szólva az ellenfél zaklatására kiválóan alkalmas lovasíjász taktikában, illetve a nehéz- és könnyűlovas harcmodor kombinálásában rejlő lehetőségekről, melyeket már a korábbi századokban sikeresen alkalmaztak az Árpád-kor magyar hadvezérei.⁸¹

Kopasz és vezértársai ennek a tudásnak – képzett és gyakorlott hadvezérként – minden bizonnyal birtokában is voltak, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Kopasz már valószínűleg részt vett testvérei, Lóránd és István oldalán a kunok elleni Hód-tavi csatában is, tehát ismerte a kunokat és hadviselésüket.⁸² Ezek alapján – figyelembe véve azt a tényt, hogy kunokat sem korábban, sem a későbbi események során nem említenek a források a lázadók között – könnyen elképzelhető, hogy Ajdudot szándékosan vonták bele az eseményekbe.⁸³

A királyi sereg összetételére szintén csak nehezen következtethetünk, de számbeli hátrányukat igazolja, hogy csupán két főúr, Dósa és Aba nembeli János található soraikban, akik esetleg nagyobb csapattest kiállítására voltak képesek. Rajtuk kívül csak kisebb környékbeli családok tagjait és minden kyszámú hadba vonulni képes szervienseket, valamint Kenéz ispánt említi meg egy oklevél, mint a király által küldött segélycsapatok vezérét. Ezen csapatok számáról és minőségéről semmit sem tudunk, de a csata kialakulásának körülményeiből, va-

---

⁸¹ Megjegyzés: Részletesebb kifejtését és történeti példákat lásd: BOROSY ANDRÁS 1962: 119-174.

⁸² Megjegyzés: Lásd fentebb a 3. oldalon, illetve a 10. jegyzetet

⁸³ Megjegyzés: Ha elfogadjuk Kopasz szerepét IV. László meggyilkolásában, akkor nem is meglepő, hogy jó kapcsolatokat ápolt a kunokkal. Így valószínűleg nem lehetett nehéz segédc csapatokat szereznie tőlük.

lamint Kenéz ispán későbbi sorsából valószínűsíthetjük, hogy a királyi segélyhad sem lehetett nagy létszámú.⁸⁴ Elérkezett tehát a döntés ideje. Kopasz erejét megfeszítve nagyon rövid idő alatt nagy sereget toborzott és mindent kockára téve igyekezett minél előbb kicsikarni a győzelmet. Tette ezt minden bizonnyal azért, mert okult a korábbi lázadásukból, amikor a családtagok váraikban védekeztek III. András hadaival szemben, végeredményben sikertelenül.

Kopasz nem akarta megvárni a király személyes megjelenését, mely a királyi had jelentős számbeli és morális megerősödését eredményezte volna, akárcsak 1294-ben. Pontosan tudta, hogy Dózsa serege kisebb, mint az övé és biztosan számított arra is, hogy fiának és unokaöccsének 1316-os akciói elrettentik majd a hadba vonulástól a kisebb nemeseket. Legádázabb ellenfeleik a Kállaiak és a Bátoriak pedig még Dózsával és Aba nembeli Jánossal együtt sem tudnak a biztos győzelem tudatában csatát vívni vele.

2. fázis - Az ütközet

Erről a fázisról, mely a tulajdonképpeni csatát írja le, már sokkal bővebb, bár korántsem elegendő mennyiségű információval rendelkezünk. Két nagyon érdekes és informatív oklevélnek köszönhetően elég jól rekonstruálhatók az események.

Az első oklevélnek csupán a tartalmi átirata maradt ránk egy 1329-ben kiadott másik oklevélből, melybe azonban az eredeti oklevél narrációs része – hála a magyar oklevéladási gyakorlatnak – változatlan formában került be. Az oklevél Kenéz ispán özvegyének készült és magának Kenéz ispánnak a tetteit sorolja fel bővebben kifejtve a debreceni csatában játszott szerepét és az ezután vele történeteket.

Érdekes tényeket tudunk meg ebből a szövegből, többek között itt maradt fenn a lázadó főurak legrészletesebb felsorolása is, de az igazán érdekes rész Kenéz ispánnak a csatában játszott szerepéről szól. A következőket olvashatjuk: „...továbbá abban a csatában, amelyet Dózsa egykori nádor Tamás fiaival, Kopasszal és Bekével, Majos fia Majossal, Lothárd fia Pállal és a kun Ajduddal, a Szent Korona hűtleneivel Debrecen falu mellett vívott, a király úr által Dózsa segítségére küldött Kenéz ispán hűségének hevétől feltűzelve ott részt Dó-

---

⁸⁴ Megjegyzés: Engel Pál Aba nembeli Jánosról is azt írta, hogy a király küldte Dózsa megsegítésére, de ő bizonyosan nem királyi csapatokkal érkezett, mert ebben az időben semmilyen közhivatalt nem viselt, mint pl. Kenéz ispán, aki ebben az időben valkói várnagy volt. Lásd bővebben: ENGEL PÁL 1988: 116.

*zsát, részint a Szent Korona más híveit egyrészt könyörgéssel, másrészt rábeszéléssel megindítva, az ütközet megkezdésére lelkesítve és bátorítva, előbb az ellenség csatarendjére tört és ott győzedelmes diadalt aratott, hogy azok majdnem minden szövetségese megsemmisült.”*⁸⁵

Láthatjuk tehát, hogy Dózsa és vezérkara nem nagyon akarta elsőként elkezdni az ütközetet még Kenéz ispán nagy meggyőző erővel előadott kérésére sem. Hogy miért hezitáltak nem pontosan érthető, de biztosan nem Dózsa gyávaságának vagy hadvezéri hozzá nem értésének köszönhetően, hiszen bátorságát és rátermettségét már számos alkalommal bizonyította mind egyénileg, mind seregvezéreként.⁸⁶ Az egyik elképzelhető magyarázat a királyi erők fentebb már valószínűsített lassú gyülekezésében rejlik. Mivel a király maga nem volt jelen a csatánál feltehetően lassabb ütemben gyűlt a sereg és – mint láthattuk – valószínűleg a létszám is alatta maradt a vártnak.

Kopasz gyors közeledése azonban cselekvésre sarkallt, ezért vállalni kellett a csatát. Ha nem sikerül megállítani őket a lázadók bizonyosan feldúlják a védtelen Debrecent. Dózsa tehát arra gondolhatott, hogy addig húzza a csata kezdetét, amíg csak lehet, így a menet közben esetleg még beérkező királyhű csapatok javítanak valamelyest a számára kedvezőtlen létszámarányt. Minden bizonnyal azért tett így, mert tisztában volt azzal a katonai alapelvvel, hogy két egymással szemben csatarendben álló – tehát nem hadicsellel támadó – sereg közül általában a támadó fél szenved el a nagyobb veszteségeket. Ez többnyire még akkor is igaz, ha nem közel egyenlő létszámú seregekről van szó, mint esetünkben. Ez pedig számára – mivel most az ő serege volt jelentős létszámbeli hátrányban – megengedhetetlennek tűnt.

Van egy másik lehetséges ok is, melyet érdemes fontolóra vennünk. Ez alátámasztja azon véleményemet, hogy a csata Debrecentől D-DNY-i irányban a Tóció-patak túlsópartján zajlott le. Itt ugyanis ahhoz megfelelő a terep, hogy csatát vívjanak rajta, azonban mégsem teljesen sík, hanem különböző magasságú, részben az ókorból, részben jóval korábbi történelmi korokból származó mesterséges halmok találhatók rajta.⁸⁷ Ezek a halmok a Tóció-patak vonalát követik, illetve DNY-i irányban messzebbre is benyúlnak a síkságba tengerszint feletti magasságuk pedig több esetben is jóval meghaladja a 100 métert, a felszínhez viszonyított

⁸⁵ NAGY IMRE 1881: 403-404., Magyar fordításban megjelent: KRISTÓ GYULA 2000: 254-255.

⁸⁶ Megjegyzés: Lásd a fentebb már idézett 1319-ben kiadott oklevelet, mely Dózsa érdemeit taglalja a rozgonyi csatában, a debreceni ütközetben és az 1317-es hadjárat alatt. Az oklevél hivatkozik Dózsa 1312. előtti katonai érdemeire is. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSÓ 1871: 171-174.

⁸⁷ Bővebben lásd: ZOLTAI LAJOS 1938.

magasságuk pedig a 10 métert.⁸⁸ Ha tehát Dózsa szempontjából nézzük a helyzetet ez a terület a legideálisabb a csata megvívására, mert a halmok segítségével alkalmazható a magassági fölény, így valamelyest kompenzálni lehet a lázadók számbeli fölényét és nincs lehetőségük rá, hogy egyetlen rohammal elsöpörjék a királyi sereget.

Azonban Kopasz nézőpontjából is előnyös felvonulási terület lehetett ez a halmokkal borított vidék, mert a különböző magasságú halmok takarják seregét, amíg csatarendbe állnak, így megfelelő felderítő erő híján – márpedig nem tudunk róla, hogy Dózsa táborához is csatlakoztak volna kunok vagy más könnyűlovasok – a királyi had nem láthatta át milyen hadmozdulatokat végez Kopasz serege, sőt a takarás miatt még létszámukat és összetételüket is nehezen lehetett megbecsülni. Márpedig ismeretlen létszámú és elhelyezkedésű sereg ellen botorság csatát kezdeményezni, mert könnyen csapdába sétálhat az óvatlan vezér, ez pedig a csata kezdeti fázisában tétlenségre kárhoztatja az ellenfelet és előnyt ad a saját csapatoknak, hogy a számukra legelőnyösebb módon kezdhessék meg az ütközetet. Márpedig ezzel akár rögtön az elején eldőlhet a csata.

Feltehetően mindkét fentebb említett tényező szerepet játszott abban, hogy Dózsa nem akarta elkezdni a csatát. Előbb meg kellett tudnia, hogy valójában mekkora is az ellenfél serege, ez pedig a terep miatt csak akkor volt lehetséges, ha már felálltak a csatához. Ráadásul várakozás közben újabb csapatok érkezhettek be, melyek javíthattak a létszámarányokon növelve a győzelem esélyét. Kenéz ispán azonban úgy tűnik másképp látta a helyzetet, hiszen az oklevél tanúsága szerint miután kérleléssel és könyörgéssel nem tudta rávenni Dózsát, hogy támadjon maga akart példát mutatni és csapatával elsőként – mindenféle parancs nélkül!! – rontott az ellenség soraira.

Vitathatatlan, hogy ez a csata döntő mozzanata. Kenéz ispán tette bizonyára meglepte mindkét felet, hiszen Kopaszék nagy valószínűséggel nem számítottak támadásra a fentebb már leírt okok miatt, Dózsa pedig szintén nem akart támadni és feltehetően Kenéz ispánnak sem engedte meg azt.

A támadásnak több oka is lehetett: Bunyitai szerint Kenéz ispán türelmetlen ember volt és ezért nem bírta várni még a vezér parancsára sem.⁸⁹ Lehet, hogy ez igaz, azonban még-

---

⁸⁸ Megjegyzés: Lásd pl. Kamarás-halma, mely már 1435. előtt igazolhatóan a város tulajdonát képezte és a várostól DNY-ra terül el a vasút és a hajdúszováti út között. Tengersizint feletti magassága 123 méter, viszonylagos magassága 10-11 méter.

⁸⁹ BUNYITAI VINCE 1888: 145. Megjegyzés: Kenéz türelmetlenségére egy oklevelet idéz, amely szerint haragjában embert ölt. Lásd bővebben: NAGY IMRE 1881: 403-404.

sem ez motiválhatta Kenézt. Ő – akárcsak a magyar katonai elit századok óta – lovagi nevelést kapott és lovagi módon küzdött a csatában is. Ha figyelembe vesszük, hogy a lovagi ideál egyik legfontosabb ismérve a halált megvető bátorság és a mindenk feletti vitézség, akkor érthetőnek tűnik Kenéz azon igyekezete, hogy elsőként támadjon az ellenségre, hiszen számos olyan oklevelet ismerünk, amelyben a megjutalmazottnak azon érdemét emelik ki, hogy elsőként támadott az ellenségre. Ha azonban a lovagi ideáloktól elvonatkoztatva, stratégiai szempontokat veszünk figyelembe, más megvilágításba kerül Kenéz ispán meggondolatlannak tűnő tette.

Mint fentebb leírtam a királyi sereg bizonyára azért maradt tétlen, mert a vezérkar nem tudta pontosan milyen nagy is lehet a szembenálló ellenséges sereg. Az előbb azonban a várakozásnak csak a királyi sereg szempontjából előnyös oldalát domborítottam ki. Negatív következménye az lehetett, hogy – amint már említettem Kopasz szempontjainak kifejtésénél – a nagyobb létszámú ellenség zavartalanul foglalhatja el helyét a csatamezőn és előre megtervezett, számára előnyös koreográfia szerint kezdheti meg az ütközetet. Ez még közel egyenlő nagyságú seregek esetén is nagy előny, a létszámfölénnyel pedig a csata folyamán végig meg lehet tartani a kezdeményezést, ami előrevetítheti a győzelmet. Mindez azonban csak akkor ilyen egyértelmű, ha nem jön közbe semmilyen váratlan esemény, mint például Kenéz öngyilkos rohama.

Kenéz ispán nyilvánvalóan másképp értékelte a helyzetet, mint a vezérkar többi tagja. Minden bizonnyal úgy gondolta, hogy mivel seregük eleve létszámhátrányban van nem szabad megengedni az ellenségnek, hogy saját haditerve szerint, zavartalanul felvonuljon, és aztán egyszerűen felmorzsolja a királyi hadat. Támadni kell, amíg az ellenség még nem rendezte sorait, mert így lehet esély a győzelemre. Minden várakozással töltött perccel csak a vereség lesz egyre biztosabb. Miután pedig erről nem sikerült meggyőznie a vezéreket úgy döntött, hogy maga fogja kieszközölni a csatát. Tettében persze bizonyosan szerepet játszott a lovagi dicsőség keresése is, hiszen egy igaz lovag inkább meghal a csatában, minthogy gyáván alkuozzon ellenségeivel a sértetlen elvonulás, vagy más előnyök érdekében.

Tette azonban mindenképpen nagy meggondolatlanság volt és heves indulatokról árulkodik. Rohama megbontotta a királyi sereg egységét, és zavart kelthetett soraiban, azonnali tettekre kényszerítve a vezéreket. Ha Dózsa nem tesz semmit, akkor Kenézt és csapatát az ellenség saját serege szeme láttára lemészárolja vagy elfogja, ami nagyon lerontotta volna az amúgy feltehetően elszánt csapatok morálját és ez könnyen a vereség előszelvéé is válhatott.

Másrészt azért is cselekedni kellett, mert egyesek – talán a hírközlés hiányosságait sejtve a dolog mögött – könnyen azt hihették Kenéz rohama alapján, hogy már megkezdődött a csata és szintén támadásba lendülve pillanatok alatt irányíthatatlan káoszba fordíthaták volna az eddigi tudatos hadvezetést és ez – számos korabeli és későbbi korokból származó történeti példa rá a bizonyíték – szintén a biztos katasztrófához vezet. Arról már nem is szólva, hogy ha a csata kimenetelétől függetlenül Dózsa túléli ezt az ütközetet és megmenekül, hogyan számolt volna el a királynak hű várnagya és a királyi segédcsapatok elvesztéséről úgy, ha megmentésükért semmit nem tesz?

Egyetlen esély kínálkozott a helyzet mentésére: általános támadást kell elrendelni, hogy ha már így alakult, akkor legalább a királyi sereg támadjon először. Mint fentebb írtam igen nagy volt ennek a kockázata, de a tétlenség immár nagyobb veszteséggel járt volna, így pedig még egy mindent elsöprő, meglepetésszerű támadással esély mutatkozott a győzelemre, vagy legalább a döntetlenre, mely megmentené Debrecent és egy időre visszavonulásra kényszerítené Kopaszt.

Megkezdődött tehát az ütközet. Kenéz ispán és a királyi segédcsapatok rohama után Dózsa minden bizonnyal azonnali általános rohamot vezényelt, de mire a főszereg elérte a lázadók arcvonalát Kenézék sorsa már eldőlt. Így ír erről az említett oklevél: „*Ezenkívül midőn Kenéz ispánt, akkor valkói várnagyot a lezajlott ütközetben az előbb említett hűtleneink elfogták, a Valkó nevű vár átadására kényszerítve ló farkához kötötték és így a mondott vár körül nyomorultul húzatták és tépték.*”⁹⁰ Ő maga tehát fogságba esett, ahol még sok kínzást kellett kiállnia, míg végül – csodával határos módon élve – kiszabadult. Embereit valószínűleg levágták, vagy osztoztak sorsában.

Áldozata azonban nem volt hiábavaló, mert ennek köszönhetően „...*az említett vajda (Dózsa) a bosszú istenének, a seregek urának akaratóból győzelmet aratott. Dicsőségesen elnyerte a győzelmi pálmát, számos foglyot ejtett, és mérhetetlen zsákmányt szerzett, majd végül nevezett fellázadt alattvalóinktól sok várat foglalt és vett el, számos megyét és várost uralmunk alá vetve és visszahelyezve...*”⁹¹

---

⁹⁰ NAGY IMRE 1881: 404.

⁹¹ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 171-174., továbbá ALMÁSI TIBOR fordításában lásd: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – MAROSI ERNŐ 1988: 121-122.

Engel Pál véleménye szerint a csata nem lehetett nagyon véres, mert a vezérek közül egyik oldalon sem volt áldozata,⁹² míg ezzel szemben Bunyitai arra utal, hogy Dózsa igenis véres, kemény ütközetben nyerte el a győzelmet.⁹³ Igaz, hogy egyik vezér elestéről sincs tudomásunk (Ajduadról nem tudunk továbbiakat részvételén kívül), de a veszteségek érzékenyek lehettek mindkét részről. A királyi seregből megsebesült Zoard nembeli István comes fia Lőrinc⁹⁴ és a másik Lőrinc, Marhard comes fia,⁹⁵ valamint Peech nembeli Gergely fia Lukács.⁹⁶

A lázadók veszteségeiről és a csata hevességéről bővebben a fentebb említett másik oklevél tudósít, melyet 1323-ban a csatában szintén részt vevő és ott súlyosan megsebesült Péntek fia Ugrin részére állíttat ki a király. Az oklevél ezt írja Ugrin részvételéről a csatában: *„Midőn Dausa egykori nádor a király iránt akkor hűtlen Kopasz, Beke és Lothard fia Pál ellen csatát vívott, Ugrin súlyosan megsebesült, testvére, Imre pedig meghalt. A királyi sereg kapitányai (vezérei) győzelmet aratva az ütközetben Kopasz és Lothard fia Pál két zászlóját, kilenc levágott ellenséges fejet és az Ugrin által elfogott két kapitányt Ugrinnal a királynak a győzelem jeleként megküldték.”*⁹⁷

Igaz tehát Engelnek az az állítása, hogy a vezérek közül senki sem halt meg, azt azonban a kilenc levágott fej tényének tükrében korántsem állíthatjuk, hogy nem volt véres a csata. A zászlók pedig még egyértelműbben bizonyítják ezt, hiszen a középkorban csata közben az egyetlen jelzéseket továbbító eszköz a csapat zászlaja volt. Ha a harcosok látták lobogni tudták, hogy még folyik a harc, ha elbukott világossá vált, hogy mindennek vége, mert általában a zászló közelében tartózkodott a sereg vagy seregrész parancsnoka is. A zászlónak tehát – túl szakrális és eszmeiséget tükröző szerepén – nagyon fontos gyakorlati jelentősége is volt. Őrzését többnyire a legkiválóbb harcosra bízták, aki mellé gyakran külön zászlóőröket is rendeltek, akik szintén kiváló harcosok voltak. Mivel a vezér gyakran a zászló közelében tartózkodott, hogy mozgását könnyen nyomon követhesse a sereg a zászlóőrök egyben a vezér testőrei is voltak. A sereg tagjai számára a zászló jelképezte az összetartozást, amit a serevezér

⁹² ENGEL PÁL 1988: 117.

⁹³ Megjegyzés: Bunyitai Vince még egy oklevélrészletet is idéz, melyben – szerinte is túlozva – az ellenség nagy tömegének elestéről írnak a csatában. BUNYITAI VINCE 1888: 146. Az oklevél a már idézett NAGY IMRE 1881: 404.

⁹⁴ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ 1880: 374.

⁹⁵ NAGY IMRE 1878: 584.

⁹⁶ MNL. DL. 62169.

⁹⁷ BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS 1991: 201.

kovácsolt egybe és irányított. Így a zászló megőrzése mindennél fontosabb feladat volt. Gondoljunk csak Károly Róbert rozgonyi csatájára: mikor Aba nembeli Gurke királyi zászlótartó elesett a királyi zászlóval Károly a keresztesek (johanniták) zászlaja alatt folytatja és nyeri meg a csatát.⁹⁸ Ez volt a rozgonyi csata legkritikusabb pillanata, mert ha a király nem talál másik zászlót, akkor csapatai – azt híván, hogy elesett – menekülésbe kezdhettek volna percek alatt vereséggé változtatva a nehezen kivívott győzelmet. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a zászló körül dúlt a legvéresebb ütközet és a harcban az ellenség ezek megszerzésére fordította a legnagyobb erőt.

Nem lehetett ez másként a debreceni csatában sem, különösen, ha arra gondolunk, hogy Dózsa serege létszámbeli hátrányban volt. Egyetlen esélyük a zászlók és velük együtt a vezérek minden áron való foglyul ejtése volt, hiszen a meglepetésszerű támadás okozta zavaron egy erőskezű, tapasztalt vezér könnyen úrrá lehet és a megszerzett előny így hamar elszállhat. A zászlók és a vezérek elfogásával azonban tartós pánikot idézhettek elő, és menekülésre készíthették a nagyobb létszámú ellenfelet.

A lázadó vezérek, mikor látták, hogy a helyzet már menthetetlen, valószínűleg a visszavonulást választották, nehogy fogságba essenek. A fentebbi oklevél szerint csak Kopasz és Lothard fia Pál csapatai szenvedtek komolyabb veszteséget. Egyedül Moys fia Moys volt kivétel, aki valószínűleg többé-kevésbé épségben menekíthette el csapatait, mert nem sokkal később Petenye fia Péterrel az oldalán Erdélyben újra csatát vív Dózsával.⁹⁹

Egyébként sem Moys, sem az Ákos nembeli Ernyefiak, de még Borsa Beke csapatairól sem hallunk semmit, ez azonban nem jelenti azt, hogy ők mind kisebb veszteségek árán megúszták volna a csatát. Mivel Moys Kopasz veje volt, Beke pedig az Ákos nembeli Ernyefiak sógora ők elég közeli rokonságban álltak egymással, ezért lehet, hogy nem külön zászló alatt vonultatták fel csapataikat, hanem a fővezér, Borsa Kopasz zászlaja alatt. Ebben az esetben nem lehet megbecsülni, hogy külön-külön ki milyen veszteséget szenvedett el.

Egy azonban biztos: a csata után nem fejvesztett menekülésről van szó, hanem rendezett visszavonulásról, mert bár Dózsáról és vezéreiről azt írják, hogy sok zsákmányt és foglyot

⁹⁸ DERENCSENYI DEZSŐ – CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA 1986: 196. fejezet. Megjegyzés: Eredetiből fordította BELLUS IBOLYA.

⁹⁹ Lásd bővebben: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 171-174., illetve FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 292-295.

szereznek mégsem sikerül kiszabadítaniuk Kenéz ispánt, aki még a csata elején eshetett ellenséges fogságba. Ahogyan Moysszal kapcsolatban már említettem valószínűleg az ellenség még veszteségei ellenére is jelentős erővel, feltehetően többé-kevésbé rendezetten vonult vissza, így kockázatos lett volna üldözőbe venni őket. Ráadásul – mint már erre is utaltam – a királyi csapatok is érzékeny veszteségeket szenvedhettek.

3. fázis – Tájkép csata után. Az ütközet értékelése és következményei

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy Dózsa elérte a kitűzött célt: a lázadók meghátráltak, az általuk döntőnek szánt csatát – stratégiai és létszámbeli fölényük ellenére – elvesztették, hála elsősorban Kenéz ispán önfeláldozásának és Dózsa gyors helyzetértékelési képességének, taktikai érzékének, valamint nem utolsósorban a Péter fia Ugrinhoz hasonló harcosok halálmegvető bátorságának, amivel a minden bizonnyal véres kézitusában kivívták vezérüknek és a királynak a győzelmet. Az sem mellékes tény, hogy Debrecen is épségben megmaradt, így Dózsa és családja csak a csatában elszenvedett veszteségeket kellett, hogy elviselje, nem veszítették el mindenüket, ami a város feldúlása esetén elkerülhetetlen lett volna.

Ráadásként a győztes csata jutalmául a király kinevezi Dózsát öt vármegye (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok) királybírójává. Ezáltal szinte korlátlan hatalmat kap a részben még visszahódításra váró területek felett.¹⁰⁰ Ezzel egy időben azonban fel is szólítja új tisztségviselőjét, hogy haladéktalanul szedje össze embereit és induljon a hűtlenek ellen,¹⁰¹ amit ő késedelem nélkül meg is tesz, hiszen 1317. június 18-a körül már úton is van és (Hajdú) Böszörményből szólítja fel rokonait, Boxa comes fia Miklós comest és Tamás comes fia László mestert, hogy a királytól kapott parancs értelmében jól felfegyverzett szervienseikkel és szekerekkel siessenek a király szolgálatára.¹⁰² Maga a király sem tétlenkedett és már 1317. július 1-én Adorjánvár alatt keltez, amiből valószínűsíthető, hogy ekkor már ostromolták is a várat, ahová Kopasz a vesztes csata után visszahúzódott.¹⁰³

¹⁰⁰ Megjegyzés: Először 1317. VI. 18-án viseli ezt a címet. Lásd: MNL. DL. 96064., illetve KRISTÓ GYULA 1996: 188. Megjegyzés: Lásd bővebben a kiadvány 495. számú oklevélfordítását.

¹⁰¹ Megjegyzés: Bizonytalan keltű oklevél, de 1317. június elejéről való lehet. Lásd: FEJÉR GYÖRGY 1830 (C.): 341. Fordítása: KRISTÓ GYULA 1996: 182.

¹⁰² FEJÉR GYÖRGY 1830 (C.): 340-341. Fordítását lásd: Anjou IV. 188. a kiadvány 496. számú okleve. Megjegyzés: Már a szekerek említése közelgő ostromra enged következtetni.

¹⁰³ FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 69-70. Fordítását lásd: KRISTÓ GYULA 1996: 191.

A lázadók a csata előtt úgy látszik nem számoltak vereséggel, vagy mindent egy lapra tettek fel, mert a Debreceni csata után mindenki a maga területén próbált védekezni a királyi had ellen, ami a hadműveletek összehangolása nélkül eleve kevés sikerrel kecsegtetett. Az azonban egyértelmű, hogy Debrecen mellett elszállt az esély arra, hogy sarokba szoríthassák Károly Róbertet. 1317 nyarára már valószínűleg tekintélyes méretű sereggel vonul Adorján alá a király, amit – Dózsa hozzájuk csatlakozott seregével – nagyjából egy hónap alatt elfoglalt. ¹⁰⁴ Ez kiemelkedő teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy Adorján igen jól védhető helyen feküdt és Kopasznak a vesztes debreceni csata után több hónap állt a rendelkezésére, hogy megerősítse, amit ő – számolva az ostrommal – bizonyosan meg is tett. A vár elfoglalása belátható időn belül csak aktív ostrommal volt lehetséges, az pedig, hogy ilyen rövid idő alatt sikerült igen ádáz küzdelemre és az ostromló királyi sereg nagy létszámfölényére és felkészültségére utal. ¹⁰⁵

Ezután I. Károly a királyi sereggel Csák Máté ellen vonult – az ősz már a Máté elleni hadjárat jegyében telik el ¹⁰⁶ – a többi lázadó leverését pedig a helyi erőkre bízta élükön teljhatalmú megbízottjával, Dózsával, aki igen eredményesen hajtotta végre a feladatot, mint azt az érdemeiről szóló 1319-es oklevélben olvashatjuk közvetlenül a debreceni csatáról szóló rész után: „...*majd végül nevezett fellázadt alattvalóinktól sok várat foglalt el és vett el, számos megyét és várost uralmunk alá vetve és visszahelyezve, vállalva a veszéllyel járó károkat és veszteségeket, valamint a költséges kiadások miatti sok nélkülözést, nem tért le az állhatatosság útjáról és a hűség ösvényéről.*” ¹⁰⁷ Dózsa maga feltehetően a tiszántúli és erdélyi várak egy részét vette vissza, bár az oklevél pontosan nem nevezi meg ezeket. Fő feladata bizonyosan a helyi hadműveleteket vezető megyés ispánok tevékenységének koordinálása volt. A hadjáratban segítői voltak Szántai Pető szatmári, Jánki Tamás beregi és ugocsai ispánok, valamint Bátori János és Elefánti Dezső várnagyok. Később 1317. július 1-én már a királyiak kezén volt Szőlős és Nyalábvár, melynek elfoglalásáért Jánki Tamás kap adományt. ¹⁰⁸ Ezen

¹⁰⁴ Megjegyzés: Károly 1317. aug.usztus 2-án már Szegeden keltez. Lásd: KRISTÓ GYULA 1996: 200.

¹⁰⁵ Megjegyzés: Az aktív ostromot egyébként igazolja számos, az ostrom alatt megsebesült nemesnek tett adományról szóló oklevél Lásd pl.: KRISTÓ GYULA 1996: 232., 249.

¹⁰⁶ Megjegyzés: 1317-ben az ősz folyamán már végig Komáromvár alatt keltez a király. Lásd pl.: KRISTÓ GYULA 1996: 211-212., 214., 217-219., 222., 227., 229, 231., 233-237. Megjegyzés: Csak november 27-én keltez újra Temesváron, lásd: KRISTÓ GYULA 1996: 246.

¹⁰⁷ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 173. Fordította: ALMÁSI TAMÁS lásd: KRISTÓ GYULA 2000: 228.

¹⁰⁸ KOMÁROMY ANDRÁS 1903: 120-121., illetve KRISTÓ GYULA 1996: 49-50.

várat Borsa Beke védte, aki – bár a debreceni csata után épségben elmenekült – feltehetően Nyaláb ostrománál a királyi csapatok fogságába esett.¹⁰⁹ Közben a Kopasz fogságából királyi segítséggel kiszabadult Elefánti Dezső visszafoglalta a királynak Valkó várát Kopasz fia Bekcstől és Derguech várat Lóránd fia Istvántól. Ezzel bosszút állt elfogóin és ráadásul még a Gutkeled nembeli Lothard fiakat is legyőzte és Szilágy nevű birtokukat is elfoglalta.¹¹⁰

Úgy tűnik a debreceni csata után a lázadók közül csupán Moys tudott sikeres ellenállást kifejteni a királyi csapatok ellen. Feltételezhetően májusban, tehát a vesztes ütközet után csatában megveri Csicsó vára alatt a király megbízottját, Benedek fia János királynéi pohárnokmestert, aki azért kapta kolozsi, kolozsvári és besztercei ispáni kinevezését, hogy megfékezze Erdélyben Moysot.¹¹¹ Bár Benedek fia János működéséről már az év elejétől van adatunk, úgy tűnik nem tudta helyzetét eléggé megszilárdítani és még a király által segítségére küldött csapatokkal együtt is vereséget szenvedett a lázadóktól.¹¹² Moysnak úgy látszik még a vesztes csata után is volt ereje, hogy megverje a király ellene küldött vezérét és mindezt ráadásul úgy vitte véghez, hogy erődemonstrációként hasson, hiszen a helyszín kiválasztása valószínűleg az ő ötlete volt, mivel Csicsó ebben az időben Kán László fiainak kezén volt.

Nyilván azért itt ütközött meg Moys a királyi hadakkal, mert biztos volt a győzelemben és ezzel a látványos erőfitogtatással akarta szövetségre bírni a lázadásban mindeddig részt nem vállaló Kán László fiakat. Ha nem így lett volna, akkor oktalanul nagy kockázatot vállalt a csata helyszínének megválasztásával, hiszen az eddig semleges Kánok akár a királyi csapatokat is segíthették volna a csatában, ami Moys két tűz közé szorulását, s így biztos vereségét eredményezte volna. Ezt a feltételezést bizonyítja az is, hogy mindeddig nem találtunk arra utaló adatot, hogy akár a királyi csapatok, akár Moys serege ostromolta volna Csicsót.

Mindezek alapján feltételezhetjük Moys jelentős létszámfölényét az ütközetben – mely valószínűleg a debreceni csatából épségben kimenekített csapatokon alapult –, illetve az is ezt látszik alátámasztani, hogy a csicsói őrég egyik oldalon sem avatkozott a csatába. Azon-

¹⁰⁹ Megjegyzés: Arra vonatkozóan, hogy ő tartotta a várat: NAGY IMRE 1881: 263-264.

¹¹⁰ Megjegyzés: A Dezső mester érdemeit részletesen ismertető 1319-es oklevelet lásd: NAGY IMRE 1878: 522-523., Magyar fordítását: KRISTÓ GYULA 2000: 225-226.

¹¹¹ NAGY IMRE 1881: 124-126.

¹¹² Megjegyzés: A fentebbi oklevél címzettjét, Gerendi Péter fia Miklóst és a király más híveit küldték a lázadó Moys ellen. Miklós a Csicsó alatt lezajlott csatában fogságba esett.

ban mégis csak félig érte el célját, mert az ütközetben ugyan győzelmet aratott, de a Kánok mégsem álltak mellé sem ekkor, sem később. Közben Kopasz sikeresen megszökött az ostromlott Adorjából és Sólyomkő várába menekült, melynek bevehetetlenségében bízva itt akarta bevárni a végső ütközetet a király őt üldöző csapataival. Sólyomkő ostroma 1317 őszen kezdődik példás körütekintéssel. Érdeemes kicsit bővebben szólni róla, mert ékes bizonyítéka a magyar vezérek hadtudományokban való jártasságának. Sólyomkő vára egy hatalmas sziklaormon állt. Csak kelet felől lehetett megközelíteni, ahonnan széles és mély árok védelte. A mai Sólyomkőpestes faluból északnyugat felé vezet egy meredek ösvény fel a várba, melyen másfélórás gyaloglás után érhetjük el a 484 m magas csúcsot.¹¹³ Ennek fényében a vár szinte bevehetetlennek tűnt, sejthető volt, hogy nem lesz könnyű és gyors az ostrom. Ráadásul most nem állt rendelkezésre az egész királyi haderő, mint Adorjánál. Ennek megfelelően Dózsa nem maga vezette a hosszadalmas hadműveletet, hanem két parancsnokot nevezett ki a Gutkeled nemzetségből származó Joachim és Apay fia István mesterek személyében. Joachim mester testvére volt annak a Dorognak, akit Mindszent ostrománál megöltek Kopasz fia Bekcsnek és Lóránd fia Istvánnak csapatai, így személyes bosszú is inspirálhatta, bár távolról rokonságban állt a Borsákkal.

Joachim és István nagyon körültekintően felmérték, hogy egy frontális támadásnak semmi esélye nem lenne a vár ellen, így sokkal hosszadalmasabb, de biztosabb módszert választották: a kiéheztetést. A várral szomszédos két magaslaton favarakat építettek, melyekből ellenőrzésük alatt tarthatták a várba menő utakat elzárva így minden kapcsolatot a külvilággal. Kopasz rádöbbsent, hogy ha nem jön segítségére felmentő sereg a biztos éhhalál vagy a szégyenteljes megadás vár rá, mert innen már nem menekülhetett el úgy, mint Adorjából. Az az út vezetett a völgyből ki, ami be is és azt a királyi csapatok ellenőrizték.

Várakozása nem is volt eredménytelen, mert az ostrom már javában folyt, amikor megérkezett veje, Moys a felmentő csapatokkal és ostrom alá vette a két ideiglenes erődítményt. Ezek közül az egyiket sikerült is elfoglalnia és parancsnokát, Apay fia Istvánt fogságba ejtenie, de a másikat olyan vitézül védte Joachim mester, hogy Moys nem tudta bevenni és a minden bizonnyal nagy veszteségek miatt fel kellett adnia az ostromot. Nem tudván többé segíteni apósán megmaradt csapataival elvonult a vár alól. Kopasz pedig nem sok-

---

¹¹³ CSORBA CSABA 1999: 239-240.

kal később a várban eluralkodó éhínség miatt megadta magát és további sorsát a király kegyére bízta. Ezzel gyakorlatilag 1318. elejére a lázadás minden résztvevője elnyerte büntetését. Dózsa a királyi megbízatásnak megfelelően rendet teremtett a Tiszántúlon és Erdélyben, valamint a lázadás vezetőjét is kézre kerítette. A király itineráriuma szerint 1318. elején Biharba látogat, feltehetően Sólyomkő bevételenek hírére, hogy Dózsával előkészítsék egy átfogó Erdélyi hadjárat terveit. I. Károly kegyesen bánt a legyőzöttekkel. Bár birtokukat és címeiket nagyrészt elvesztették nem vette el életüket. Bunyitai még azt feltételezte, hogy Kopasz fogságba esése után a király kivégeztette.¹¹⁴ Kopasz azonban csak 1325-ben halt meg, testvére Beke pedig egy évvel később.¹¹⁵ Az 1318-as erdélyi hadjáratban még egy nagy ütközetet vívott Dózsa a lázadókkal Topánál Kolozsvár mellett,¹¹⁶ ahol Moys oldalán ismét feltűnik Petenye fia Péter, Lothard fiai és egyes adatok szerint maga Kopasz is, aki úgy látszik kiszabadult a király fogságából, de a történetek után sem tért jobb belátásra.¹¹⁷ A csata ismét Dózsa győzelmével végződik, melyet még a debreceninél is nagyobbban állít be az oklevél írója.¹¹⁸

Végleg sikerült tehát 1318 végére leszámolni a lázadókkal. Ezek után már csak az utóvédharcok voltak hátra, de a király könnyedén kiszorította ellenfeleit a hatalomból és végre elismertette uralmát Erdélyben, országa legnagyobb tartományában is. Gyakorlatilag csak az ősi és legerősebb ellenfél maradt állva az oligarchák közül, Csák Máté, akit azonban még az osztrák hercegekkel és a cseh királlyal kötött szövetségben sem sikerült legyőzni. Őt csupán a halál győzte le 1321-ben, de tartománya – akárcsak a többi oligarcháé - személyének összetartó ereje nélkül hónapok alatt a király kezébe került. Ezzel pedig immár megkezdődhetett a királyi hatalom új alapokra helyezése Magyarországon egy új, harcokban edződött nemesség segítségével.

¹¹⁴ BUNYITAI VINCE 1888: 149. Megjegyzés: Mint már fentebb utaltam rá akárcsak testvérének, Lórándnak sorsát illetően Kopasszal kapcsolatosan is tévedett Bunyitai.

¹¹⁵ ENGEL PÁL 2001 (A.): Megjegyzés: Borsa nem 1. Kopasz ága 1. tábla.

¹¹⁶ HÓMAN BÁLINT 2003: 254-256.

¹¹⁷ Megjegyzés: Petenye fia Péter részvételére lásd: FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 292-295., Kopasz részvételéről: FEJÉR GYÖRGY 1832 (B.): 324-328., illetve Lothard fiaira vonatkoztatva: FEJÉR GYÖRGY 1835: 156-164.

¹¹⁸ NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ 1871: 172-173.

Forrásjegyzék

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

- 1313-1317 *MNL. DL. 57972. Péter Királynéi Tárnokmester által 1313-1317. II. 14. közöttre datált zárópecsétetes okirat.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Soós család tárából. Q. 170. Régi jelzet: Q. 170/197. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2857972%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1315-1320 *MNL. DL. 70606. Egy 1315. VII. 1-re keltezhető dokumentum átirata, Károly Róbert által 1320. I. 19-re datált függőpecsétetes okiratán.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Perényi család tárából. Q. 148. Régi jelzet: Q. 148/21. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2870606%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1315-1323 *MNL. DL. 102892. Egy 1315. XI. 20-án keltezett dokumentum átirata Károly Róbert által 1323. VI. 28-ra datálható függőpecsétetes okiratán.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Batthyány levéltár, Forgách család tárából Q. 387. Régi jelzet: Q. 387/7. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28102892%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1315-1324 *MNL. DL. 70608. Egy 1315. VII. 1-re, illetve 1320. I. 19-re keltezhető okmány átirata Károly Róbert által 1324. I. 11-re datált eredeti függőpecsétetes dokumentumon.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Perényi család tárából

- Q. 148. Régi jelzet: Q. 148/23. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2870608%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1316 *MNL. DF. 259804. Károly Róbert által 1316. V. 27-én kiadott zárópecsétes okmánya.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteménye U. szekció. Révay családi központi levéltára. U. 587. Régi jelzet: U. 587/Gyulay 1. 18. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28259804%29&s=DAT&m=0&a=rec> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1317 *MNL. DL. 96064. Dózsa alszolgabíró és fogott bírói társai által 1317. VI. 21-én kiadott okmány.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak, állagtalán fondokból. Vay család, berkeszi tárából. Q. 203. Régi jelzet: Q. 203/42. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2896064%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1321-1324 *MNL. DL. 62169. Egy a Váradai káptalan által 1321-ben kiadott dokumentum 1322. I. 4-re keltezett átirata egy Károly Róbert által 1324.V.2. kiadott függőpecsétes okmányon.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Ibrányi család tárából. Q. 89. Régi jelzet: Q. 89/8. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2862169%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1322-1323 *MNL. DL. 99897. Egy az Egri káptalan által 1322. V. 12-én kelt dokumentum Károly Róbert által 1323. VIII. 30-án készült függőpecséttel ellátott átirata.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Batthyány levéltár, Acta antiqua tárából. Q. 383. Régi jelzet: Q. 383/BALOG 2 4 2 A. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.ar>

- [canum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2899897%29&a=ist](http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2899897%29&a=ist) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1323 *MNL. DF. 254779. Károly Róbert által 1323. III. 26-án kiadott függőpecsétetes okmány.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény U. szekció. Eredetije Románia Arhiva Istorică a Filialei Din Cluj a Academiei RR., korábban Erdélyi Múzeum Egyesület egykori levéltára. Wesselényi család, göröcsöni tára. Oklevelek U. 506. Régi jelzet: U. 506/5. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28254779%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1324 *MNL. DL. 57272. Szatmár városa által 1324. IX. 10-én kiadott zárópecsétetes okirat.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár Q. szekció. Családi levéltárak P. szekcióból. Soós család tára. Q. 170. Régi jelzet: Q. 170/73. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2857272%29&s=DAT&m=0&a=rec> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.
- 1325-1326 *MNL. DF. 265464. Egy 1325. V. 5-re és 1325. IX. 7-re keltezhető dokumentum átirata Károly Róbert által 1326. II. 7-re datált eredeti függőpecsétetes okmányán.* Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény U. szekció. Eredetije Szlovákia Štátny archív v Levoči Andrassy család, krasznahorkai tára: Mohács előtti oklevelek U. 618. Lásd még: A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28265464%29&a=list> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 4.

Irodalomjegyzék

BENDA KÁLMÁN (Szerk.):

- 1981 *Magyarország történeti kronológiája I. - A kezdetektől 1526-ig.* In:
BENDA KÁLMÁN (Szerk.): Akadémiai kiadó Budapest. 1-350.

BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS (Szerk.):

- 1991 *I. Károly király (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Co, Bu. princ. Sal. mont. S. Ang. d.) 1323. augusztus 30-án tudatta, hogy Pentek fia Vgrin szolgálatai fejében a Borsod megyei Berenthe birtokot kérte, amely Erney fia Istváné és annak fiaié volt, de hűtlenségük miatt a király adományozása alá került. A király meghagyta az egri kápt-nak, hogy Benedek fia Balyar királyi emberrel derítsék ki, hogy valóban a király adományozása alá tartozik-e az említett birtok, és ha igen, akkor a határokat járják be és Vgrin-t iktassák be. Miután az egri kápt. 1322. május 12-én jelentette, hogy május 10-én Vgrin-t ellentmondás nélkül beiktatta, a király új és autentikus kettős pecséttel ellátott oklevélben neki adományozta a birtokot az alábbi szolgálataiért. Vgrin uralkodásának kezdete óta támogatta a királyt. Miután a cseh király fia a király iránti hűtlenek segítségével a szent koronát Csehországba vitte, és a király annak visszaszerzéséért támadást indított, Vgrin vérét hullatta és dicsőséges szolgálatokat tett. A hűtlenek által tartott Esztergom várának ostromakor a király szeme láttára hősiezen harcolva a várvédők kövekké súlyosan megsebesítették. Midőn Dausa egykori nádor a király iránt akkor hűtlen Kopaaz, Beke és Lothard fia Pál ellen csatát vívott, Vgrin súlyosan megsebesült, testvére, Imre pedig meghalt. A királyi sereg kapitányai (vezérei) győzelmet aratva az ütközetben Kopaaz és Lothard fia Pál két zászlóját, kilenc levágott ellenséges fejet és az Vgrin által elfogott két kapitányt Vgrin-nal a királynak a győzelem jeleként megküldték. Kelt László mr., fehérvári prépost, alkancellár keze által. III. Kai. Sept. Méltóságnevsor. A.*

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1323. VII. kötet. 431. számú okirata. 201. oldal. In: BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-514.

BOROSY ANDRÁS

1962 *A XI-XIV. századi magyar lovasságról.* Hadtörténeti Közlemények. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata. In: MUCS SÁNDOR (Főszerk.): IX. évfolyam II. szám. 119-174.

BUNYITAI VINCE

1883 *A váradi püspökség története. II. kötet. Káptalanok, monostorok a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad.

1888 *Kopasz nádor. Életrajz a XIII-XIV. századból.* Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. In: SZILÁGYI SÁNDOR (Szerk.): XXII. évfolyam 15-32., 129-155.

CSORBA CSABA

1999 *Legendás váraink.* In: Csokonai Attila (Szerk.): Magyar Könyvklub Budapest 1-344.

DERENCSÉNYI DEZSŐ – CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

1986 *Képes Krónika.* „Pro Memoria” sorozat. In: KATONA TAMÁS (Szerk.): Európa Könyvkiadó Budapest. 1-561.

ENGEL PÁL

1988 *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen. (1310-1323.).* Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. In: PÁL LAJOS (Szerk.): CXXII. évfolyam 1-2. szám. 89-146.

2001 (A.) *Középkori magyar genealógia.* Magyar Középkori Adattár. Arcanum Digitéka Kiadó. CD-ROM.

- 2001 (B.) *Magyarország világi archontológiája 1301-1457.* Magyar Középkori Adattár. Arcanum Digitéka Kiadó. CD-ROM.

FEJÉR GYÖRGY írói nevéen GEORGII FEJÉR

- 1830 (A.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. V. könyv 3. kötete.* Buda. 1-520.
- 1830 (B.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VI. könyv 1. kötete.* Buda. 1-400.
- 1830 (C.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VI. könyv 2. kötete.* Buda. 1-440.
- 1832 (A.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII. könyv 1. kötete.* Buda. 1-626.
- 1832 (B.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII. könyv 2. kötete.* Buda. 1-688.
- 1835 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII. könyv 5. kötete.* Buda. 1-320.

FÜGEDI ÉRIK

- 1977 *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon.* In: SZÜCS JENŐ és VÖRÖS ANTAL (Szerk.): Akadémiai Kiadó Budapest. 1977. 1-218.
- 1986 *Ispánok, bárók, kiskirályok.* In: FAZAKAS ISTVÁN (Szerk.): Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1-421.

GYÁRFÁS ISTVÁN

- 1873 *A jász-kunok története Kr. u. 884–1301-ig. II. kötet.* Nyomatott SZILÁDY KÁROLY fiánál. Kecskemét.

HÓMAN BÁLINT

- 2003 *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* A Budavári Tudományos Társaság által 1921-ben kiadott mű reprintje. Nap Kiadó Bt. Budapest. 1-326.

IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ

- 1880 *Hazai Okmánytár VII. kötet.* Nyomatott Kocsi Sándornál. Budapest. 1-496.

KARÁCSONYI JÁNOS

- 2003 *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Arcanum Történelem DVD, Arcanum Digitéka Kiadó.

KNAUZ., FERDINANDUS – CRESCENS DEDEK., LUDOVICUS

- 1882 *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis 1273-1321. II. kötet.* Strigonii 1-883.

KOMÁROMY ANDRÁS

- 1891 *Dózsa nádor és a Debreczeni család.* Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye. In: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Szerk.): IX. kötet. Kiadja: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest. 1-9., 67-78.

- 1903 *Levéltári kutatások 1216-1717. 1. közlemény.* Történelmi Tár. Új folyam IV. In: KOMÁROMY ANDRÁS (Szerk.): Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 118-137.

KRISTÓ GYULA

- 1973 *Csák Máté tartományúri hatalma.* Akadémia Kiadó Budapest. 1973. 1-252.
- 1978 (A.) *Kán László és Erdély.* Valóság. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Havi Folyóirata. XXI. évfolyam 11. szám. In: VITÁNYI IVÁN (Szerk.): Hírlapkiadó Vállalat Budapest. 82-96.
- 1978 (B.) *A rozgonyi csata.* Akadémiai Kiadó Budapest. 1-112.
- 1979 *A feudális széttagolódás Magyarországon.* In: dr. Halász Margit és Balla Imre (Szerk.): Akadémiai Kiadó Budapest 1979. 1-242.

- 1986 *Csák Máté.* In: HECKENAST GUSZTÁV (Szerk.): Gondolat Könyvkiadó Budapest. 1986. 1-207.
- 2000 *Középkori históriák oklevelekben, 1002-1410.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1. Második átdolgozott kiadás. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Kiadja JATE Középkori Magyar Tört. Tsz. Szegedi Középkorász Műhely Szeged. 1-414.

KRISTÓ GYULA (Szerk.):

- 1990 *Egy 1301. január 15-én Budán kelt okmányban Ágnes királyné (H) (3. die oct. Epiph. d.), férje, III. András király (H) halála után, az óbudai (de veteri Buda) királyi palotáról való gondoskodást – Domokos mr., Roland vajda királynéi tárnokmr., Tamás nyitrai és barsi c., Kamarun-i Pál mr., Lukács fia László mr., Pál mr. kalocsai prépost, a királynéi udvar alkancellárja és Miklós mr. boszniai prépost kérésére – soproni (de Suprunyo) István mr.-re bízta, aki saját költségén a fa- és a kőmunkákat elvégezte. A fentiek ígéretet tettek arra, hogy István mr.-nek a palota megóvása és építése érdekében eszközölt kiadásait megtérítik számára. D. Bude, 3. die oct. predictarum, a. d. 1301.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1301-1305. I. kötet. 7. számú okirata. 45. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-534.
- 1992 *Ottó király 1307. március 4-én megfontolta hívei, Tamás fiai: Kupaz nádor, Beke mr. és László mr. rokonának, András c. fia Dousa mr.-nek a hűségét, neki adta egy örökös nélkül elhalt ember Elep földjét v. birtokát, amely Dousa, valamint Vrdung fiai: Pál és Gergely szomszédságában fekszik. Erről a király kettős pecsétjével megerősített oklevelet adott ki. Kelt Miklós mr., a győri Szt. Adalbert(-egyház) prépostja, udvari alkancellár keze által, a. d. 1307., IV. Non. Marc., országlása 2. évében.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1306-1310. II. kötet. 131. számú okirata. 63. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-618.

1996

Károly Róbert (H) 1315. július 1-én, Temesváron a neki gyermekkorától kezdve kedvében járó Dénes fia Tamás mr. Bereg-i és Hugacha-i c.-nek adta Zeuleus és Nylaab várak megszerzésében kimutatott szolgálataiért a Szatmár m.-i Iwank és Hermanzeg birtokokat az Iwank-i vámmal együtt, elvéve azokat hűtlenségük miatt Kopoz nádortól és fiától, s megígérte a privilégium kiadását. D. in Themeswar, f. III. prox. p. fe. B. Johannis Bapt., a. d. 1315. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 114. számú okirata. 49-50. oldal. Továbbá: Dausa mr. Zabolch-i curialis c. és az odavaló 4 bíró 1316. augusztus 3-án Oroson kelt dokumentumban hírül adták, hogy július 20-án azon pert, amelyet Pelpart-Pelbart és László fia János indítottak Sándor mr. fia Miklós ellen, 15 nappal elhalasztották, majd a felek elébük visszatérve fogott bírák ítélete szerint megegyeztek, egymásnak elégtételt adtak, s a bírságot megosztva fizették. D. in Orus, III. f. prox. p. ad vincula S. Petri, a. d. 1316. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 310. számú okirata. 120-121. oldal. Valamint: Károly király (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Cu, Bu), 1317. január 2-án mivel Pethena-Pethene fia Péter letért a hűség útjáról, Kopoz volt nádorhoz csatlakozva annak minden, a király elleni akciójában részt vett, a király híveinek – kivált Mihály fia Mychk mr.-nek, Sarus-i c.-nek és királyi várnagynak serviens-e, Sbuga-i László fia Miklós megölésével, más serviens-ei bebörtönzésével és elfogásával – sok kárt okozott, végül pedig Kopoz volt nádorral együtt Károly király ellenében idegen fejedelem segítségét kérte, külföldi erőt akarván a király és az ország ellen igénybe venni, ezért Zemplyn m.-i Strachvna, Keekmezey, Nogdamasa, Kyusdamasa és Geregynne birtokait a Strachynna falubeli vámmal Pétertől hűtlensége miatt elveszi, és Mychk mr.-nek adja hű szolgálataiért: a király gyermekkorától mellette állt, a Máté volt nádor elleni csatában férfiisan harcolt, elfogta – többek között – Marcus fia István fia Péter mr. serviens-ét, akinek akkor a király iránt ellenséges seregei a királyi

székhelyül szolgáló Buda városát naponta támadták, akit a király fővesztésre ítélt, elfogta továbbá néhai Herricus bán fiainak 17 serviensét, akik Keurus falu lerombolására törtek, ahol Mychk mr. súlyosan megsebesült és 2 nemes serviens-e meghalt. Erről a király kettős pecsétjével megerősített oklevelet adott ki. Kelt János mr. fehérvári prépost, udvari alkancellár keze által, a. d. 1317., IV. Non. Jan., országglása 17. évében. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 385. számú okirata. 147. oldal. Illetve: Dousa mr., 1317. június 18-án Debrecenben mint a király személye helyett eljáró bíró és c. a nemesek 5 m.-jében (Bihor-ban, Zabolch-ban, Szatmárban, Zemplénben és Zovnuk-ban), valamint más, vele együtt ülésező társai azon perben, amely Komorzanus fia Komorzanus, ill. Chepanus fia Cosmas, Abraam fia János v. Mikus fia Egyed között folyt Éliás özvegye hozománya és jegyajándéka ügyében, fogott bírák békítése eredményeképpen olyan megegyezésre jutottak, hogy Komorzanus fia Komorzanus 2 részletben (aug. 22-én és nov. 8-án) 25-25 M.-t, összesen 50 M.-t tartozik fizetni a másik félnek részint dénárban, részint természetben Dousa mr. előtt Debrecen faluban; ha az első határnapot elmulasztja, birsagium-ot fizessen, ha pedig a másodikat, akkor kétszeresen. D. in Debrecen, sabb. prox. an. festivitatem B. Johannis Bapt., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 495. számú okirata. 188. oldal. Továbbá: Károly király 1317 júniusában utasította Dausa mr.-t, hogy a hozzá tartozókkal rövid idő alatt induljon el a hűtlenek ellen. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 480. számú okirata. 182. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-366. Valamint: Dausa mr., 1317. június 18. körül? (Hajdú-)Böszörményben mint a király személye helyett eljáró bíró és c. a nemesek 5 m.-jében (Bihor-ban, Zabolch-ban, Szatmárban, Zemplénben és Zownuk-ban) közli rokonaival, Boxa c. fia Miklós c.-szel és Tamás c. fia László mr.-

rel, hogy a királytól kapott levélnek (1. 480. szám) megfelelően siessenek jól felfegyverzett servienseikkel és szekerekkel a király szolgálatára. D. in Bezermen. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 496. számú okirata. 188. oldal. Illetve: Károly király (H) 1317. július 1-én Adorján vára alatt keltezett oklevelében Draagh fia Bethlen c. kérésére, aki testvéreit (fratres uterini), Dénest és Pétert is képviselte, megígéri, hogy visszaadja azok Nyitra és Trenchén m.-ben levő örökölt Raychan, Seelchan, Apáty, Lipolnuk, Berench, Lyuky, Basmán birtokait, amelyeket a hűtlen Trenchen-i Péter fia Máté elfoglalt, amennyiben azokat a részeket visszaszerzi uralma alá, és egyetlen más kérelmezőnek sem adományozza el sérelmükre. D. sub castro Adryan, 3. die fe. BB. Petri et Pauli ap., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 505. számú okirata. 191. oldal. Továbbá: Károly Róbert (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Cu, Bu) 1317. augusztus 2-án Szegeden keltezett okmányában Tamás esztergomi érsek, örökös esztergomi c. kérésére kettős pecsétjével megerősített privilégiumban átírta és megerősítette saját 1315. aug. 1-jei nyílt oklevelét (1. 131. szám) Komáromvár és districtus Tamás és az esztergomi szentegyház számára történt adományozásáról. D. in Zugudino. János mr. fehérvári prépost, Kukulieu-i főesp., udvari alkancellár keze által, IV. Non. Aug., a. d. 1317., országglása 17. évében, Tamás lévén az esztergomi érsek, örökös esztergomi c., a kalocsai szék üres, Imre a váradi, Ágoston a zágrábi, István a veszprémi, János a nyitrai püspök, a váci szék üres, Márton az egri, Miklós a győri, Benedek az erdélyi, Benedek a csanádi, László a pécsi, György a szerémi püspök, Demeter a királyi táraokmr., Domokos a nádor, Péter a királyi lovászmr., Lampert a királyi országbíró, Péter a királynéi tárnokmr. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 530. számú okirata. 200. oldal. Lásd még: Károly Róbert (H) Komáromvár mellett 1317. szeptember 5-7. között – mivel Cholnuk falut a Nyulak szi-

geti apácák kérésére a Boldogságos Szűz iránt érzett tisztelete miatt, akinek tiszteletére szentelt egyházban szolgálták az Istent az apácák, minden jogtalan megtartóztatótól, kivált István fia Pétertől és várnagyától, Kernén fia Lőrinctől elvéve védelme alá vonta – utasította a várnagyokat, c.-eket, bírakat, helyetteseiket és bárki mást, hogy a Cholnuk-i népektől sem ők, sem officialis-aik se collecta-t, sem bármiféle adót ne szedjenek be, hagyják őket a korábbi királyok (H) által biztosított szabadság szerint élni. A Cholnuk-i népek senkinek ne adjanak collecta-t, csak a királyi parancsot fogadják el. D. prope castrum Kumarun, f. prox. an. fe. Nat. B. virginis, a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 563. számú okirata. 211-212. oldal. Továbbá: Komárom mellett 1317. szeptember 25-én Károly király (H) előtt László pécsi püspök, frater-ei: László és Fülöp mr.-ek, Miklós Csek-i pap, András fiai: Herbordus c., Péter és András, a püspök serviens-ei, ill. Lőrinc fia Phihem mr. előadták, hogy azon perükben, amelyet mr., Herbordus indítottak Phihem mr. ellen az országbíró előtt azon károk ügyében, amelyeket Lőrinc mr. halála után Phihem mr. és serviensei okoztak a püspöknek, fraterének, servienseinek és az említett papnak, a fogott bírák – a püspök részéről Benedek fia Tamás mr., Sándor fia Miklós mr., Csimba (dict.) István mr. és Dénes fia János, Phihem mr. részéről Endre bán fia Mortunus mr., Tamás fia Pál mr., Imre fia Pál mr., Márton bán fia Imre mr. – nov. 25-én Csapa faluban, Vajda (Vajuoda) fia Miklós királyi ember és a (pécsjváradai konvent embere jelenlétében ítélkezi fognak, de a fogott bírák közül már 1-1, ill. 2-2 ember elégséges az ítélkezéshez; amelyik fél eláll a nemesek ítéletétől, perbe lépés előtt 50 M.-ban marasztaltassék el. Ugyancsak 50 M. büntetést fizessen az a fél is, amelyik nov. 25-ig a másik félnek károkat okozna. D. prope Camarum, in domin. prox. an. fe. B. Michaelis arch., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 571. számú okirata. 214. oldal. Valamint: Komárom mellett 1317.

szeptember 29-én Tamás esztergomi érsek, örökös esztergomi c. Wernhardus testvér, a német lovagrend bécsi rendházának commendator-a kérésére pecsétjével megerősített oklevélben átírja [II.] András király (V) 1222. évi oklevelét, hogy amennyiben Wernhardus elveszítené, legyen példánya, továbbá mert az utakon leselkedő veszélyek miatt nem merte szállítani. *D. prope Kamarinum, in fe. B. Michaelis arch., a. d. 1317.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 579. számú okirata. 217. oldal. Illetve: *Károly király (H) 1317. szeptember 30-án Komáromvár alatt Chemen fia Dénes fiai: Miklós és Gergely kérésére és hű szolgálataikért pecsétjével megerősített nyílt oklevélben átírta, érvényesítette és megerősítette híve, Omode volt nádor 1298. jún. 28-i privilégiumát arról, hogy őket az Wng-i vár jobbágyságából kivette. D. sub castro Kamarun, in crastino B. Michaelis arch., a király privilégium kiadását ígéri, a. d. 1317.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 581. számú okirata. 218. oldal. Továbbá: *Komáromvár mellett 1317. szeptember 30-án Tamás esztergomi érsek, örökös esztergomi c. és János nyitrai püspök, örökös nyitrai c. közölték, hogy Károly király (V) a hűtlen Máté volt nádor, a király fő ellenfele által vásárlás hamis címén, hatalmaskodás révén tartott Berench várát, mihelyt kezére jutott, hűségéért Vörös Abraham c.-nek visszaadni ígérte, amit az oklevéladók jelenlétében vissza is adott (I. 578. szám); mivel Máté Abraham c. 2 testvérét és sok rokonát megölte hűsége miatt, továbbá birtokait lerombolta, elnéptelenítette, Vereswar várát felégette, kárai ellenszolgáltatásául a király a Pozsony m.-i Saswar és Baracka birtokokat neki adta és Abraham c.-t azok birtokába bevezette. Erről Tamás érsek és János püspök a király utasítására autentikus pecsétjükkel megerősített oklevelet adtak ki. D. prope castrum Kamarun, in crastino B. Michaelis arch. in authumno, a. d. 1317.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 583. számú okirata. 218-219. oldal. Lásd még: *Komáromvár alatt*

1317. október 1-én Károly király (H) a passauai egyházmegyei Au.-i ciszterci rendi Szt. Kereszt-monostor apátja, János testvér és testvérei kérésére és azon tisztelettől vezérelve, amellyel más királyokhoz (H) hasonlóan viseltetett a Szt. Kereszt-egyház iránt, a Vogelndorf (Wogelndorf) és Potesdorf földeket adományként – elemosina – ezen egyháznak juttatta, s privilégium kiadását ígérte. D. sub castro Kamarun, 3. die festivitatis B. Mychaelis arch., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 584. számú okirata. 219. oldal. Továbbá: A Komárom előtti táborban 1317. október 8-án Frigyes római király a frater-e, Károly király (V) által a passauai egyházmegyei ciszterci rendi Szt. Kereszt-monostor számára biztosított kiváltságokat és szabadságokat – mivel annak apátja, (János) és konventje elődei Au. és Stájeró hercegei iránt, valamint iránta hűek és odaadóak voltak – a maga és frater-ei, Au. hercegei nevében megerősítette, s utasított mindenkit, kiváltképpen a pozsonyi bírót, az esküdteket és a polgárokat, hogy senki ne zaklassa a monostort, s a pozsonyi polgárok a monostor jogait tartsák tiszteletben. Erről Frigyes pecsétjével megerősített oklevelet adott ki. D. in castris an. Gumaren, VIII. Id. Oct., a. d. 1317., országlása 3. évében. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 590. számú okirata. 222. oldal. Illetve: Károly Róbert (H) Komáromvár alatt 1317. október 10-én utasította az erdélyi Szt. Mihály arch.-egyház kápt.-ját, hogy – mivel neki Gábrriel fia Tamás fia János mr. elmondta: Raphael fia Pál fia Tamás rokona és serviens-e, József fia Miklós házára rontott, őt és feleségét kezén, lábán megcsonkította, Tamás és apja, Pál Lazar faluban 400 disznót, 16 ökröt, 8 lovat elvettek, Hungucha (dict.) Péter nevű serviens-ét közúton 3 sebbel megsebesítették, a Lazar föld 8 régi határát megsemmisítették, 8 új határt állítottak fel, a hozzá tartozó földeket felszántatták, serviens-ei és jobbágysai közül többeket megverték, e föld bizonyos részén a régi határokat lerontották, a határokon belül megszálltak, népeket gyűjtöttek

oda, s per folyt köztük – küldte ki tanúságtételre hites emberét, akinek jelenlétében Nabrod-i Miklós királyi emberét bizta meg az igazság kiderítésével, s erről a király írásos jelentést kért. D. sub castro Komaron, f. II. prox. p. oct. B. Michaelis arch., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 591. számú okirata. 222. oldal. Valamint: Komáromvár alatt 1317. október 21-én Károly király (H) kérésére Somos-i György fia János mr.-nek adta hű szolgálataiért Sydoupataka falujában a keddi napokon tartandó vásárt, s privilégium kiadását ígérte. D. sub castro Kamarun, in fe. 11 milium virg., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 601. számú okirata. 227. oldal. Lásd még: Komáromvár alatt 1317. október 21-én Károly király (H) Somos-i György fia János mr. kérésére hű szolgálataiért Wyuar m.-i Sydoupataka falusi jobbágysai számára azon szabadságokat adta, amelyeket a Cassa-i és Gylnichbanya-i hű királyi polgárok élveztek, s privilégium kiadását ígérte a Sydoupataka-i hospes-ek számára. D. sub castro Kamarum, in fe. 11 milium virg., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 602. számú okirata. 227. oldal. Továbbá: Károly Róbert (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Co, Bu) 1317. október 23-án Bolugh nb. Iwanka fia Miklós fiainak: Péter mr. Purustyan-i vámagynak, László mr.-nek, Miklós mr. Hatzak-i várnagynak és c.-nek, Pál mr. somogyi c.-nek, valamint Dénesnek a király iránt Mo.-ra jövelele óta teljesített hű szolgálataikért – abban a csatában, amelyet a király Trenchen-i Máté hadereje, Omode volt nádor fiai, Miklós fia Demeter és Aba ellen Ruzgun-nál vívott, Péter, László, Miklós és Pál mr.-ek érdemeket szereztek, testvérük (fráter uterinus), Beke súlyosan megsebesült, Pál mr. alól pedig a király istii színű lovát megölték; Pál mr. a király más híveivel együtt Tivadar bánt megkötözve Mychald vára alá küldte, Pál mr. a bánt a vár alatt lófarkon vonszoltatta, e Tivadar fia János a Budinium-i dozpoth [5:

despota] haderejével Pál mr. és a király más hívei ellen csatát vívott, Pál mr. győzelmet aratott, s a győzelem jeléül János és a dozpoth emberei közül foglyokat küldött a királyhoz; amikor Miklós és Pál mr.-ek László volt erdélyi vajda akkor hűtlen fiai, valamint István fiai: Miklós, Fülöp és János ellen Dewa vára előtt csatát vívtak, Miklós és Pál hűségeseen harcoltak, Pál mr. súlyosan megsebesült – adta az örökös nélkül meghalt Sebretus fia Erdeu-Erdew összes birtokát, a Pest m.-i Zeud, Gud és Kezeu birtokokat, a Nógrád m.-i Neutych és Wsa falvakat, Zombor-t a Tyza folyó mellett Zemlyn m.-ben, Kolusmonustura-t a Bors m.-ben levő Bari falu mellett. Erről kettős pecsétjével megerősített oklevelet adott ki. Kelt János mr. fehérvári prépost, udvari alkancellár, kükkülei főesp. keze által, a. d. 1317., X. Kai. Nov., országlása 17. évében. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 605. számú okirata. 228-229. oldal. Illetve: *Károly király (H) 1317. október 24-én Komáromnál az esztergomi és kalocsai érsekeknek, valamint Mo. más püspökeinek megengedte és elfogadta, hogy a tizedek, az egyházi javak, birtokok, vámok és egyéb jogok megtartóztatóit, a jogtalanságok elkövetőit közösen v. egyenként egyházi fenyítéssel sújtsák v. elégtétel adására kényszerítsék. A kiközösítetteket elkerüli és oda hat, hogy mások is kerüljék el udvarában és udvarán kívül. Erről szóló oklevelét pecsétje felfüggesztésével erősítette meg. D. apud Kamarun, f. II. prox. an. fe. B. Demetrii mart., a. d. 1317. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 606. számú okirata. 229. oldal. Valamint: *Komárom alatt 1317. október 28-án Károly király (H) – hivatkozva Dausa mr. bihari és Zaboch-i c. neki levélben (1. 610. szám) megküldött ítéletére, továbbá bárói ítéletére – visszaadta hívei, Mihály mr. fiai: István és testvérei számára birtokaikat, s utasítja a király személyében eljáró Dousa mr.-t, hogy őket pártfogásába véve védelmezze meg, birtokaik minden jogát biztosítsa számukra. D. sub Cumarum, in fe. BB. Simonis et Jude ap. Anjou-kori oklevéltár. Docu-**

menta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 611. számú okirata. 231. oldal. Lásd még: *Komáromvár alatt 1317. október 28-án Károly király (H) – Sopron királyi város és a benne lakó polgárok javát tartva szem előtt – a Kamarun vár alatt a hadjáratban vele együtt levő prelátus-okkal és bárókkal együtt akként rendelkezett, hogy a városnak a communitas kárára elvett és elfoglalt minden joga, dénárjövédelme és ingatlana adassék vissza; a polgárok közti meghasonlások, pártütések szűnjenek meg, aki közülük ellentéteket támaszt, királyi büntetésnek néz elébe; a város communitas-a közös akarattal válassza a bírót és az esküdteket, irántuk az elector-ok illő tiszteletet tanúsítsanak, utasításaiknak engedelmeskedjenek, aki pedig nem így tenne, a városi törvény és szokás szerint nyerve el büntetését; a bíró és az esküdtek ítélete alapján az okozott károkért mindenki elégtételt adjon; a polgárok anyagi lehetőségük, javaik mennyisége alapján fizessék az adót. A király mindezen rendelkezések betartását írta elő a soproni polgárok számára. D. in fe. BB. ap. Symonis et Jude, sub castro Kamarun, a. d. 1317.*

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 612. számú okirata. 231. oldal. Továbbá: *Károly király (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Cu, Bu) Peech-i Hurusow-i (dict.) 1317. október 30-án kelt oklevelében László c., Peech-i Ivanka c. fia János mr., továbbá Aladár fiai: Tamás és Miklós mr.-ek, Péter fiai: Mihály és István kérésére az örökös nélkül meghalt Wecche-i Bertalan és Vrbanus- Vrbanus Nyitra m.-i Wecche, Turmuch, Mezeukezew, Bankezewe-Bankezew, Kisateluk, Zelenchen-Szelenchen, 2 ~ 1 Zerbuch, Belhuzth és Jardan, valamint a Pozsony m.-i Gaan, Kusbud és Neek birtokokat hű szolgálataikért – László c.-t a hűtlen trencsényi Péter fia Máté elfogta, megkínózta, László c. egy ujját elvesztette, 3 ezer M. árán szabadult a fogságból, összes birtokait hátrahagyva a hűtlenek pusztításának, továbbá amikor Tamás fia Kopolz volt nádor és testvérei a királlyal szembefordultak, és az uralkodó más váraik között Adryan várat ostromoltatta, e vár alatt Já-*

nos mr. és 3 serviens-e sebesült meg súlyosan a király és bárói szeme láttára – nekik adta. Erről kettős pecsétjével megerősített oklevelet adott ki. Kelt János mr. fehérvári prépost, udvari alkancellár, Kukulew-i főesp. keze által, a. d. 1317., III. Kai. Nov., országglása 17. évében, Tamás esztergomi érsek, örökös esztergomi c., László kalocsai érsek, királyi udvari kancellár, István veszprémi, Miklós győri, László pécsi püspök, Demeter királyi tárnokmr., Domokos nádor, Lampert királyi országbíró, Conpoldus fia Péter királynéi tárnokmr. jelenlétében. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 615. számú okirata. 232-233. oldal. Az idézett műben lásd még: Komáromvár alatt 1317. november 1-én Károly Róbert (H) utasította a mindenkori Vng-i c.-eket, hogy Pank-i Jakab c. fiait: Dobovv és János mr.-eket – akiket hű szolgálataikért kivett az Vng-i c.-ek ítélkezése és joghatósága alól –, valamint a hozzájuk tartozókat ne kényszerítsék senkivel szemben, semmilyen ügyben bíróságuk elé, s aki ellenük pert indít, a király különös jelenléte előtt tegye, s részükről minden panaszosnak a király szolgálatat igazságot. D. sub castro Kamarun, in fe. 00. SS., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 617. számú okirata. 233. oldal. Valamint: Komáromvár mellett 1317. november 2-án Károly király (H, Da, C, Ra, Se, G, L, Co, Bu) a pozsonyi kápt.-t képviselő Tamás mr. pozsonyi örkanonok kérésére kettős pecsétjével megerősített privilégiumban átírta és megerősítette Tamás esztergomi érsek, örökös esztergomi c. és az esztergomi kápt. 1316. febr. 8-i oklevelét (1. 237. szám) Zoruoserem, Semkethekuta, Haruskuuth és Kurtueles halászhelyekről, valamint Cheuzveyz halászhelyről, amely privilegialis oklevelet IV. Béla király adományáról IV. László király megerősített. D. prope Kamarun, János mr. fehérvári prépost, udvan alkancellár, küküllei főesp. keze által, IV. Non. Nov., a. d. 1317., országglása 17. évében. A. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV.

kötet. 618. számú okirata. 233-234. oldal. Továbbá: *Komáromvár alatt 1317. november 3-án Károly király (H) Roland nádor fia Deseu mr. serviens-e, Erney fia Iwanka kérésére és ura, Deseu mr. hű szolgálataiért – aki elpanaszolta, hogy Trenchen-i Máté, a király ellensége apját, Erney-t és rokonát, Péter fia Jánost megölette, összes birtokait jogtalanul elfoglalta és a dokumentum keltezésekor is még ott állomásozott – Zygh, Kereskyn, Keseu, Neged, Farkasd, Nytriche és Zeuldvar birtokokat és a többit is neki visszaadta. A király privilégium kiadását ígérte. D. sub castro Kamarun, 3. die fe. 00. SS., a. d. 1316. (1317.) Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 622. számú okirata. 235. oldal. Illetve: *Károly király (H) 1317. november 3-án Komáromban Jakab kérésére Deseu mr. hű szolgálataiért visszaadta Roland nádor fia Deseu mr. serviens-e, Farkasius fia Jakab számára a Garan mellett Boors m.-ben levő Sarou vásárolt birtokát, amelyet a hűtlen Trenchen-i Máté erejével Egyed fia Bede elfoglalt és elfoglalva tartott még a dokumentum keltezésekor is, elvéve azt Bede-től, s privilégium kiadását ígérte. D. in Camarun, 3. die 00. SS., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 623. számú okirata. 235-236. oldal. Lásd még: *Komáromvár alatt 1317. november 5-én Károly király – H – előtt Tamás fia László mr. a maga és testvére, Donch nevében, továbbá György fia János és testvére, Péter bevallották: rokonuk, Tamás fia Synke (Sinka) mr., apjuk, az említett Sowar-i György c. nőtestvérének fia számára szolgálataiért: derekasan harcolt III. András király – H – idején Bécs vára előtt a németek ellen György c.-ért, amikor pedig egy Wythk nevű cseh hatalmas – potens – György c.-t és őket, akik zsenge korban voltak, üldözte, és Sowar (Souar) birtokukat el akarta tőlük foglalni, Synke (Sinka) mr. érettük szembeszállt a csehvel, így az sem személyüknek, sem birtokuknak nem árthatott, valamint a rokonság okán a Sowar birtokuk jövedelméből évi 60 M.-t adnak, miként már apjuk, György c. neki adta, s felhatalmazták***

Synka (Sinka) mr.-t, hogy erről királyi privilégiumot nyerjen. D. sub castro Kamarun (Camarun), sabb. prox. p. fe. 00. SS., a. d. 1317. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 625. számú okirata. 236-237. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-366. Valamint: *Károly király (H) 1317. december 13. Temesváron Egyed fiai: Iwan és Simon mr.-ek kérésére hű szolgálataikért, amelyeket a Tamás-fiak ellen a Debrechen előtti csatában és Adrián vár alatt neki teljesítettek, nekik adta a Bihar m.-i Bankyghaz földet-birtokot, s a privilégium kiadását megígérte. D. in Themeswar, in fe. B. Lucie virg., a. d. 1317.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 657. számú okirata. 249. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-366. Továbbá: *Károly Róbert király (H), 1317. november 27-én Temesváron kelt oklevelében mivel Bechey-i Imre mi", a Fejér m.-i Solk földet kérte, azt állítva, hogy az az örökös nélkül meghalt Andrásé volt, utasította a budai kápt.-t, hogy küldje ki emberét tanúságtételre, akinek jelenlétében Chepanus fia János királyi ember elvégzi a hj.-t, és abba Imre mr.-t beiktatta. Minderről a király írásbeli jelentést kért. D. in Temeswar, in domin. Adventus d., a. eiusdem 1317.* Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. 1315-1317. IV. kötet. 646. számú okirata. 246. oldal. In: KRISTÓ GYULA (Szerk.): Budapest-Szeged. 1-366.

KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – MAROSI ERNŐ (Szerk.):

1988 *Károly Róbert emlékezete.* In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – MAROSI ERNŐ (Szerk.): Alföldi Nyomda. Budapest. 1-253. + 68 oldal képmelléklet

MÁTYÁS FLÓRIÁN írói nevén MATTHIAS FLORIANUS

1883 *Historiae Hungariae Fontes Domestici. II. kötet.* Pécs.

NAGY IMRE (Szerk.):

1878 *Beke Bihar vármegye ispánja és bírótársai, 1302. június 4-én arra esetre ha Dózsa és társai ártatlanságukra nézve az esküt leteszik, Cosma comest ötvened magával egy napi fogságra ítélik.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 29. számú oklevele. 32-33. oldal. Valamint: *Károly Róbert 1307. szeptember 3-án Szőlős helységet Ugocsa vármegyében, Tamás comes fiának Bekének adományozta, figyelembe véve annak hűségét, és hogy két rokona is a harezmezön esett el.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 124. számú oklevele. 131-133. oldal. Továbbá: *Imre nagyváradi püspök előtt 1311. január 1-én Adon fia Ivánka és társai kinyilatkoztatták, hogy Kopoz nádor által a Dorogon és társán elkövetett hatalmaskodás nem az ő tanácsukra és biztatásukra történt.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 200. számú oklevele. 219-220. oldal. Illetve: *Károly Róbert a királyi nyergestartók birtokát hívének Debreczeni Dózsának adományozta 1311. szeptember 26-án.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 215. számú oklevele. 233-134. oldal. Illetve: *Károly Róbert király 1315. május 13-án Liptován kelt okmányában, Panad Arad vármegyei birtokot hívének Dózsának birtokába visszabocsátotta.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 344. számú oklevele. 380. oldal. Lásd még: *Károly Róbert király 1317. január 2-án Pethena fiának, a hűtlen Péternek, Strocsin, Kükemező, Nagy-Domása, Kis-Domása és Gereginye nevű birtokait az Ákos nemzetségből való Mychknek adományozta.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 372. számú oklevele. 411-413. oldal. Továbbá: *Károly Róbert király 1317. május 31-én, Temesváron Egyed fiainak Ivánnak és Simonnak hű szolgálatait a Szabolcs vármegyei Zoch nevű földtérrel és Spánthoua nevű láppal jutalmazta*

meg. Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 387. számú oklevele. 429-430. oldal. Valamint: *A jászai convent előtt 1317. június 15-én a Buchk nemzetségbeli Domokos és a szépsii polgárok bizonyos péderi birtokrész felett egyezsége léptek.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 390. számú oklevele. 433-435. oldal. Illetve: *A pécsi káptalan előtt Óvári Jakab fiai 1319. június 12-én Szederkény, Papd és Kovácsi faluknak János baranyai főispán által történő megvásárlása ellen tiltakoztak.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 470. számú oklevele. 520-523. oldal. Továbbá: *Fülöp szépesi és újvári főispán 1320. november 5-én Gönczben Bárca, Pere és Tusa nevű birtokokat Inachfia Donch és testvére valamint Miklós fia Lach között felosztani rendelte.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. kötet (1301–1321.). 527. számú oklevele. 583-585. oldal. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalata. Budapest. 1-680.

- 1881 *I. Károly király 1322-ben Temesváron kelt rendeletében egyfelől János fia Sámuel másfelől pedig Dózsa nádor és Lampert országbíró között Gyöngyös és egyéb birtokok miatt kialakult vitás ügyben őfensége úgy ítélkezett miszerint is az érintett birtokok kétharmada Sámuel két fiának, a föntmaradt rész pedig az országbírónak és a nádornak jutott.* Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 27. számú oklevele. 28-35. oldal. Valamint: *Károly Róbert király 1322. július 28-án Újfalú nevű Sáros vármegyei birtokot, miután határát a szépesi káptalannal megjáratta, az Ákos nemzetségből való Mihály fiának Mychknek adományozta.* Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 30-as számú oklevele. 36-39. oldal. A hivatkozott műben lásd még: *Károly Róbert 1324. március. 23-án a hűtlen Csák fiának Jánosnak Ecseg nevű várát és több birtokát Horsundorfer Ulvengnek adományozta.* Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus

Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 105-ös számú oklevele. 115-117. oldal. Valamint: *Károly Róbert hívét Gerendi Péter fiát Miklóst 1324. április 7-én az ország főbíráinak hatósága alól fölmentette*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 112-es számú oklevele. 124-126. oldal. Továbbá: *Károly Róbert király 1324. április 27-én a hűtlenségbe esett Gut-Keled nemzetségbeli Lothardfi Dénes fiának Jarumpna nevű Valkó vármegyei birtokát Gergely fiának Miklósnak adományozta*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 114-es számú oklevele. 127-130. oldal. Illetve: *Károly Róbert Visegrádon 1324. október 31-én Bereczk fiának Jánosnak – a Báthoryak ősének –, s még másoknak is megkegyelmezett, az ország fő és alsóbb bíróságait pedig utasította, hogy felettük semminemű kártétel miatt ne ítéelkezzenek*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 150-es számú oklevele. 165-166. oldal. Lásd még: *A Cyne Péter és fiai által Olasziban gyakorolt vámjogot Károly Róbert király 1325. október 12-én kelt okmányában megszüntette, és annak Székelyhidon való gyakorlásában Durugfi Péter fiait erősítette meg*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 198-as számú oklevele. 216-219. oldal. Továbbá: *Károly Róbert király 1326. november 23-án Dobrova birtokról szóló adománylevelét Pánki Péter fiai részére jeles alakban megerősítette*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 242. számú oklevele. 263-264. oldal. Valamint: *A pozsonyi káptalan előtt 1329. május 1-én Kenéz comes özvegye és fiai Dudvágszeg és Anya nevű birtokaikat Orros Péter pozsonyi várnagynak örökítették*. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. kötet (1322–1332.). 352. számú oklevele. 403-404. oldal. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalata. Budapest. 1-668.

1883 *Károly Róbert király 1334. március 13-án, Visegrádon a Gutkeled nemzetségből származott Bereczk fiainak hűségük jutalmául megenged-*

te, hogy az ecsedi lápon várat építhessenek, és azt Hűségnek nevezhessék. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. III. kötet (1333–1339.). 48. számú oklevele. 60-61. oldal. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalata. Budapest. 1-652.

- 1884 *Pál országbíró 1344. június 11-én, Visegrádon utasította az Egri káptalant, hogy a Boksa nemzetségből való Tamás fia László fiai által a Thekele nemzetségből való Uzfi János szent-györgyi nemesnek leány negyedi illetősége fejében adott Boscha nevű Zemplén vármegyei birtok egy negyed részét Franchik fia Péter és Miklós fia György mint szintén Boksa nemzetségbeliek kiváltani szándékoztak, annak értékét becsű útján állapították meg.* Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. IV. kötet (1340–1346.). 256. számú oklevele. 423-426. oldal. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalata. Budapest. 1-682.

NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ (Szerk.):

- 1871 *Hortobágyon 1285-ben IV. László király előtt Lóránt erdélyi vajda és szolnoki főispán, István mester szatmári főispán és Jakab mester, Gáborjánmonostor nevű birtokot tartozékaival együtt, rokonuknak Roffoin bánnak engedték át.* A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. I. kötet. 66. számú oklevél, 63. oldal. továbbá *A váradi convent 1297-ben bizonyította, hogy Gug, Egyed és Pál, Zam nevű birtokukat, 100 ezüst márkáért Debreczeni Dósa mesternek eladták.* A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. I. kötet. 88. számú oklevél, 100. oldal, valamint *I. Károly király előtt Rafael bán, 1311-ben több Bihar vármegyei falut Dózsa rokonának ajándékozta.* A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. I. kötet. 159. számú oklevél, 132-133. oldal. Illetve: *I. Károly király, Dózsa erdélyi vajda és szolnoki főispán részére 1319-ben átíratta és megerősítette az újvári vár és tartozékainak donációjára vonatkozó adománylevelét.* A zichy és vá-

- sonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. I. kötet. 198. számú oklevél, 171-174. oldal. Továbbá: *I. Károly király, 1324-ben Ivánnak és Simonnak kérelmére Bankegyház birtok adományozásáról 1317. évben kelt okmányát átírta és megerősítette.* A zichy és vászonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. I. kötet. 278. számú oklevél, 250-251. oldal, Gróf Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Pesten. 1-632.
- 1872 *Az egri káptalan 1343-ban Zámmonostor falut két egyenlő részre osztotta, az egyikbe János nógrádi esperest és Lőrinczet, mégis Eösi István fiait és Goghot, a másikba pedig Dósa nádor fiait: Jakabot és Pált iktatta be.* A zichy és vászonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. II. kötet. 40. számú oklevél, 56-59. oldal. Gróf Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Pesten. 1-648.

PÓR ANTAL

- 1888 *Trencsényi Csák Máté 1260-1321.* In: SZILÁGYI SÁNDOR (Szerk.): MÉHNER VILMOS kiadása. Budapest 1-170. Legutóbb megjelent: Csák Máté, in: Magyar Történelmi életrajzok – Arcanum Digitéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kiadó, 2004.

SMIČIKLAS., TADIJA (Szerk.):

- 1910 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Svezak VIII. Diplomata Annorum 1301-1320.* In: SMIČIKLAS., TADIJA (Szerk.): Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Zagreb. 1-682.

SZABÓ KÁROLY

- 1988 *Kun László.* MÉHNER VILMOS kiadásában 1886-ban megjelent könyv reprint kiadása. In: BEDŐ GYÖRGY és KÁLLAY ISTVÁN (Szerk.): Maecenas Könyvkiadó Budapest 1-192.

SZENDREY ISTVÁN (Szerk.):

- 1984 *Debrecen története. I. kötet. A kezdetektől 1693-ig.* In: SZENDREY ISTVÁN (Szerk.): Kiadja Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen. 1-689.

SZENTPÉTERY IMRE

- 1961 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet. 2-3. füzet. 1272-1290.* Regesta regum stripis Arpadianae critico diplomatica. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 9. A könyvben 3348. számmal jelölték IV. László király 1285. január 1-re keltezhető oklevelét a 348. oldalon. In: BORSA IMRE (Szerk.): Akadémiai Kiadó Budapest. 1-528.

THEINER., AUGUSTIN

- 1859 *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia maximam vetera partem nendum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita I.*

WENZEL GUSZTÁV

- 1873 *III. Endre király 1300-ban kelt oklevelében megerősítette István alországbirónak, Rofoyn bán és János fia László között bizonyos károsítások tárgyában hozott ítéletét.* Codex Diplom. Arpadianus Continatus. Árpádkori új okmánytár. X. kötet. 244. számú oklevél, 371-372. oldal, továbbá: *István comes alországbiró 1300-ból ránk maradt azon károsításokat tárgyaló ítéletlevele, amelyeket János fia László, Rofeyn bán ellenében elkövetett.* Codex Diplom. Arpadianus Continatus. Árpádkori új okmánytár. X. kötet. 252. számú oklevél. 379-380. oldal. Kiadja Magyar Tudományos Akadémia. EGGENBERGER FERDINÁND M. Akadémiai Könyvtárosnál. Budapest. 1-468.
- 1874 *IV. László királynak 1279-ben kelt Kanyi Tamás hűtlensége miatt a királyra visszaszállott javakat tárgyaló dokumentuma, amelyeket aztán*

Barnabás fiai, Tamás comes és János mester számára adományozott.
Codex Diplom. Arpadianus Continatus. Árpádkori új okmánytár. XII.
kötet. 212. számú oklevél. 250-253. oldal. Kiadja Magyar Tudományos
Akadémia. EGGENBERGER FERDINÁND M. Akadémiai Könyvtáránál.
Budapest. 1-708.

ZOLTAI LAJOS

1938

Debreceni halmok, hegyek. Városi Nyomda Debrecen. 1-57.

II. FEJEZETEK DEBRECEN KORAI
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBŐL

Horváth Péter

HORVÁTH PÉTER

„ELFÚJTA A SZÉL” – ÍGY LETT „CSONKA” A DEBRECENI KISTEMPLOM

Éppen 110 esztendővel ezelőtt 1907. április 19-én hatalmas széllel kísért vihar tört Debrecenre. Az egész napon át tartó szélsőséges időjárás a városban hatalmas károkat okozott, és megromgálta a Kistemplom kupoláját is. A korabeli sajtó részletesen beszámolt a történekről és később is, szinte naponta hűségesen tudósított a templomtorony körüli fejleményekről: a vihar okozta veszteségekről, a károk elhárításáról és arról is, hogy mi lesz a sorsa a sérült toronysíksaknak. A végeredményt minden debreceni ismeri, hiszen a köznyelv nem véletlenül nevezte el Csonka templomnak a jelenleg is álló legrégebbi, XVIII. századra datálható szentélyünket, a debreceni Református Kistemplomot.

1. kép A Piac utca látképe 1901-1907. között egy képeslapon ¹

---

¹ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

1. A debreceni Kistemplom történetének áttekintése

Mielőtt kitérnénk arra, hogyan is vált a debreceni Református Kistemplom Csonka templommá, mindenképpen szót kell ejtenünk Debrecen legrégebbi, ma is álló szentélyének történetéről, amelyre egyébként már 1907-ben is nagy figyelmet fordítottak, amikor megrongálódott a templom kupolája. A korabeli helyi sajtó ugyanis meghatározó helytörténeti értékkel bíró írást közölt a Vasárnapi Ujság lapjain. A szerző személyére következtetni azonban ebből a közlésből sokáig nem tudtunk, mivel azt sajnos nem szignálta. Szerencsénkre később, 1908-ban a Debreczeni Képes Kalendáriumban is megjelent a hivatkozott, akkor már képekkel is ellátott, bővített cikk, amely mint kiderült, Zoltai Lajos tollából származik. Tekintsük át most tehát mi is a Kistemplom történetét, kiegészítve Zoltai Lajos kutatását mindazzal, ami az elmúlt 110 évben kiderült a cívisváros ma is látogatható, legrégebbi templomáról!

2. kép A Kistemplom látképe a Kossuth utca felől 1896-1907. között²

² DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

A Kistemplom helyén feltehetően már a XVII. század közepén is állt egy istentiszteletre szolgáló szerény imaház, amit a városi jegyzőkönyvek egyszerűen „szinnek” neveztek, feltehetően azért, mert ezen az élénk forgalmú helyszínen korábban vásári csarnoknak, tehát szinnek használták a szóban forgó helyiséget. Ez az úgynevezett „szín” volt tehát a cívisváros második temploma a gótikus stílusú András templom mellett, amelynek első lelkésze Vetési Sándor volt, akinek hivatalba állásával 1661-ben a negyedik prédikatori állást szervezte meg a városi tanács. Valamikor 1671-1681 között vagy újjáépítették, vagy ami kézenfekvőbb, kibővítették az épületet, legalábbis erre engednek következtetni azok a szűkszavú városi jegyzőkönyvek, amelyek szerint 1671-ben Csatári Bálint szenátor a szín építési költségeinek egy részét magára vállalta, valamint azok az adományok, amelyek az 1679-re keltezhető városi számadásban a Német utcai – mai Széchenyi utca – új templom épületére addig összegyűltek.³ Feltehetően a fából készült színt ekkorra építhették át részint téglafalazatúra, amelyet talán éppen ettől az időponttól kezdtek Kis(ebb), vagy Új Templomként emlegetni.⁴

A Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-1706. között a lakosság kétszer is elhagyta a várost, a bevonuló császári katonák pedig megszenségtelenítették a templomot. Berendezését tönkretették, majd ló- és ökoristállónak használták...⁵ Az 1711-es szatmári békekötés után Debrecen népességnövekedésének üteme azonban ismét felgyorsult, illetve a korábbi sanyargatásokat is lassanként kezdte kiheverni a város. Így, bár 1704-1705. körül egy új református templomot emeltek a külső Ispotály területén, a cívisek egyre inkább igényelték azt, hogy a település középpontjában álló szín helyett is egy nagyobb és díszesebb szentélyt emeljenek. Más is motiválta azonban Debrecen református hitű lakosságát, ez pedig nem volt más, mint a rekatolizáció folyamata, ami kénytelen kelleltlen, de a település Szabad Királyi Városi rangra emelkedésével a maradandóság városába is begyűrűzött.

Már 1703-ban is felmerült a császáriak oldaláról az az ötlet, hogy egy katolikus templomot is építeni kellene a városban, így tehát nem véletlen, hogy éppen ekkor kezdték meg a Debrecenhez ezer szállal kötődő Komáromi Csipkés György által fordított biblia felettébb drága, mintegy 30.000 forint költséget is meghaladó nyomtatását, illetve a debreceni Kistemplom kivitelezési munkálatait, amikor is császári akaratra a Római Katolikus Egyház Gróf

---

³ ZOLTAI LAJOS 1907:1-2.

⁴ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

⁵ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

Csáky Imre nagyváradai bíboros püspök és Bakó nagyprépost által bőkezűen támogatott katolikus kultuszt és intézményeit megpróbálta visszaplántálni Debrecen ízig-vérig reformátussá vált világába.⁶

A templom építési munkálatait egyébként az is előmozdította, hogy 1719. július 17-én a Czegléd – napjaink Kossuth utcája – és a Piac utca, a város 400 házával, valamint patikájával, nyomdáival és a régi szentélynek használt színnel együtt porrá égett. Nem is tétlenkedtek ezek után sokat az új templom kivitelezésével, a munkálatokat ugyanis még ezen év szeptemberének elején megkezdték. Az alapkövetételre 1720. április 22-én került sor, 1720 tavaszára pedig már tető is volt a templom hajóján, amelyet azonban csak valamikor 1721 nyarán boltoztak be. Ebben az évben készültek el a templom „portikuszai” is, amelyek alatt az épület homlokzatához csatlakozó bejárásokat, vagy a templomhoz kapcsolódó „előcsarnokot”, amolyan bevezető helyiségeket érthettek hajdanán.⁷

A torony alapzatának kiásásához csak 1722-ben fogtak hozzá, ekkor vakolták be a templom már álló falait is. A kupola csúcsára 1725. december 5-én helyezték fel a 26 fél pozsonyi vékányi, 462 font súlyú vörösréz gombot, amelybe állítólag egy réztáblára vésett latin nyelvű emlékiratot rejtettek. Még 1726-ban is folytak a munkálatok, ugyanis ekkor húzták fel a két harangot, illetve 2.985 forintos áron elkészült a templom órája is. Az új templomban tartott legelső istentisztelet idejét nem ismerjük, a ránk maradt iratokból azonban az derült ki, hogy 1721. szeptember 15-én már rendeltetésszerűen használhatták a szentélyt, ugyanis a városi számadás szerint a szóban forgó napon 4 darab körmöci aranyat találtak az új templom perselyében.⁸

A városi előljáróság legfeljebb az építkezéssel járó egyéb terheket vállalhatta magára, a templom tehát szinte egészében a város lakói által ingyenesen végzett szekeres-szolgálatok, valamint a hívek önkéntes adományai által valósulhatott meg. Fő donátorként azonban Báthory Szabó András és feleségét, Mészáros Annát szokták megnevezni – sírköveiket a Dobozi temetőből annak felszámolásakor a templomba szállították, így azok napjainkban is ott találhatóak. Báthory Szabó András 1716. november 18-án kelt végrendeletében ugyanis 6.000 magyar forintot, továbbá a mai Podmaniczkv-ház – Piac utca 33., Széchenyi utca 1. számú sarok-

⁶ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., illetve ZOLTAI LAJOS 1908: 121-125.

⁷ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., valamint ZOLTAI LAJOS 1907: 1-2.

⁸ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

telek – helyén álló egykori ingatlanának, a Német utca – a mai Széchenyi utca – felől elhelyezkedő boltjait is a református egyházra hagyta, amelynek árát szintén a Kistemplom építésére kellett fordítaniuk.⁹

Özvegye külön 300 forintot hagyományozott a templom javára. Mindezekon túl természetesen mások is támogatták lehetőségükhöz mérten a szentély kivitelezését, így Békési Péter és neje, továbbá Diószegi Sámuel, Domokos Miklósné, Dómján István, valamint Komáromi György, Komáromi István és Pósalaky Jánosné, illetve Tóth István is mintegy 100-500 forint közötti adományokat helyezett el a szentély megvalósítására. Természetesen számtalan civis járult még hozzá további kisebb összegekkel az építkezéshez, így a fentebb külön említett felajánlások mellett 1719-1726. között további 8.000 forint gyűlt össze.¹⁰

Bár az egykori ránk maradt városi számadásokból a kivitelezés költségét lehetetlen pontosan megállapítani, Zoltai Lajos számításai szerint azonban az ingyenes fuvarozásokon túl a ráfordítások meghaladhatták a mintegy 15.100 – 15.200 magyar forintot. Az új templom kőműves és ács munkáit feltehetően leginkább külföldi mesterek végezheték. A fellelhető iratok legtöbbször Palczer kőművest említették, míg a gömbbe helyezett réztábla állítólag Burainer Boldizsár kőműves, Kuncz Kristóf ács és Davareczki, vagy Paraveccki György palér, illetve felügyelő nevét örökítette meg a vállalkozás mestereiként. A helybeli iparosok ezúttal feltehetően csak kisebb feladatokkal járultak hozzá a munkálatokhoz.¹¹

A festék még szinte meg sem száradt a torony falazatán, amikor a templom leégett, ugyanis a Csapó utcán Jóna Mihályné vágószíjje 1727. március 27-én kigyulladt, az óriási szélvihar miatt 3 óra elteltével pedig szinte az egész város, több mint 600 ház kigyulladt, nem mellesleg lánggra kapott az új templom is, amelynek harangjai és az órája is porba hullott, majd elhamvadt.¹²

A tanács bő egy hónap elteltével 1727. május 4-én elrendelte a templom egyszerű fedéllel való borítását, amellyel Kuncz Kristóf egri ács mestert bízták meg. Fizetsége 600 Rhénes forint és 2 gönci hordó bor volt. A templom kőműves munkáját Weingärtner János Leopold, a toronyét pedig később, 1729. május 27-én egy bizonyos Baur vagy inkább Paur János György vállalta el. A város ekkoriban rendelte el azt is, hogy a kivitelező a torony falát 470

---

⁹ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

¹⁰ ZOLTAI LAJOS 1908: 121-125.

¹¹ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., illetve ZOLTAI LAJOS 1907: 1-2.

¹² PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

Rhénes forintért mintegy három öllel, azaz 5.6 méterrel magasítsa meg, amiért a fizetésén túl külön ellátást, úgymint ételt és italt nem kapott, azonban épp úgy, mint a többi mesternek napszamosokat és építőanyagot biztosított a város. A felsoroltakon kívül Makula Pál pallér, aki a torony körüli állást is készítette, 60-78 dénárt, a helybeli faragó molnárak 42 dénárt, a kőműves legények 60-66 dénárt, a napszamosok pedig 24 dénárt kaptak. Külön érdekesség, hogy 1729-ből fennmaradt a neve annak az illetőnek, aki a toronyóra mutatótábláját festette. Komáromi Dallos István munkáját 14 forint 40 dénárral honorálták a városi előljárók.¹³

3. kép A Kistemplom óralapjának egykori mutatói¹⁴

¹³ ZOLTAI LAJOS 1907: 1-2. Megjegyzés: Száz dénár tett ki egy magyar forintot, egy magyar forint pedig kevesebbet ért, mint egy rajnai forint, amelyért 60 krajcárt számítottak.

¹⁴ DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. Megjegyzés: A Kistemplom mutatói a debreceni Déri Múzeum állandó Helytörténelmi kiállításán napjainkban is láthatók.

A torony korábbi gombját helyreállították, amelyre 1729-ben 749 forint 4 dénárt költöttek. Még ugyanebben az évben, október 12-én az 1725. évszámmal és az M.B. monogrammal – Michael Baranyi, akkori főbíró nevének rövidítésével – díszített vörösréz vitorlával együtt ismét a magasba emelték a toronygömböt, amelybe a ránk maradt visszaemlékezések szerint ekkor egy, a templom rövid történetét tartalmazó papír emléklapot is elhelyeztek. Ekkor már a korábbi zsindelezés helyett a hagymakupolát is bádoggal borították. A renoválás költségei 1727-1730. között nagyjából meghaladhatták a 4.000-4.500 forintot, amelyből mintegy 800 forint ismét csak önkéntes adakozásból gyűlt össze.¹⁵

A munkálatok az újraöntött harangok magasba emelésével 1731-ben értek véget. Feltehetően az ekkoriban elvégzett renoválások alkalmával készülhetett a templom szokatlan, a mai Széchenyi utcával, s így egyszersmind a templom hosszhajójával is merőlegesen álló keresztirányú hármastetűzet, amelyet egy nemrég fellelt, 1752-ből származó térkép, illetve egy, a térkép által új megvilágításba helyezett későbbi metszet is ábrázol.¹⁶

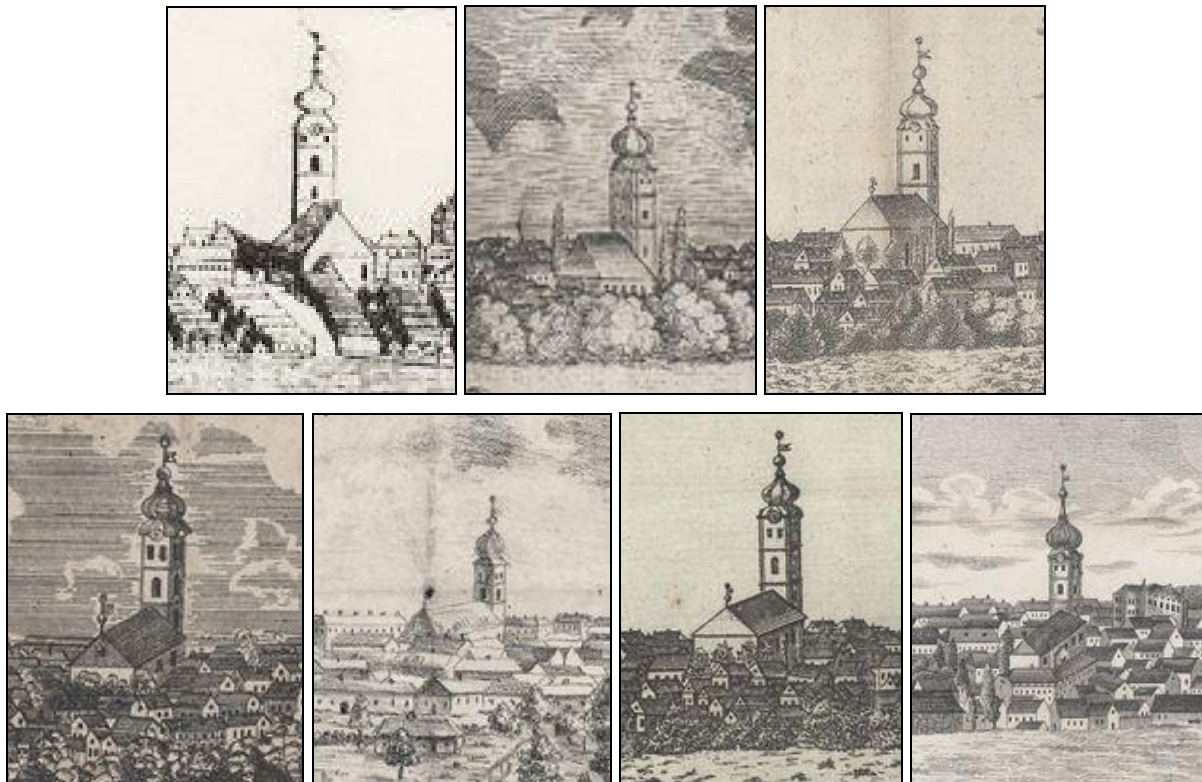
4. kép A Kistemplom hajójának hármastetűzetű tetőzetének ábrázolása¹⁷

¹⁵ ZOLTAI LAJOS 1908: 121-125.

¹⁶ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

¹⁷ KOVÁTS GYÖRGY 1752-es kéziratos várostérképe. Részlet. OSZK. TK. 107. Növedéknapló 1954. B 2864. sz. M?P. 65. Lásd bővebben: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000107> A letöltés ideje: 2017. XII. 13. illetve DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár, Endrédi József alkotása, a szűcs céh szabadulólévelelnek metszete 1783-ból. Részlet. Megjegyzés: A fametszetet valószínűleg hosszú időn át használták, s így a Kistemplom ábrázolása valamivel korábbi lehet a hivatkozott évszámmal. Egyik eredeti példánya a debreceni Déri Múzeumban található. Lásd még: <http://www.haon.hu/orzik-debrecen-tornyait-nagy-epuleteit/3564472> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom azonban ezek után is többször szorult kisebb-nagyobb átalakításokra és felújításokra. A mesterlegények és a gyermekek számára 1758-ban közadakozásból megépítették a karzatot. Az altemplommal nem rendelkező, a laza talaj miatt gerendarácson álló építményen 1766-ban azonban újabb szerkezeti hibák jelentkeztek. A templom egyik kőlába ugyanis, amely a katedrához közel helyezkedett el, meghasadt, s amelynek aláfalazását testi épsége kockáztatásával négy kőműves végezte el. Oswald György tokaji ács 1767-1768. körül új fedelet készített a templomra – a ma is látható tetőformát tehát feltehetően ekkor nyerte el az épület –, továbbá 1788-1789. között is nagyobb beavatkozásokat végeztek, mivel beomlás-tól kellett tartani. A boltozatok megsegítésére ekkor vasrudakat építettek be, illetve kicseréltek jó néhány előregedett gerendát is. Mindezeket túl Faggyas Gáspár új állványt ácsolt a harangok számára. Az „otromba téglakatedra” helyett 1790-ben Molnár Mihály asztalos mester készített díszes szószéket a Szombathy István adományából emelt hangvető korona alá.¹⁸

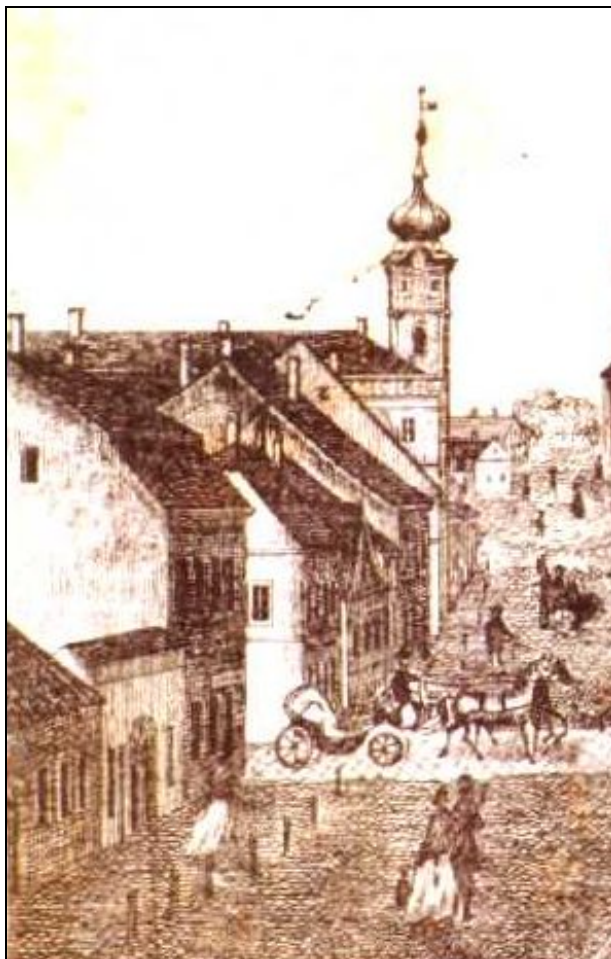

5. kép A Kistemplom ábrázolásai különböző céhleveleken¹⁹

¹⁸ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

¹⁹ DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. A Kistemplom ábrázolásai különböző céhleveleken. Részlet. Megjegyzés: Eredeti példányait a debreceni Déri Múzeumban őrzik.

A torony igencsak megsínylette az 1792-es földrengést is, amely után újabb tatarozásra volt szükség, tetejét pedig 1804-ben újfent javítani kellett. Ezt a munkát ekkor ismét Fagyas Gáspár végezte el, 1824-1827. között viszont megint csak hozzá kellett nyúlni az épülethez. A XIX. század harmadik évtizedében újra megrepedt a boltozat, illetve az épület ütötköpött állapota ekkorra már igencsak elütött a környéken sorakozó új épületektől. A Német – mai Széchenyi – utca Piac utcára kivezető torkolatát szűkítő templomkerítés bontását pedig a város sürgette egyre inkább. A szentélybelső sötétsége miatt is idővel mind többen panaszkodtak. Az épület süllyedésére gyanakodtak, pedig csak a főutca töltődött fel körülötte. Napjainkban a templom járószintje majd 2 méterrel fekszik mélyebben, mint a Piac utca mai burkolata.²⁰

6. kép A Kistemplom, egy a főutcát ábrázoló XIX. századi grafikán.²¹

²⁰ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

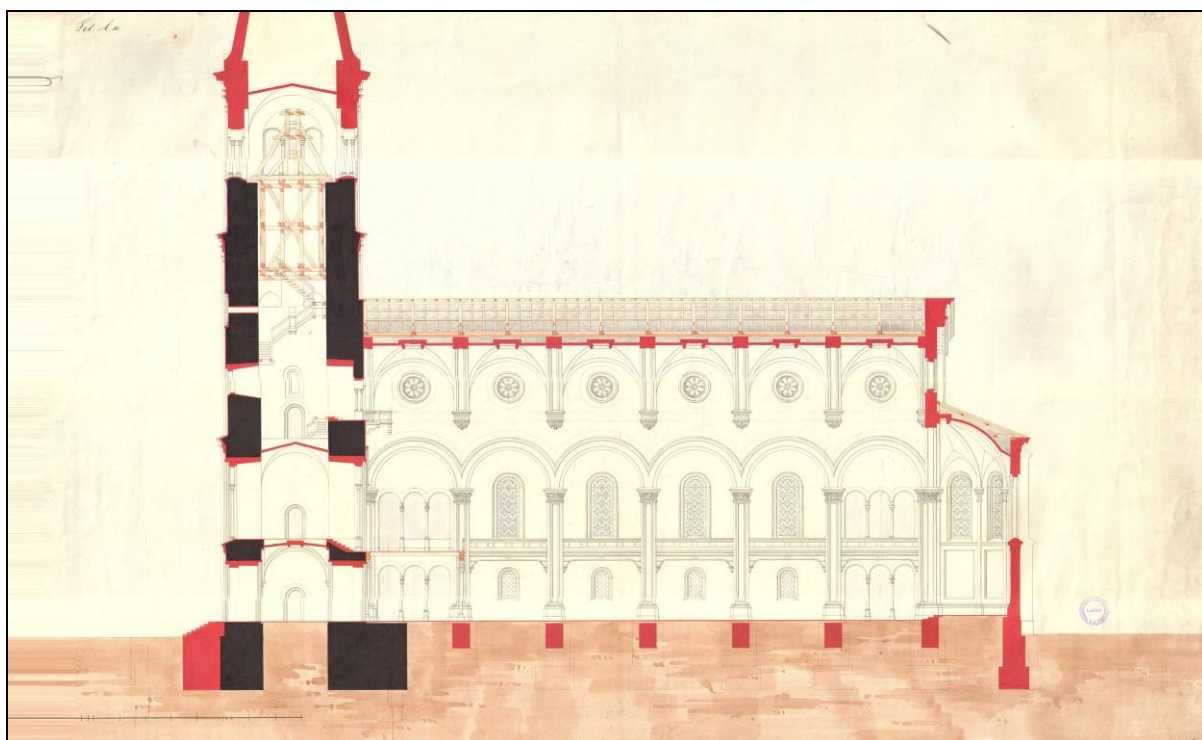
²¹ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. A Piac utcát ábrázoló grafika részlete.

Ekkoriban már felvetődött egy új templom építésének gondolata is. Az egyház 1843-ban Ybl Miklós és Pollack Ágoston pesti építészeket bízta meg az új épület terveinek elkészítésével, a nagyszabású munkálatok helyett azonban minden maradt a régiben, így 1844-1845. között Bruckner Erneszt ács és Büller Bálint bádogos reparálgatták tovább a templom tetőzetét. A szűkös pénzügyi források bővítésére ekkoriban vetődött fel talán először az az elképzelés, hogy a templom körül kialakítandó téren esetleg boltokat nyithatnának. „Eskütt polgár” Nagy Sándor és felesége Kapros Julianna 1847-ben nagy összeget adományozott az új Kistemplom építésére. A jelentős pénzalap bővítéséhez ezek után általános gyűjtést rendelt el az egyház, amelyhez hozzászámolták a templomkerítés lebontásával idővel köztérnek átengedett telekrész árát is.

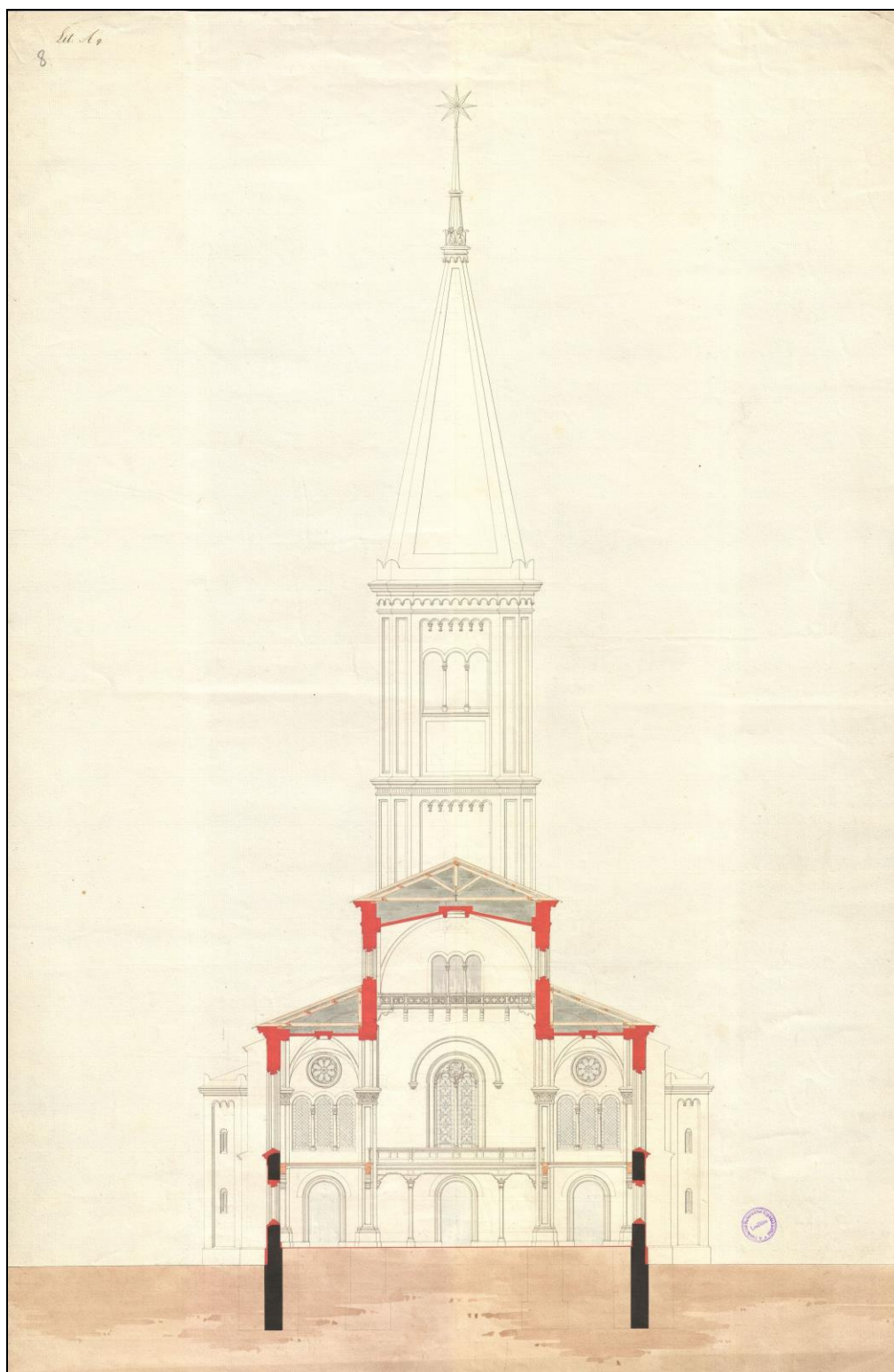
7. kép Ybl Miklós és Pollack Ágost első tervváltozata az új debreceni Kistemplomról. 1841-1842.²²

²² YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST 1841-1842. Az új debreceni Kistemplom első tervváltozatai. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 5., illetve TtREL II. 29. c. 6. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/temak/reformatus-kistemplom-atepitese-debrecen> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

8. kép Ybl Miklós és Pollack Ágost első tervváltozata az új debreceni Kistemplomról. 1841-1842.²³

²³ YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST 1841-1842. Az új debreceni Kistemplom első tervváltozatai. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 7., illetve TtREL II. 29. c. 9. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen. Lásd bővebben: <http://ybl.bparciv.hu/temak/reformatus-kistemplom-atepitese-debrecen> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

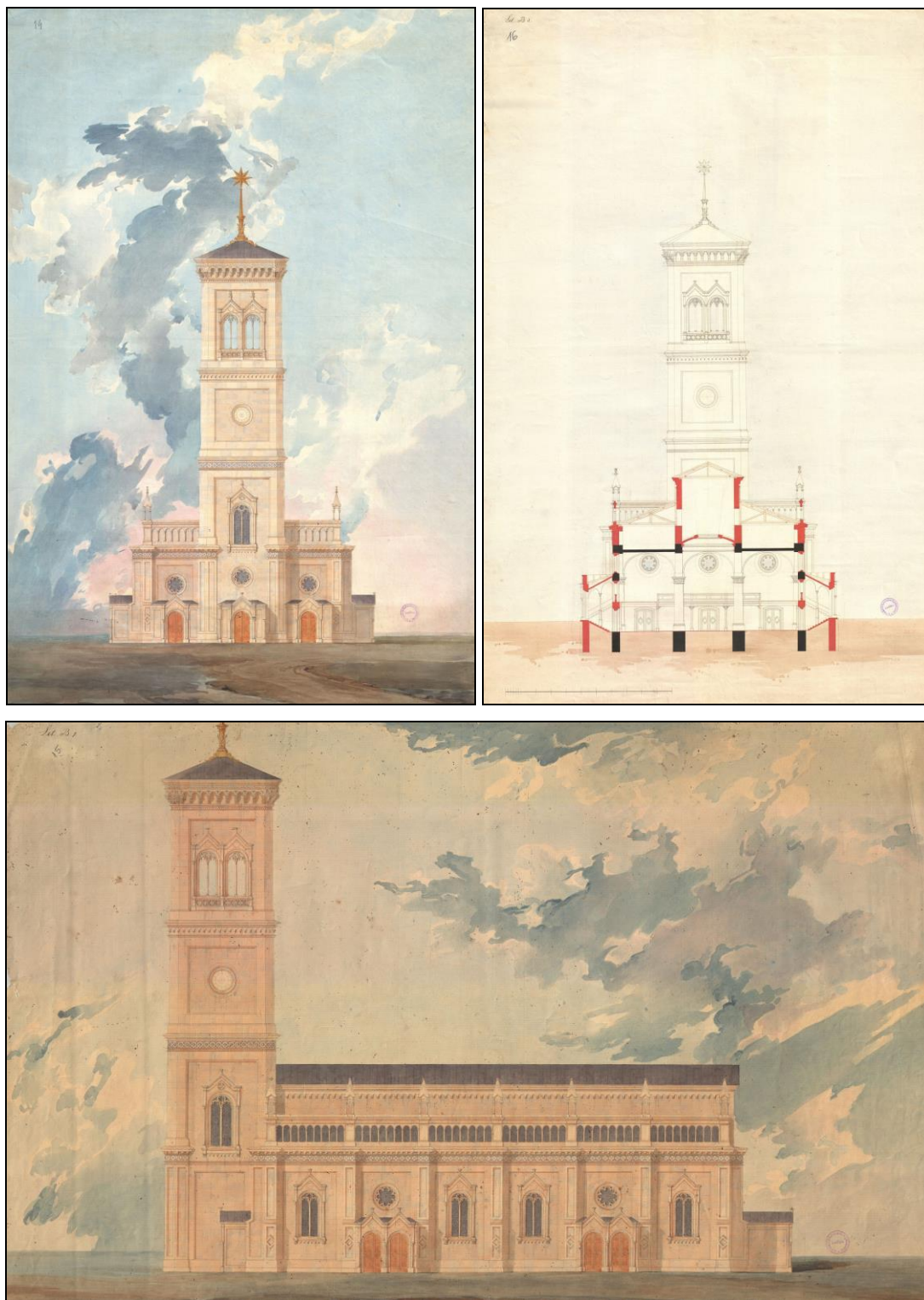
9. kép Ybl Miklós és Pollack Ágost első tervváltozata az új debreceni Kistemplomról. 1841-1842.²⁴

²⁴ YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST 1841-1842. Az új debreceni Kistemplom első tervváltozatai. Leltári szám: TIREL II. 29. c. 8. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/temak/reformatus-kistemplom-atepitese-debrecen> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

10. kép Ybl Miklós és Pollack Ágost főhomlokzati vázlata a meglévő és a tervezett épületről. Első változat.
1841-1842.²⁵

²⁵ YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST 1841-1842. Az új debreceni Kistemplom első tervváltozatai. Leltári szám: TIREL II. 29. c. 10. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/temak/reformatus-kistemplom-atepitese-debrecen> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

11. kép Ybl Miklós és Pollack Ágost második tervváltozata az új debreceni Kistemplomról. 1841-1842. ²⁶

²⁶ YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST 1841-1842. Az új debreceni Kistemplom második tervváltozatai. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 14., illetve TtREL II. 29. c. 16., valamint TtREL II. 29. c. 15. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/temak/reformatus-kistemplom-atepitese-debrecen> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

Mindeközben nagy jelentőségű tiltakozás vette kezdetét 1860. január 11-én a Kistemplom falai között, amelyre aranybetűs márványtábla is emlékeztet. Ezen a helyen ülésezett ugyanis ekkor az egyházkerület küldöttsége, amely Debrecen polgáraival együtt, tiltakozásul a protestáns egyházak önkormányzatát eltörlő, 1859-ben kiadott császári pátens ellen gyűltek össze. A legenda úgy tartja, hogy több mint 4.000 ember zsúfolódott össze a szentélyben, amelyre válaszul a Kistemplom tornya elé két ágyút vontatott ki az itt állomásozó osztrák hadtest. A ránk maradt hagyomány szerint a kormánybiztos Hanke Leó ekkor kijelentette: „A gyűlést a császár nevében megtiltom!”, amire Balogh Péter püspökhelyettes ekképpen válaszolt: „A Császárok Császára nevében a gyűlést megnyitom!” Ezek után Hanke Leónak köszönhetően mégsem lőtték porrá a templomot, és az ott összegyűlt hívőket. Az ülést megtartották, majd a kialakult országos tiltakozás hatására néhány hónap múlva Ferenc József vissza is vonta rendeletét, amelyre mindaddig nem volt példa. Így tehát az egykori trónfosztás helyszínén, Debrecenben vehette kezdetét 1860-ban a kiegyezéshez vezető rögös út kezdete.²⁷

12. kép A debreceni Kistemplom 1827-1876. között. Ekkor még állt a templom kerítése.²⁸

²⁷ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

²⁸ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

Ezek után 1861-ben szinte már természetesnek tűnhet, hogy ismét olyan esemény történt, aminek következtében megint csak újabb felújítást kellett végezni a templom. ²⁹ A presbitérium így 1862-ben ismét elhatározta, hogy új építkezésbe kezd – vagy legalábbis átépítik a Kistemplomot –, így pályázatot hirdettek. A beérkező ajánlatok közül Szkalnitzky Antal, a debreceni színház tervezőjének ötletét részesítették előnyben, amely egy teljesen új épülettel számolt. Az álmokat és az anyagi lehetőségeket összevetve azonban 1865-ben mégis inkább a templom és a torony újabb javítása mellett döntöttek. Ekkor alakították ki az Auer András vaskereskedő özvegyének adományából készülő orgona helyét is, amelyet azonban Kiszél István orgonaépítő majd csak 1880-ra készített el. ³⁰

13. kép Szkalnitzky Antal terve az új debreceni Kistemplomról. 1862. ³¹

²⁹ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., illetve ZOLTAI LAJOS 1908: 121-125.

³⁰ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., továbbá ZOLTAI LAJOS 1907: 1-2.

³¹ SZKALNTZKY ANTAL 1862. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Debrecen.

Látványosabb beruházásra csak a templomkerítés elbontása után kerülhetett sor, amikor is az utcához csatolt telekrészért 780 ezer db téglával fizetett a város. Gál József debreceni építész tervei alapján 1876-ban 12 üzlethelyiség felépítésével kialakult a mai Révész tér, mindeközben pedig megint csak a szentély átalakítás mellett döntöttek. Így nyerte el tehát a Kistemplom a nagyjából ma is látható neoromán stílusú jellegét, amelynek kivitelezői Szikszay Lajos és Barcsay Miklós helybeli építőmesterek voltak.³²

Az új templom kivitelezéséről azonban még ekkor sem mondtak le teljesen. Erre a célra tekintélyes adomány gyűlt össze, amely a századforduló környékére mintegy 370 ezer koronára rúgott, továbbá az elkészült bazársor bevételeit szintén erre a célra helyezték el a már meglévő pénzalapban.³³ Szerencsére a Kistemplom, bár az 1907-es viharkárok után ismét felmerült a szentély elbontása, bástyaszerű kiképzéssel megmaradhatott az utókor számára.

2. Elfújta a szél...

Arról, hogy pontosan mi is történt 1907. április 19-én azon a tragikus napon, a vihar másnapján megjelenő cikkében a Debreceni újság híven beszámolt. Rettentő vihar dühöngött egész napon át a cívisvárosban és környékén, már reggeltől kezdve esett az eső, majd havazásba fordult az idő. A Hortobágyot még a jégeső sem kímélte, azonban a legelviselhetlenebbnek mégis az az óriási szélvihar bizonyult, amely lecsapott a városra és külterületére, és amely egész álló nap tombolt. A Hortobágyon tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a hirtelen lehúléssel érkező orkán akadálytalanul söpört végig a tájon, így a magángazdák addig kihajtott jószágai között a jég és a vihar igencsak nagy kárt okozott. Az állatokat bár beterelték a szárnyékokba, de mindez addigra már sajnos igencsak kevés védelmet nyújthatott az átfázott jószágoknak, amelyek közül a fiatal állomány szenvedte meg leginkább az ítéletidőt. Igen sok el is hullott közülük, mivel a téli istállózás után nem bírták ki a szokatlan hideget.

A település ebben a tekintetben szerencsésebbnek bizonyult, mivel Udvarhelyi Géza városgazda ekkor még nem engedte kihajtani Debrecen jószágállományát. Ő maga viszont kint tartózkodott a vihar kezdetén a Hortobágyon. Elbeszéléséből tudjuk, hogy a lovak alig

---

³² ZOLTAI LAJOS 1908: 121-125., valamint PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

³³ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5., továbbá ZOLTAI LAJOS 1907: 1-2.

bírták húzni az észak felé haladó kocsikat, sőt, az orkán az országút fáit a szeme láttára döntötte ki egymás után. Nem csak a külterületen okozott azonban nagy károkat az ítéletidő, hiszen Debrecen utcáin is mindenütt látszottak a pusztítás nyomai. A földön mindenfelé fedélcserepek és zsindelek heverték, a Mester és Rákóczi utcákon pedig kidöntött kerítések sora és derékban kettétört fák látványa fogadta az arra járókat. Estefelé már ugyancsak beszéltek a szomszéd községekből érkezők, hogy a vihar temérdek kárt okozott, sőt sok helyen a házak tetejét is lehordta a szél, amely ekkor 1907. április 19-én, pénteken a Kistemplom tornyának tetejét is felszaggatta. Az egész nap tomboló pusztítás a bádogtetőt az épület északi oldalán foszlányokra tépte, olyannyira, hogy attól tartottak, a torony tetejének faépítményét is lesodorja az orkán a templom mögött álló bazársorra és a paplakra.

14. kép A vihartól megtépázott kupola. 1907.³⁴

³⁴ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archivum – Mikrofilmtár. Megjegyzés: A fénykép szerzője ismeretlen. A megrongálódott kupoláról az akkori fotótechnikával pillanatfelvételt készíteni nemigen lehetett, így a kép emlékekre épülő fotómontázs, amolyan a megéltek alapján elkészített korabeli rekonstrukció.

Óriási darabokban hullott le a fémborítás a torony kupolájáról a bérkocsik közé, sőt a szél elhordta azokat a Hal közbe, de még a templomtól távolabb fekvő harmadik-negyedik udvarra is, emellett a törmelék a templombazár üvegfedeleit is megrongálta, amelynek vas-konzolai jelenleg is tető nélkül árválkodnak. Kisvártatva az egész környéket rendőrök lepték el, akik igyekeztek távol tartani a báméskodókat a helyszíntől, mivel attól lehetett tartani, hogy az orkántól felszaggatott toronytetőről további részek válhatnak le, és okozhatnak balesetet. A harangozást pedig azonnal betiltották.³⁵

Valószínű, hogy a városban élőket kiemelten foglalkoztatta a templomtorony sorsa, hiszen az újság már a következő lapszámban folytatta a tudósítást a szakértői vizsgálat megkezdéséről, illetve fontos tájékoztatásként azt is közzétették, hogy a toronyzászló és maga a gömb is oldalra dőlt, sőt a vihartól erősen megtépázott kupolából szüette, korhadt gerendák álltak ki, amelyek igencsak veszélyesnek tűntek. Éppen ezért az egyház a rendőrség további segítségét kérte, így az akkori főkapitány még a viharos napon elrendelte a templom és környékének azonnali lezárását, illetve a harangozás és istentiszteletek tartását is ideiglenesen beszüntette. Rendeletéről még aznap délután írásban értesítette mind az egyházat, mind pedig a város vezetőségét. Döntését a főkapitány mindaddig életben akarta tartani, amíg a templomot egy szakértői bizottság meg nem vizsgálja, így további rendeleteit annak határozatától tette függővé.³⁶

Bár a szakértői jelentések még el sem készültek, máris felröppent a hír, hogy az épület olyan súlyos károkat szenvedett, miszerint a templomot nem lehet megmenteni, és így lebontása elkerülhetetlen. Már maga a cikk címe is lényegre törő volt: Lebontsák-e a Kistemplomot? *„A főkapitány elzáratta a Kistemplom környékét és bizonytalan időre bezáratta a templomot is. Tikos Imre városi mérnök, Széll Géza ács és Bardócz András rendőrbiztos megvizsgálták a pénteki orkán által megrongált tornyot és megállapították, hogy sürgősen helyre kell állítani, mert a torony gerendái korhadtak és szüettek, úgy hogy a torony állapota közveszélyes. Mint értesültünk, a ref. egyház a Kistemplom lebontását régóta tervezte már és most ez alkalomból napirendre fog kerülni az.”*³⁷

Az újságírók érdeklődése szerencsénkre az elkövetkező hetekben is kitartott. Szinte naponta láttak napvilágot újabb és újabb híradások, megszólaltatva közbiztonsági szempont-

---

³⁵ DEBRECZENI UJSÁG 1907. április 20: 3-4., illetve PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

³⁶ DEBRECZENI UJSÁG 1907. április 21: 4.

³⁷ DEBRECZENI UJSÁG 1907. április 25: 4.

ból a rendőrséget, illetve az egyháztanácstól is igyekeztek beszerezni a legfrissebb döntéseket. A beszámolók ekkor már azonban nem az épület bontásáról, csupán a torony állapotáról szóltak. Nyolc nappal a katasztrófa után 1907. április 27-én, szombaton a református egyház tanácstermében értekezletet hívtak össze, amelyen az egyháztanács számos tagja részt vett. Ekkor született meg az az indítvány, ami mellett a református egyház gazdasági bizottsága kardoskodott, miszerint a Kistemplom tornyának tetejét bontsák el, és ideiglenes tetőzettel fedjék le. A tárgyalást, illetve a döntést azonban az egyháztanács vasárnapra halasztotta.³⁸

Nem ült el viszont az a felvetés sem, hogy egy teljesen új templomot építsenek. Rövid hírben tudósítottak a vasárnapi presbiteri gyűlésen elhangzottakról, és érdekes újdonságként számoltak be arról az újra felröppenő felvetésről, hogy a renoválás mellett egy teljesen új templom építésének lehetősége is szóba került. *„A debreceni református egyház presbitériuma vasárnap délelőtti ülést tartott, amelyen a tagok nagy számmal vettek részt. Az ülés iránt a szokatlan érdeklődést felkeltette a gazdag tárgysorozat, amelyen a kistemplom megrongált tornyának renoválása és evvel kapcsolatosan egy másik templom építése is szerepelt. E tárgyban a presbiterium jelentős határozatot hozott, úgy hogy pár hó alatt új tető fogja disziteni a kistemplom tornyát... Végül a kistemplom megrongált tornyának kijavitása került szóba. Ebben a tárgyban a presbiterium egy nagy bizottságot küldött ki, amelynek feladata lesz, hogy a templom tornyának renoválását rövid időn belül eszközölhesse. Felhatalmazást adott a bizottságnak arra is, hogy olyan költségvetést csináljanak, amit a renoválás pontos végrehajtása megkövetel.”*³⁹

Néhány nap elteltével újabb terjedelmes írást közölt a lap, beszámolva az egyháztanács üléséről, a felmerült vitáról, az elkészült szakértői véleményekről, és azok eredményeiről, amelyeket azonban – ha csupán egy szótöbbséggel is de – leszavazott a testület. A tanácskozást K. Tóth Kálmán lelkész, a gyűlés elnöke nyitotta meg, Juhász Ignác, Vecsey Imre, Péntes Sándor, Kertész Mihály, Hódy Béla, Somogyi Pál, dr. Kola János, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, dr. Ujfalussy József, Otrókoci Végh János, illetve Tóth István, Latinovits Mihály és Garda Dezső szakértők társaságában.

Somogyi Pál egyházi főjegyző ismertette az orkán után kialakult addig ismert állapotokat. A károk elhárítására összeállított bizottságot egyébként az egyháztanács teljes felhatalmazással küldte ki, hogy a szemrevételezés után a tetőszerkezet elbontása, vagy kijavitása

³⁸ DEBRECZENI UJSÁG 1907. április 27: 5. illetve 1907. április 28: 3.

³⁹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. április 30: 2.

mellett foglalhassanak állást. Tóth István építész a terepszemle után leírta jelentését: „A toronytető három, erős talp-gerendán áll, a melyek közül a keleti fal felől levő derékban ketté van törve, a főgerendák elkorhadtak, a keresztgerendáknak a falba illesztett végei elrohadtak, sőt a falazat is meglazult, több gerendát már alá kellett támasztani, a deszkázat elkorhadt, a szarufák ócskák és gyöngék, a bádogfelületet 70-80 négyzetméternyi területen a vihar felszakgatta. Ha az orkán északkeletről vagy nyugatról jött volna, ledöntötte volna az egész toronytetőt.”⁴⁰ Aczél Géza, Latinovits Mihály és Garda Dezső pedig egyenesen a megrongált toronytető lebontását javasolták, helyébe pedig ideiglenes lapos toronytető építését indítványozták, mivel a kupola kijavítása meghaladta volna a 10.000 koronát, ráadásul úgy, hogy jóállást nem vállaltak érte, mert úgy tűnt, hogy a tetőzet már a kivitelezésekor is szerkezeti hibákat szenvedett. Külön érdekesség tehát, hogy a szóban forgó gyűlésen merülhetett fel talán először a lapos tető kialakításának ötlete.

Ekkor hosszas vita vette kezdetét. Juhász Ignác szintén úgy ítélte meg a szakértői vélemények alapján, hogy a torony közveszélyessé vált, így tehát ő is amellet kardoskodott, hogy le kell bontani a kupolát, helyét pedig a már említett ideiglenes lapos tetővel kell lefedni, azonban hozzátette, hogy néhány év múlva le kellene bontani az egész régi templomot. Sokan helyeselték Juhász Ignác radikális álláspontját, amellyel jobbára megegyeztek a szakértői vélemények is, továbbá Vecsey Imre is emellett az elképzelés mellett foglalt állást. Otrókocsi Végh János gondnok is osztotta Juhász Ignác véleményét, mivel ő már jó 16 évvel azelőtt közveszélyesnek ítélte meg a Kistemplom toronytetőzetét, amit akkoriban jelentett is. Kazinczy Gábor felvetette, hogy két pontosan számított költségvetést készíttessenek el. Az egyik a megrongált toronytető kijavítására, a másik pedig annak elbontására, és az új tetőzet kialakítására vonatkozzon. Ezután megejtették a szavazást, amelynek nem várt eredménye született, miszerint 6-7 arányban leszavazták a szakértőket.

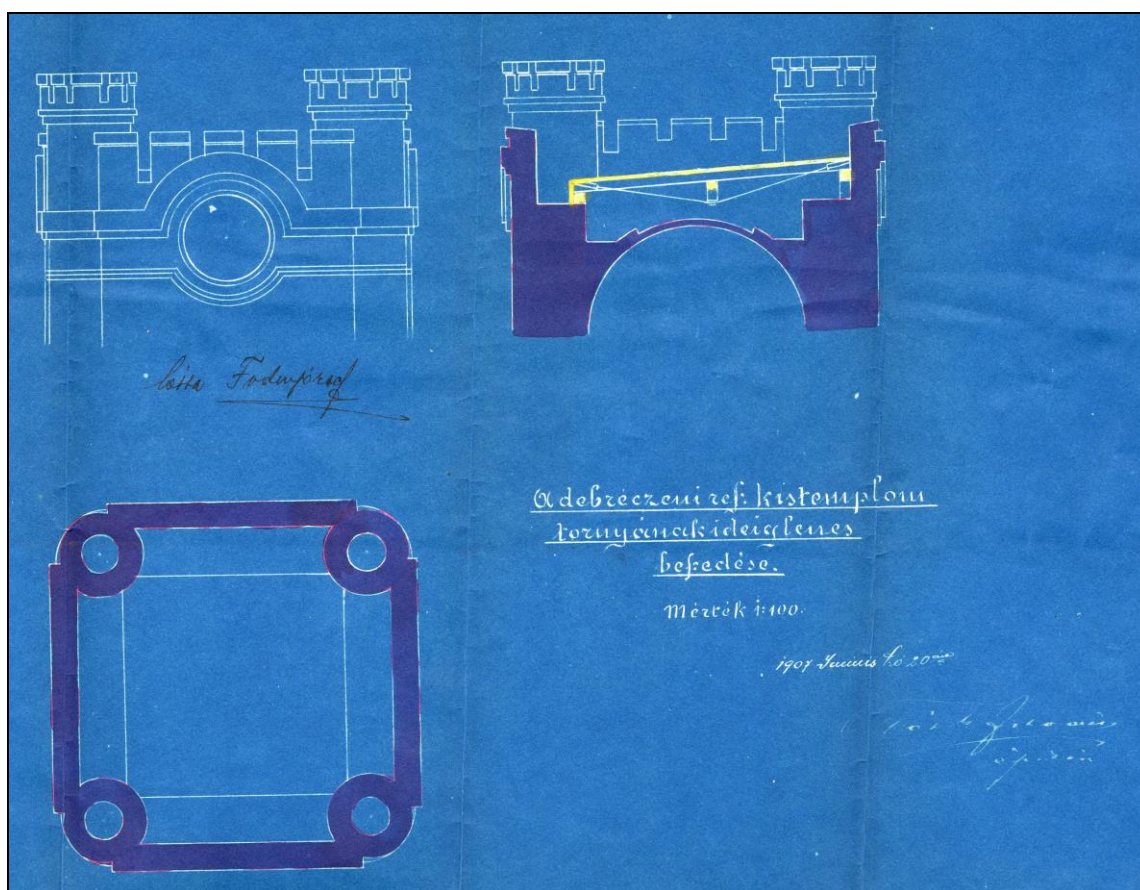
Ekkor nem melleleg az új templom építését ismét napirendre tűzték a tanácskozáson. Hosszas vita után azonban mindössze abban állapodtak meg, hogy egy szűkebb körű újabb bizottságot hoznak létre, amely tovább tanulmányozza az esetet. Tagjai közé választották Aczél Gézát, Garda Dezsőt, Márton Imrét, valamint Juhász Ignácot, Latinovits Mihályt, Somogyi Pált, Tóth Istvánt és Vecsey Imrét. Ekkor már felmerült az a gondolat is, miszerint az

---

⁴⁰ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 4: 4.

új templomot nem is a Kistemplom helyére kellene emelni, hanem a kertiségek felé is lehetne terjeszkedni, ott kellene felépíteni egy új templomot. A tanácstagok viszont mindkét témában ismét elnapolták a döntést, pedig ekkorra már 16 nap telt el az eset óta.⁴¹

A híradások ezek után több napig szüneteltek. Egy hét elteltével viszont – a viharkárok után lassan már egy hónappal! – egy szinte véglegesnek mondható döntésről számolhatott be a lap. Több költségvetést is készítettek mind a bontásról, mind a torony kijavításáról, illetve egy új kupola építéséről. Garda Dezső főmérnök pedig azzal a javaslattal állt elő – a tervrajzokat is bemutatva –, hogyan lehetne a toronytetőt bástyaszerű kiképzéssel átalakítani. Az ülésen résztvevők a gazdasági szempontokat is figyelembe véve szinte egyhangúan fogadták el ezt az elképzelést, mint lehetséges megoldást.

15. kép A torony bástyakiképzésének terve. 1907.⁴²

⁴¹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 4: 4.

⁴² TÓTH ISTVÁN 1907. DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archivum – Mikrofilmtár. Kistemplom. Megjegyzés: A megrongálódott hagymasisak helyére Garda Dezső koncepciója alapján a már említett építész mellett Tóth István és Latinovics Mihály építész-mérnökkel együttműködve tervezték meg a torony bástyaszerű kiképzését, amelynek kivitelezését a presbitérium Tóth István helybeli jó hírű építészre bízta.

A bizottság 1907. május 11-én délután 4 órakor hívta össze újabb ülését az egyház tanácstermében. Ezen az összejövetelen K. Tóth Kálmán lelkész volt az elnök. Rajta kívül jelen volt még Balogh Ferenc, Garda Dezső, Hódy Béla, Juhász Ignác Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Latinovits Mihály, Márton Imre, Otrokocsi Péntes Sándor, Szele György, Tóth István, illetve dr. Ujfalussy József, valamint Végh János is. Külön érdekesség, hogy ezen az ülésen sem született meg a végső döntés, mivel a szakértők még hozzávetőlegesen sem tudták elkészíteni a költségvetést... Minderről a Vasárnapi ujság ekképpen tudósított. *„Az ülés megnyitása után Somogyi Pál egyházmegyei főjegyző bejelenti, hogy a költségvetés nem készült el, a gazdasági bizottsági elnöke sürgős ügyek miatt Budapestre utazott, de úgy állapodtak meg, az állás építését már hétfőn megkezdik, mert arra szükség lesz minden képen, akár lebontják a toronytetőt, akár kijavítják, de szükség van az állás megépítésére azért is, mert a tetőzet bádogrészének felszaggatott részei bármikor lehullhatnak és szerencsétlenséget okozhatnak.”*⁴³

Mindezek mellett ekkor Garda Dezső máv. főmérnök a bizottságnak tetsző gazdaságos új tervet mutatott be, amelyen a torony bástyaszerű kiképzése volt látható. A rajz bemutatása után úgy vélekedtek, hogy ez a megoldás *„igen csinossá tenné a tornyot és akkor rá lehetne építeni az új sisakfedelelet is.”*⁴⁴ Az ötlet tehát általában elnyerte a bizottság tetszését és meggyeztek, hogy ezt a megoldást fogják támogatni. Tóth István, Juhász Ignác, Kazinczy Gábor, Latinovits Mihály és Márton Imre felszólalásai után a kialakult veszély elhárításához szükséges állványzat kivitelezésére a szakértőbizottságot felhatalmazták.⁴⁵

A lap csaknem két hét után jelentkezett újabb, ezúttal szükségzavú beszámolóval, amely szerint végre megkezdődtek a munkálatok. *„Csaknem más félhónapi várakozás után hozzáfogtak a Kistemplom tornyának lebontásához. Az állványok megépítését már megkezdte Tóth István vállalkozó. Az állványokat előbb belülről építik meg s a toronyszoba 8 ablakából kettős gerendákon fog nyugodni a külső állvány. Pusztán az állványok megépítése két hetet vesz igénybe.”*⁴⁶

---

⁴³ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 12: 3-4.

⁴⁴ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 12: 3-4.

⁴⁵ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 12: 3-4.

⁴⁶ DEBRECZENI UJSÁG 1907. május 24: 4.

3. Isten malmai...

A következő beszámolóra ismételten több mint egy hónapot kellett várnia a debrecenieknek, viszont még ekkor, a viharkárokat követően két hónappal sem tudott az újság hírrel szolgálni arról, hogy végül is mi lesz a toronytető sorsa. Az építőmester, aki a megrongált rész bontását végezte, az egyháztanács döntését sürgette: kijavítsák a torony tetejét, vagy egyszerű, lapos toronysisakot építsenek, ugyanis a munkálatokat így nem tudták tovább folytatni!⁴⁷ Az események ezek után azonban némileg felgyorsultak, mutatja ezt, hogy a lapban ismét sűrűbben jelentek meg híradások, beszámolva arról is, hogy végül mégis a toronytető bástyaszerű kiépítése mellett döntöttek.

*„A ref. egyháztanácsnak kiküldött bizottsága tegnap délelőtt 11 órakor tartott ülést, amelyen tudomásul vették Tóth István építész jelentését az állványok elkészültéről. Az eddig költségek aránylag igen kedvezőek. Még 4000 koronába sem kerültek az állványok. Délben Tóth István építész vezetése alatt Márton Imre, Otrókoci Végh János, Kazinczy Gábor és Garda Dezső bizottsági tagok fölmentek a toronyba és személyesen győződtek meg arról, annak kijavitása lehetetlen, tehát le kell bontani. A lebontást el is rendelték, úgy hogy ma már hozzá is fognak. Elhatározták továbbá azt is, hogy a tornyot bástyaszerűleg építik föl, lapos fedéllel, amely azonban alulról nem lesz látható, csupán a bástyafal. E célból a torony falazatát még 3 méternyire felemelik. A mostani tetőzet elbontása 5-6 hétig fog eltartani.”*⁴⁸

Mindeközben a tűzoltóság kérvényt nyújtott be: miután a Kistemplom tornya a tűzország őrhelye is volt egyben, így arra kérték az egyházat, hogy olyan tetőzetet építtessen, amely alatt viharok esetén is meghúzódhat a toronyőr, viszont *„...a tűzország azon kérelmét, hogy megfigyelő szobát építsen az egyház számukra, nem teljesítették, mert ez a város kötelessége. Igen. De ha mindenben a városra támaszkodunk, akkor Debrecenből sohse lesz semmi sem.”*

⁴⁹ Ezek után a debreceni önkéntes tűzoltó egyesület beadványt intézett a városhoz, hogy a Kistemplom tornyának tetején tűzjelző állomást létesítsen, amely a felmérések szerint mintegy 2.065 koronába került volna. *„A kérelem igen méltányos, mert a toronyőr jelző zászlóval mutatná a tűz irányát és így a tűzoltóság pillanat alatt tájékozódhatna. A város nem is térhet ki a közérdekű kérelem elől, sőt ha e kérelemmel nem fordultak volna hozzá, a nélkül is, köteles*

⁴⁷ DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 16: 6.

⁴⁸ DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 19: 4.

⁴⁹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 5: 4.

lenne a tűzoltóság számára megfigyelő állomást létesíteni. Ez minden jubileumnál fontosabb.”⁵⁰ Aczél Géza főmérnök a költségvetést ugyan megfelelőnek vélte, de az őrszoba és az állandó tüzérség létesítését feleslegesnek tartotta. A városi tanács ekkoriban tehát véglegesen még nem döntött az ügyben, így külön indoklást kért a tűzoltóságtól az őrszoba építésének szükségességéről, valamint arról, hogy egyáltalán lesz-e állandó tüzérség a toronyban.⁵¹

A bontások megkezdése után négy nappal már a torony tetőzetének nagyját leemelték, és már csak a ferdén álló zárógömb, és az azt tartó gerendázat állt, amit csigákkal terveztek leemelni a helyéről. A munkálatok ezen szakasza ismét csak felkeltette az akkori debreceniek érdeklődését, hiszen a templomok toronygombjából általában a korábbi időkből származó emlékek kerültek elő.⁵²

16. kép Felvétel a Kistemplom kupolájának állványzatáról. 1907.⁵³

⁵⁰ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 7. 4.

⁵¹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 12. 3.

⁵² DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 23: 7.

⁵³ ZOLTAI LAJOS 1907: 123. Felvétel a Kistemplom kupolájának állványzatáról. Megjegyzés: Erdeti kópiája feltehetően a debreceni Déri Múzeum fotótárában található.

A következő napok beszámolói tehát értelemszerűen mind a nagy szenzációról, a torony gömbjéről szóltak. Először is a munkálatok nehézségét emelte ki a cikk szerzője, majd hangot adott annak a találgatásnak, vajon mit is rejthet a gömb? Korábban – 1727-ben – egy tűzvészt követően épült a hagymakupola, tetején a mintegy 250 kg-os toronygömbbal és a nagyjából 1 méter átmérőjű rézcsillaggal. A vitorlára – ahogy korábban már említettük – Debrecen város akkori főbírójának, Baranyi Mihálynak a monogramja került.

A helyi sajtó 1907. június 27-e és július 2-a között ismét szinte napról napra számolt be az eseményekről: „...Az óriás magasban levő gömb megközelítése sok nehézséggel járt. Szakértőknek is sok gondot és fáradságot okozott a bontáshoz szükséges állás elkészítése, melyet tegnap befejeztek a munkások. Ma felülvizsgálják s ha kifogás alá nem esik, hozzáfognak még a délelőtt folyamán a gömb levételéhez. Ha lehetséges lesz, sértetlen állapotban, egy darabban fogják a levételt eszközölni.”⁵⁴

„Nagy néző közönsége volt tegnap a kistemplom tornya tetején folyó munkának. A toronygömb levételére tegnap került sor. A szédítő magasban 5 munkás dolgozott: Nagy Sándor, Szöllősi Mihály, Kátai János, Zöld Samu és Lakatos Imre. A csigát délelőtt erősítették fel, a toronygömböt pedig kötelekkel körülkötötték. Délután elfürészelték a toronygömböt tartó oszlopot és a gömböt leeresztették az állványig. A munkások a szédületes magasban lassan haladhattak a munkával és igazán csoda, hogy olyan csekély napibéréért ilyen veszedelmes munkára vállalkoztak. A toronygömböt, amelyet 1722. évben tették a templom tornyára, ma eresztik le. A gömb belsejében állítólag csak egyetlen okmány van.”⁵⁵

„Nagy közönség nézte napokon keresztül a Kistemplom toronytetőjén folyó nyaktörő munkát. A veszedelmes munkát – szerencsére – baleset nélkül végezték el az ügyes munkások. Igazán csoda, hogy ilyen munkára oly olcsón akadtak vállalkozók. A toronygömböt tegnap délben eresztették le csigán a földre. Hatalmas gömb ez, az ürtartalma lehet vagy 25 hektoliter. A gömböt délután a ref. egyház udvarára szállították, ahol vasárnap délelőtt 10 órakor fogják felbontani az egyháztanács tagjainak jelenlétében.”⁵⁶

A szenzáció azonban – mint néhány nap elteltével kiderült – ezúttal elmaradt. Nem véletlen a cikk címe sem, ami tömör, de lényegre törő: Az üres toronygömb. „A közönséget napok óta gyötörte a kíváncsiság, hogy mi lehet a Kistemplom tornyáról levett gömbben. Vasár-

⁵⁴ DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 27: 4.

⁵⁵ DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 28: 5.

⁵⁶ DEBRECZENI UJSÁG 1907. június 29: 5.

nap délelőtt bontották fel a vörösrézből készült gömböt a ref. egyháztanács tagjainak jelenlétében. A két részre szedett gömb üres volt, nem volt benne semmi irás, csak por és korom. A toronyőr lakásából gomolygó füst ugyanis a réseken keresztül a gömbbe hatolt és valóságos füstemésztővé lett. Vagy métermázsányi korom gyült így össze benne az idők folyamán. A gömb vörösréz tartalma megér mintegy 600 koronát. Még nem határoztak afelett, mi legyen a sorsa a gömbnek: átadják-e a városi muzeumnak vagy megőrizze-e maga az egyház. Vannak, akik értékesíteni akarják.”⁵⁷

Később ki is derült, hogy ki volt az, aki ezt az indítványt útjára bocsájtotta, ugyanis a lapban megírták, a bizottságnak „...*Otrokocsi Végh János gazda jelentette, hogy a Kistemplom vörösréz toronygömbje értékes és azt el kellene adni. Bejelenti, hogy a toronygömbre több ajánlat érkezett be hozzá. A bizottság jelentést tesz erről a presbiteriumnak, hátha nem akarja értékesíteni a gömböt.*”⁵⁸ A kupola elbontását 1907. július 4-én, csütörtökön a viharok után majd két és fél hónappal be is fejezték. A munkálatok addig mintegy 5.200 koronájába került az egyháznak, a bástyaépítés költségelőirányzata pedig további 2.200 koronára rúgott, így nem is csoda, hogy lehetőségként felmerült a toronygömb értékesítése.

Zoltai Lajos múzeumőr egyébként több képet is készített a Kistemplom tornyán lévő állványokról, a gömb levételéről, illetve később engedélyt kapott arra is, hogy a toronyból a város látképéről is felvételeket készíthessen. A ritkaságszámba menő fotókat a Városi Múzeum gyűjteményében helyezték el.”⁵⁹ Ahogy azt már fentebb írtuk „a korabeli színesfém lobbí” ellenében viszont a múzeum kérvényezte, hogy a Kistemplom toronygömbjét, vitorláját és csillagát az egyház engedje át számukra.⁶⁰ A kérés végezetül részint meghallgatásra talált, ugyanis a csillag és a zászló valóban bekerülhetett a helytörténeti gyűjteményébe.⁶¹ Mivel azonban korábban a gazdasági bizottság javasolta a Kistemplom lebontott toronygömbjének eladását, annak sorsa egészen szeptemberig függőben maradt, majd „Salamoni döntés” született. A toronygömb nem került be a Városi Múzeum gyűjteményébe, viszont nem is értékesítették, ugyanis „...*az egyháztanács Kiss Albert lelkes indítványára kimondotta, hogy a göm-*

---

⁵⁷ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 2: 5.

⁵⁸ DEBRECZENI UJSÁG 1907. augusztus 18: 2.

⁵⁹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 14: 5.

⁶⁰ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 13: 2.

⁶¹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 16: 3.

bőt nem adja el, hanem megtartja, hátha később épül még olyan ref. templom, amelynél felhasználható lesz.”⁶²

A további beszámolók elsősorban nem a munkálatokról, hanem az ahhoz kapcsolódó egyéb kérdésekkel foglalkoztak: feltehetően érdekelhette a debreceni polgárokat, vajon mennyibe is kerül majd a templomtorony felújítása? A lap munkatársa ennek a témának is utána járt „Mibe kerül a toronylebontás?” című cikkében. Az újságíró szakmához híven – ha már konkrét eseményről, fejleményről nem is tudtak írni a rekonstrukcióval kapcsolatban – minden, a témával egybevágó kérdést körüljártak, kezdve a költségekkel, majd folytatva a sort a biztonsági kérdésekkel a Debrecenben annyira jellemző tűzvészek kapcsán: a tűzjelző állomás kialakításával, a toronyóra megépítésével, és végül arról is beszámolva, hogy Zoltai Lajos műzeumőr engedélyt kapott, hogy látképeket készítsen a városról, a torony tetejéről. Mindezek az írások semmi más célt nem szolgáltak, mint azt, hogy életben tartsák az olvasók figyelmét mindaddig, amíg valami érdemlegesről be nem számolhatnak.

17. kép A bontást végző kőművesek, akik a templom bástyaszerű toronyfedésén is mukállkodtak. 1907.⁶³

⁶² DEBRECZENI ÚJSÁG 1907. szeptember 10: 3. Megjegyzés: A vasárnap délelőtt 10 órakor tartott gyűlésen a debreceni ref. egyház tanácsa Kiss Albert lelkész és Bészler Károly városi tanácsnok elnökletével a nyári hónapok alatt elintézetlenül maradt ügyeket tárgyalta meg Somogyi Pál főjegyző előadásában.

⁶³ ZOLTAI LAJOS 1907: 124. Megjegyzés: A Zoltai Lajos által készített fotó azokat az életüket kockáztató, vakmerő kőműveseket ábrázolja, akik leemelték a torony két métert is meghaladó gömbjét illetve akik a templom új bástyatornyocskáinak falait is rakták.

3. Megáll az idő?!

Idővel felmerült, hogy a torony átalakításával nem lehetne-e egybekötni azt a régi tervet, amely szerint világító órával látnák el a Kistemplomot? „*A világító órára néhai Steinfeld Mihály mintegy másfél évtized előtt 2000 koronás alapítványt tett, amely az időközi kamatokkal azóta a 4000 koronát is megközelíti. A terv ez összeg keretén belül már megvalósítható és most itt is van rá a kedvező alkalom, hogy megvalósítsák. Az ötlet mindenestre elég alkalmas arra, hogy vele foglalkozzanak az illetékesek.*”⁶⁴ Néhány nap múlva azonban kiderült, hogy a város ebbe a munkálatba nem foghat bele, mivel „*...Steinfeld Antal azzal a határozott kikötéssel adta az alapot, hogy az kamatoztassék s ha az összeg kiegészül, akkor a Nagytemplom homlokzatán állítsák fel a világító órát.*”⁶⁵ Így a református egyház meg is hozta döntését, idővel elkészíti az üvegborítású órát, azonban a kitételnek megfelelően azt a Nagytemplom timpanonjának közepén helyezik majd el.

Ezek után egy újabb színes híradás következett, amelynek egyedüli témája a Kistemplom óramutatója volt, nevezetesen az az anomália, hogy a kis- és a nagymutató – funkcióját tekintve – éppen fordítva működik. Több mint száz év elteltével megállapítható, hogy a Kistemplom toronyórája mindig is szolgáltatott – így napjainkban is, amikor a toronyba feljutó avatatlan látogatók beleakadnak a kiálló órarúd valamelyikébe, több fordulattal rúgva ezáltal arrébb a négy óra egyikének mutatóját – beszédtemát a városlakóknak, és témát az újságíróknak. „*Az idegen, ha Debrecenbe téved, a toronyóráról nézi az időt és ilyenkor rendesen tévedésbe esik, mert itt az a visszásság van, hogy a nagymutató mutatja az órát, a kismutató pedig a negyedórát, holott ez éppen fordítva van más városokban. Ez a körülmény most, a mikor a Kistemplom tetőjavítási munkálatai miatt az óra is átalakítás alatt áll, annál is inkább méltó az illetékes körök figyelmébe, mert most minden külön költség nélkül megtehetik a helyes időjelzést, t.i. az óramutatók felcserélését. Ezért különben jártak tegnap a polgármesternél is, aki illetékes helyen felemlíti ezt a kívánságot.*”⁶⁶

Végül, csaknem négy hónappal a viharkárok után arról számolhatott be az újság, hogy a munkálatok elkészültek. Megkezdődhetett az állványok bontása, és ami további örömhír

---

⁶⁴ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 13: 4.

⁶⁵ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 16: 4.

⁶⁶ DEBRECZENI UJSÁG 1907. augusztus 3: 4.

volt az akkori városlakóknak, hogy az óramutatók járását is felcserélték az akkor már általánosan elterjedt szabványra. Hiába, így múlnak el a cívisváros egyes különkségei, de sebaj, termelődik helyette napjainkban is újabb és újabb érdekesség...

4. Kicsit sárga, kicsit csonka... de a miénk!

A sok viszontagságot látott Kistemplom tornyán az ablakokat kicserélték, és a bástyatető is elkészült végül, amit akkor cementburkolattal fedtek és lapos sisakfedéllel láttak el, amely azonban alulról nem volt látható. A munkálatok végeztével a torony magassága 48 méterről 36 méteresre csökkent.⁶⁷

18. kép A Csonkatemplom látképe. 1907.⁶⁸

⁶⁷ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 30: 5., valamint PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

⁶⁸ ZOLTAI LAJOS 1907: 124. Megjegyzés: Erdeti kópiája feltehetően a debreceni Déri Múzeum fotótárában található.

„...Kissé furcsa ugyan a debreceni ember szemének a torony bástyaszerű kiképzése, de idővel majd megszokja mindenki. Külföldön sok olyan torony van. Ma már visszahelyezik az óralapokat is, úgy, hogy a jövő héten az óra is járni fog és akkor hozzáfoghatnak az állványok lebontásához is.”⁶⁹ Viszont „...az őrszoba felépítéséről, úgy látszik, teljesen letettek és így az önkéntes tűzoltó-egylet kérelme, hogy állandó tűzjelző állomás legyen a Kistemplom tornyában, a garasoskodáson megdőlt.”⁷⁰

Az építkezés ellenőrzésére kiküldött bizottság 1907. augusztus 17-én, szombaton délelőtt 11 órakor tartotta meg ülését a református egyház tanácstermében Juhász Ignác elnöklésével. Először megtárgyalták a vállalkozó munkakimutatását, majd kiutalták az építési költség második részletét is. A toronytető lebontása és a bástya kialakítása ekkorra már nagyjából 15.000 koronát tett ki, viszont a kivitelező jelentésében kitért arra is, hogy a torony belsejében is lennének még javítási munkálatok, nem beszélve arról, hogy a külsejét le kellett volna festeni – hiszen gyermekkori emlékeim szerint a színe akkor még sárga volt, majd az újabb felújítást követően rekonstruálták a barokk kori, református templomokra olyannyira jellemző törtoffhér színűre a szentélyt.

A gyűlésen elhatározták tehát, hogy az egyháztanácsnak erről jelentést tesznek, mivel erre nézve nem kaptak külön megbízatást. Mindezek mellett arról is döntöttek, hogy a bontási munkálatok alkalmával azokat, akik a legveszélyesebb munkákat végezték, megjutalmazzák és ezt fel is terjesztették a presbitériumnak. Ugyanezen a tanácskozáson azonban a bizottság arról is határozott, hogy nem fogadják el a Földvári cég villámhárítóra vonatkozó ajánlatát, és kijelentették, hogy azt egyelőre nem is állítják, így a Kistemplom vadonatúj magaslati pontja – meglepő ugyan – továbbra is ki volt téve a vihar- és tűzkároknak...⁷¹

Tizenegy nappal később, 1907. augusztus 28-án a Kistemplom tornyának helyreállítására kiküldött bizottság azonban újabb ülést tartott Juhász Ignác vezetésével. Ekkor pedig az a döntés született, hogy „...a torony új teteje kirívó a régi avult torony alsó építményével szemben, miért is helyre kell állítani külsőleg is a Kistemplomot. Az ujravakolás és festés 3.100 koronába kerül, a mi igazán csekélység, mert utóvégre a város szépészetének érdeke is megkívánja ezt az áldozatot, egyébként – előbb-utóbb ugyanis helyre kellene állítani az ódon templo-

---

⁶⁹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. augusztus 13: 4.

⁷⁰ DEBRECZENI UJSÁG 1907. július 30: 5.

⁷¹ DEBRECZENI UJSÁG 1907. augusztus 18: 2.

mot.”⁷² Az egyháztanács egy hónapos huzavona után végül megszavazta a templom egészére vonatkozó renoválást, a költségekre viszont már csak 2.300 Koronát helyeztek letétbe.⁷³ A munka végül elkészült, és így majd fél év elteltével új pompájában fogadhatta híveit a címisek szóhasználatában napjainkra teljesen elfogadottan Csonkatemplomnak nevezett Kistemplom.

19. kép A Csonkatemplom napjainkban⁷⁴

---

⁷² DEBRECZENI UJSÁG 1907. augusztus 29: 4., illetve 1907. szeptember 3: 2.

⁷³ DEBRECZENI UJSÁG 1907. szeptember 29: 6.

⁷⁴ PAPP JÓZSEF fotója

A XX. század harmadik évtizedében azonban ismét csak megpecsételődni látszott a templom sorsa, ugyanis 1924-ben újabb jelentős elhajlást és repedést észleltek a boltozaton. Gerendatámaszokat készítettek és az épületet újfent bezárták. A szakértők ismét a templom lebontása mellett érveltek, viszont Schulek János budapesti műépítész a nagy múltú szentély hagyományai miatt az épület megerősítését javasolta. Úgy vélte, javíthatók a felfedezett szerkezeti hibák. Amikor kiderült, hogy a bekövetkezett válság miatt 1927-ben értékét veszítette az építési alap, elfogadták a felújítási tervet. Az elképzelést helyi vállalkozók, Asztalos András, illetve a Széll és fia cég valósította meg. A munkálatok során öt pillért kicseréltek, mindezek mellett azonban további előre nem látott problémákat is orvosolni kellett. A teljes külső tatarozás és az orgona javítása után 1928 szeptemberében vehették újra birtokba az akkor ismét megújult Kistemplomot...⁷⁵

20. kép A Kistemplom belső tere az orgonával ⁷⁶

---

⁷⁵ PAPP JÓZSEF 2013. szeptember: 4-5.

⁷⁶ PAPP JÓZSEF fotója

Irodalomjegyzék

DEBRECZENI UJSÁG

- 1907 *Nagy vihar Debrecenben. Ítélet-idő. Eső, jég és szélvihar.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 91. szám. 1907. április 20. 3-4.
- A Kistemplom tornya. Szakértők vizsgálata. Betiltott istentisztelet.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 92. szám. 1907. április 21. 4.
- Lebontsák-e a Kistemplomot?* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 95. szám. 1907. április 25. 4.
- Mi lesz a Kistemplom tornyával?* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 97. szám. 1907. április 27. 5.
- Uj tető a kistemplomon.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 98. szám. 1907. április 28. 3.
- A kistemplom tornya. A renoválást elhatározták. Presbiteri gyűlés.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 99. szám. 1907. április 30.
- Az orkán okozta károk.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 100. szám. 1907. május 1. 4.
- A kistemplom sorsa. Vita a lebontás felett. Szakértők véleménye.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 102. szám. 1907. május 4. 4.
- Tető helyett bástya. Veszélyes toronytető. Mi lesz a Kistemplommal?* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 108. szám. 1907. május 12. 3-4.
- Bontják a Kistemplom tornyát.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 117. szám. 1907. május 24. 4.
- Bontják a Kistemplom tornyát.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 136. szám. 1907. június 16. 6.
- Ma kezdik meg a Kistemplom toronytetőjének bontását.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 138. szám. 1907. június 19. 4.
- Bástya a Kistemplom tornyán.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 142. szám. 1907. június 23. 7.
- A Kistemplom toronygombja.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 145. szám. 1907. június 27. 4.

- Leemelték a Kistemplom toronygömbjét.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 146. szám. 1907. június 28. 5.
- Levették a toronygömböt.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 147. szám. 1907. június 29. 5.
- Az üres toronygömb.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 148. szám. 1907. július 2. 5.
- A kistemplom építéséről.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 150. szám. 1907. július 4. 1-2.
- Mibe kerül a toronylebontás?* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 151. szám. 1907. július 5. 4.
- Tűzjelző állomás a Kistemplom tornyán.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 153. szám. 1907. július 7. 4.
- Az állandó tűzörség.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 157. szám. 1907. július 12. 3.
- Presbiteri gyűlés. A kistemplom toronygömbje.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 158. szám. 1907. július 13. 2.
- Alapítvány a világító órára.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 158. szám. 1907. július 13. 4.
- Debrecen látképe.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 159. szám. 1907. július 14. 5.
- Presbiteri gyűlés. Az egyháztanács határozatai.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 160. szám. 1907. július 16. 3.
- A debreceni világító óra.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 160. szám. 1907. július 16. 4.
- Kész a Kistemplom bástyája.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 172. szám. 1907. július 30. 5.
- Az óramutató.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 176. szám. 1907. augusztus 3. 4.
- Kész a toronytető.* Debreczeni Ujság XI. évfolyam 184. szám. 1907. augusztus 13. 4.

Elkészült a toronybástya. Jutalom a munkásoknak. Eladják a toronygömböt. Debreczeni Ujság XI. évfolyam 188. szám. 1907. augusztus 18. 2.

Javítások a Kistemplomon. Debreczeni Ujság XI. évfolyam 196. szám. 1907. augusztus 29. 4.

PAPP JÓZSEF

2013

Debrecen legrégebbi temploma, a református kistemplom. Múltunk. Városközpont Magazin XX. szám. 2013. szeptember. 4-5. Lásd bővebben: <http://www.varoskozpont.hu/wp-content/uploads/magazine/20/index.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 14.

ZOLTAI LAJOS

1907

A kistemplom építéséről. Debreczeni Ujság XI. évfolyam 150. szám. 1907. július 4. 1-2.

1908

A debreczeni kistemplom története. A Debreczeni Képes Kalendáriom ismeretterjesztő és szépirodalmi része. Debreczeni Képes Kalendáriom VIII. évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. 1908. 121-125.

Képjegyzék

A DEBRECENI KISTEMPLOM 1827-1876. KÖZÖTT. EKKOR MÉG ÁLLT A TEMPLOM KERÍTÉSE

1827-1876 *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár.

A KISTEMPLOM ÁBRÁZOLÁSAI KÜLÖNBÖZŐ CÉHLEVELEKEN

(é. n.) *Kistemplom.* A Piac utcát ábrázoló grafika részlete. DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. A céhlevelek eredeti példányait a debreceni Déri Múzeumban őrzik.

A KISTEMPLOM, EGY A FŐUTCÁT ÁBRÁZOLÓ XIX. SZÁZADI GRAFIKÁN

(é. n.) *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár.

A KISTEMPLOM LÁTKÉPE A KOSSUTH UTCA FELŐL 1896-1907. KÖZÖTT

1896-1907 *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár.

A KISTEMPLOM ÓRALAPJÁNAK EGYKORI MUTATÓI

(é. n.) *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. A Kistemplom mutatói a debreceni Déri Múzeum állandó Helytörténeti kiállításán napjainkban is láthatók.

A PIAC UTCA LÁTKÉPE 1901-1907. KÖZÖTT EGY KÉPESLAPON

1901-1907 *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár.

A VIHARTÓL MEGTÉPÁZOTT KUPOLA

1907 *Kistemplom.* DMJV. PH. Főépítészeti Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. A fotómontázs szerzője nem ismert.

ENDRÉDI JÓZSEF

1731-1767 A szűcs céh szabadulólevelének metszete 1783-ból. Részlet. Megjegyzés: Egyik 1783-ra keltezett eredeti példánya a debreceni Déri Múzeumban található. Lásd még: <http://www.haon.hu/orzik-debrecen-tornyait-nagy-epuleiteit/3564472> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

KOVÁTS GYÖRGY

1752 Kéziratos várostérkép. OSZK. TK. 107. Növedéknapló 1954. B 2864. sz. *M?P.* 65. Lásd bővebben: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000107> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

PAPP JÓZSEF

(é. n.) *A Kistemplom belső tere az orgonával.*

(é. n.) *A Csonkatemplom napjainkban.*

SZKALNTZKY ANTAL

1862 *A Kistemplom oldalsó homlokzata.* Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen.

TÓTH JÁNOS

1907 *A torony bástyakiképzésének terve.* Kistemplom. DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár.

ZOLTAI LAJOS

1907 *Felvétel a Kistemplom kupolájának állványzatáról.* A Debreczeni Képes Kalendárium ismeretterjesztő és szépirodalmi része. Debreczeni Képes Kalendárium VIII. évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. 1908. 123.

A bontást végző kőművesek, akik a templom bástyaszerű toronyfedésén is munkálkodtak. A Debreczeni Képes Kalendárium ismeretterjesztő és szépirodalmi része. Debreczeni Képes Kalendárium VIII. évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. 1908. 124.

A Csonka templom látképe. A Debreczeni Képes Kalendárium ismeretterjesztő és szépirodalmi része. Debreczeni Képes Kalendárium VIII. évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. 1908. 124.

YBL MIKLÓS – POLLACK ÁGOST

1841-1842 *A Kistemplom főhomlokzasti terve. Első változat.* Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 5. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-fohomlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom hátsó homlokzata. Első változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 6. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-hatso-homlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom oldalsó homlokzata. Első változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 7. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-oldalhomlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom keresztmetszete. Első változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 8. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-keresztmetszet> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom hosszmetzete. Első változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 9. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-hosszmetzet> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom főhomlokzati vázlata a meglévő és a tervezett épülettel. Első változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 10. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-fohomlokzati-vazlat-meglevo-es-tervezett-epulet-konturvonalai> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom főhomlokzata. Második változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 14. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/masodik-valtozat-fohomlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom főhomlokzata. Második változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 14.

Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/masodik-valtozat-fohomlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom oldalsó homlokzata. Második változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 15. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/első-valtozat-oldalhomlokzat> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

A Kistemplom keresztmetszete. Második változat. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. Debrecen. Leltári szám: TtREL II. 29. c. 8. Lásd bővebben: <http://ybl.bparchiv.hu/masodik-valtozat-keresztmetszet> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

III. A NAGY HÁBORÚ EMLÉKEZETE

Balogh Tamás Zoltán

BALOGH TAMÁS ZOLTÁN

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS MAGYAR EMLÉKEK AZ OLASZ FRONTON ÉS AZ ISONZÓ EXPRESSZ

Több mint száz évvel ezelőtt robbant ki az első világháború, amely az antant és a központi hatalmak között zajlott. A háborúból sem Magyarország, sem Olaszország nem maradhatott ki, ráadásul egymás ellen harcoltak. Napjainkban a két ország között béke van, és együtt emlékeznek meg a Nagy háborúban hősi halált halt katonáiról. A közelmúltban indult el az első világháborúra emlékező Isonzó Expressz, amely az akkori olasz frontra kíséri utasait. Az emlékhelyre Isonzóba történészek, vasútbarátok, valamint a háborúban elhunyt katonák hozzátartozói indultak el, hogy megnézzék a helyet és leróják kegyeletüket. A témán keresztül, bemutatom az olasz fronton megmaradt magyar emlékeket, a magyar katonák hátra hagyott építményeit, a tárgyaikat őrző múzeumokat, és az ottani magyar sírokat. Háttérként az első világháború kirobbanását és az olasz front eseményeit követem nyomon, majd az üknagyapám testvéréről mesélek. Ezek a 2015-ben elindult Isonzó Expressz útvonalát és annak történetét ismertetem.

1. Az első világháború kirobbanása

A Nagy háború előzménye a „boldog békeidőszak” volt, akkor még senki sem gondolt háborúra. A vihar előtti csendben azonban kialakult a két nagy szövetségi rendszer: az antant és a központi hatalmak. Előbbi létrejött 1904-ben a francia-angol Entente cordiale-al, vagyis a szívélyes egyetértéssel kezdődött, amelyhez később csatlakozott az Orosz birodalom is, – lásd bővebben 1892 orosz-francia katonai egyezmény, 1893-as francia-orosz összefogás, 1907-es szentpétervári angol-orosz egyezmény –, így hozva létre a hármas antant szövetséget. A központi hatalmak viszont 1879-től alakították ki együttműködésüket. A Német birodalom és az

Osztrák-Magyar Monarchia oroszellenes kettős ligájához, 1882-ben csatlakozott az Olasz Királyság, majd később 1884-ben Románia csatlakozásával kialakult a négyes szövetség, amelyet 1887-ben és 1891-ben meg is hosszabbítottak. Hiába volt az 1871-es három császári egyezmény, majd 1881-ben a három császár szövetsége, amely a Német birodalom, az Orosz birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia között kötött, mindez 1887-ben megszűnt létezni, mivel megromlott a kapcsolata a központi hatalmak két fő államának az Orosz birodalommal.

A háború kirobbanását elősegítette továbbá az első és második marokkói válság, az 1908-as boszniai válság, és az első illetve második Balkáni háború eseményei. De az utolsó lökést a háborúhoz mégis egy merénylet adta meg: az Osztrák-Magyar Monarchia negyedik trónörököse, a császár öcsének fia, Habsburg Ferenc Ferdinánd és felesége, Zsófia hercegné 1914. június 28-án merénylet áldozatai lettek. Gavrilo Princip szerb merénylő lövése után, bár az akkori miniszterelnök gróf Tisza István először ellenezte a háborúba való beugrást, később Ferenc József császár döntése mellé állt, így a merénylet után 1 hónappal a Monarchia 1914. július 28-i Szerbiai hadüzenetével kirobbant a Nagy háború. Eközben a két állam szövetségesei úgyszintén kinyilvánították a hadiállapotot.

1. kép Katonai szövetségek 1914-ben¹

¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Map_Europe_alliances_1914-hu.svg A letöltés ideje: 2017. XI. 28.

2. kép Európa szövetségi rendszere a háború idején ²

1. 1. Olaszország és Magyarország belépése az első világháborúba

Az egységes Olasz Királyság 1861-ben alakult meg, majd 1866-ban Velence és környékével, később 1870-ben Róma és a Pápai Állammal bővült a terület. Olaszország viszont hiába volt egységes, a megalakult nemzetállamon kívül is éltek olaszok, így az ország elsődleges célja az volt, hogy „*valamennyi olasz nyelvű embernek hazát nyújtó nemzetállammá váljon. A (...) nacionalizmus az egész olasz nyelvterület megszerzése mellett a (...) történelemhez kapcsolható területekre is igényt tartott. Ezek (...) legtöbbször Ausztria-Magyarország uralma alatt állott. Olaszország etnikai alapon formált igényt Tirol Brenner-hágótól délre eső területeire, az Isonzó völgyére, Isztriára egészen Fiuméig. Az egykori Velencei Köztársaság által birtokolt adriai szigetek is a kiszemelt területek közé tartoztak.*” ³

² https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Map_Europe_alliances_1914-hu.svg A letöltés ideje: 2017. XI. 28.

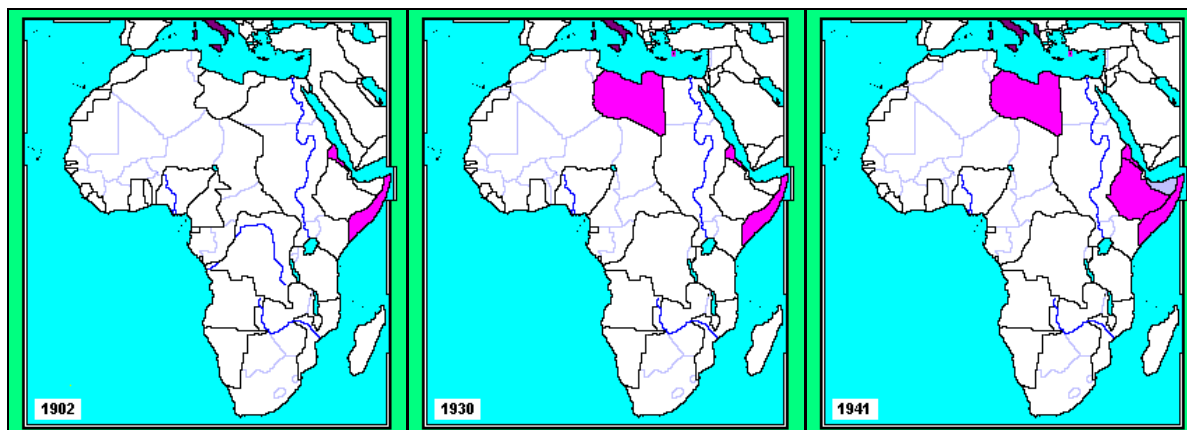
³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszország%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszország%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

3. kép Az olasz egység létrejötte ⁴

Itália Emellett gyarmatokat is tudott szerezni, köztük az 1911-1912. között lezajló olasz-török háborúban Líbiát kaparintotta meg. Viszont hadserege nagyon is gyenge volt, ezért elkezdett szövetségeseket keresni. „A XIX. század végén elsősorban a franciákkal folytatott gyarmati vetélkedés befolyásolta az olasz döntéshozókat. Két hatalom irányában kezdtek tájé-

⁴ <http://slideplayer.hu/2026266/8/images/7/Az+olasz+egys%C3%A9g+l%C3%A9trej%C3%B6tte.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 28.

4. kép Olaszország gyarmatai 1902-ben, 1930-ban, 1941-ben ⁵

kozódni. Nagy-Britannia a tengereken volt Franciaország vetélytársa és flottájával képes volt sakkban tartani a franciákat, Németország modern hadserege pedig a szárazföldön jelentett fenyegetést Párizsra. Olaszország számára megkönnyítette a szövetségkötést, hogy 1900-ig Nagy-Britannia és Németország jó kapcsolatokat ápolt egymással. 1882-ben hármass katonai szövetséget kötöttek Németországgal és a Monarchiával.”⁶

Itália viszont a századfordulón már egyre inkább a francia-brit kapcsolatok irányában tett lépéseket és elkezdett távolodni a hármass szövetség országaitól. Egyfelől szembe került a Monarchiával a balkáni tervek miatt, másfelől pedig Ausztria-Magyarország több nemzetiségű állam lévén területén olaszok is éltek, rájuk és az általuk lakott területekre pedig Olaszország is igényt tartott. Ez viszont az osztrákoknak nem kedvezett, hiszen Magyarországon csak Fiume városban éltek nagyobb számban olaszok. A Monarchia diplomáciája mégis egyre nagyobb erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Olaszországot a szövetségi pozícióban tartsa, amiért még engedményekre is hajlandó volt. Az Olasz királyságnak viszont 1914 októberében választania kellett a háborúba való belépés és a semlegesség között. „Az olasz politika feladata ettől kezdve kettős volt: mindkét féltől a lehető legnagyobb árat kiharcolni a hadbalépés/semlegesség érdekében, illetve meghatározni azt a hadbalépési időpontot, amikor az or-

⁵ <http://slideplayer.hu/2026266/8/images/7/Az+olasz+egys%C3%A9g+l%C3%A9trej%C3%B6tte.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 28.

⁶ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

5. kép Az Osztrák-Magyar Monarchia és annak nemzetiségei ⁷

szág a legkevesebb erőfeszítéssel a legtöbb nyereséget érheti el.” ⁸ Addigi ellenfeleivel, az antanttal 1914 szeptemberében kezdték meg egyeztetéseiket „...a szentpétervári tárgyalások azonban kudarcba fulladtak, mert az olaszok a Szerbiának ítélt Dalmáciát követelték, melynek odaítélésére a szerbeket képviselő Oroszország nem volt hajlandó. A tárgyalások megszakadtak, majd Londonban folytatódtak. Németország érzekelte az olasz szövetséges elfordulását és több diplomáciai akciót indított megtartására. Először a Monarchiát kísérte meg rávenni területi engedményekre, majd Olaszországot győzködte. ⁹

A Monarchia galíciai veresége aztán megnövelte az olasz állam területi igényeit, így már a semlegesség fejében is területek átadását követelték. A Monarchia viszont erre nem volt haj-

⁷ https://hu.wikipedia.org/wiki/Osztr%C3%A1k%28%93Magyar_Monarchia#/media/File:Ausztria-Magyarorsz%C3%A1g_nemzetis%C3%A9gei.svg A letöltés ideje: 2017. XI. 28.

⁸ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

⁹ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

landó, több az annál a dualista állam politikusai az oroszok elleni téli támadás sikerében is bíztak. Márciusban a támadás kudarca után viszont a Monarchia felkereste Olaszországot és semlegessége fejében felajánlotta számára Dél-Tirolt és néhány települést az Isonzó vidékén, azzal a feltétellel, hogy a szóban forgó területek átadását csak a háború után ejtik meg. Ezt a lehetőséget viszont Olaszország elutasította, azonban ez év márciusára holtpontra jutottak az antanttal folytatott londoni tárgyalások is. Oroszország ugyanis semmiképp sem volt hajlandó beleegyezni abba, hogy az adriai partvidéket ne Szerbia kapja meg. Így Olaszország – megfelelő ajánlat híján – egyelőre semleges maradt, az antanthoz való csatlakozását azonban végül furcsa módon a Központi hatalmak sikerei hozták el, mivel főként a német támadások miatt az Orosz birodalom engedékenyebbé vált az olasz territoriális igényekkel kapcsolatban.

*„Áprilisban az antant partra szállt a Dardanelláknál, Olaszország pedig a központi hatalmak gyors összeroppanására számítva egyezséget keresett az antanttal. Megkötötték a londoni egyezményt, amelyben az olaszok vállalták, hogy egy hónapon belül hadba lépnek a Monarchia ellen. A Monarchia az utolsó utáni pillanatban 1915. május 9-én még egy, a korábban jóval csábítóbb ígérettel fordult Olaszországhoz, de az addigra már elkötelezte magát az antant oldalán. Május 23-án Olaszország hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának és a Német birodalomnak.”*¹⁰ Így Olaszország belépett az első világháborúba.

A londoni egyezmény tartalma alapján a hadüzenet és a háborúba lépés fejében az antant garantálta Olaszországnak a Triesztre, Trentinora, Dél-Tirolra, Görzre (Gorizia), és a szlovének által lakott területek egy részére, valamint Fiume nélkül az Isztriai-félszigetre, Zárára, a Dódekanészosz-szigetekre, továbbá az Albánia feletti protektorátusra, Vlorára, Dalmácia egyes területeire, a Sazan szigetekre vonatkozó területi igényeinek teljesülését. Törökország felosztása esetén pedig további területi igényekkel léphetett volna fel, valamint az afrikai német gyarmatok Egyesült Királyság és Franciaország közötti felosztásakor rekompenzációkban is részesült. Olaszország továbbá 50 millió fontnyi kölcsönt is kapott az Egyesült Királyságtól a szerződés értelmében.

Mindezek mellett a Szerb Királyságnak ígérték Spalatot, a Pelješac-félszigetet, Krk szigetét, valamint Dalmácia déli partvidékét, Bosznia-Hercegovinát, Bácskát, Szlavóniát, il-

---

¹⁰ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

letve egyéb részleteiben nem meghatározott Albán területeket. Montenegrónak Dubrovnikot, illetve Albániában Shëngjin – másként San Giovanni di Medua kikötővárost ítelték oda.¹¹

1. 2. Az Olasz front

A Monarchia az olasz hadüzenet után háromfrontos háborúba került. Az oroszok ellen a keleti fronton bár viszonylagos sikereket értek el, a balkánon még mindig a szerb csapatokkal harcoltak. Az olasz front pedig azt a veszélyt hordozta magában, hogy a többszörös túlerő miatt esetleg benyomulhatnak a Monarchia hátszágába, így a Ausztria-Magyarország hadvezetése a jól védhető Isonzó folyónál és a Júliai-Alpoknál akarta az olasz támadást megtörni, ugyanis így egy hosszan elhúzódó állóháborút tudtak kikényszeríteni. Az olasz támadás után a Monarchia tehát az 5. hadtest mellett még másik kettőt is átcsoportosított az Isonzó vidékére, így próbálva megállítani az olasz haderőt.

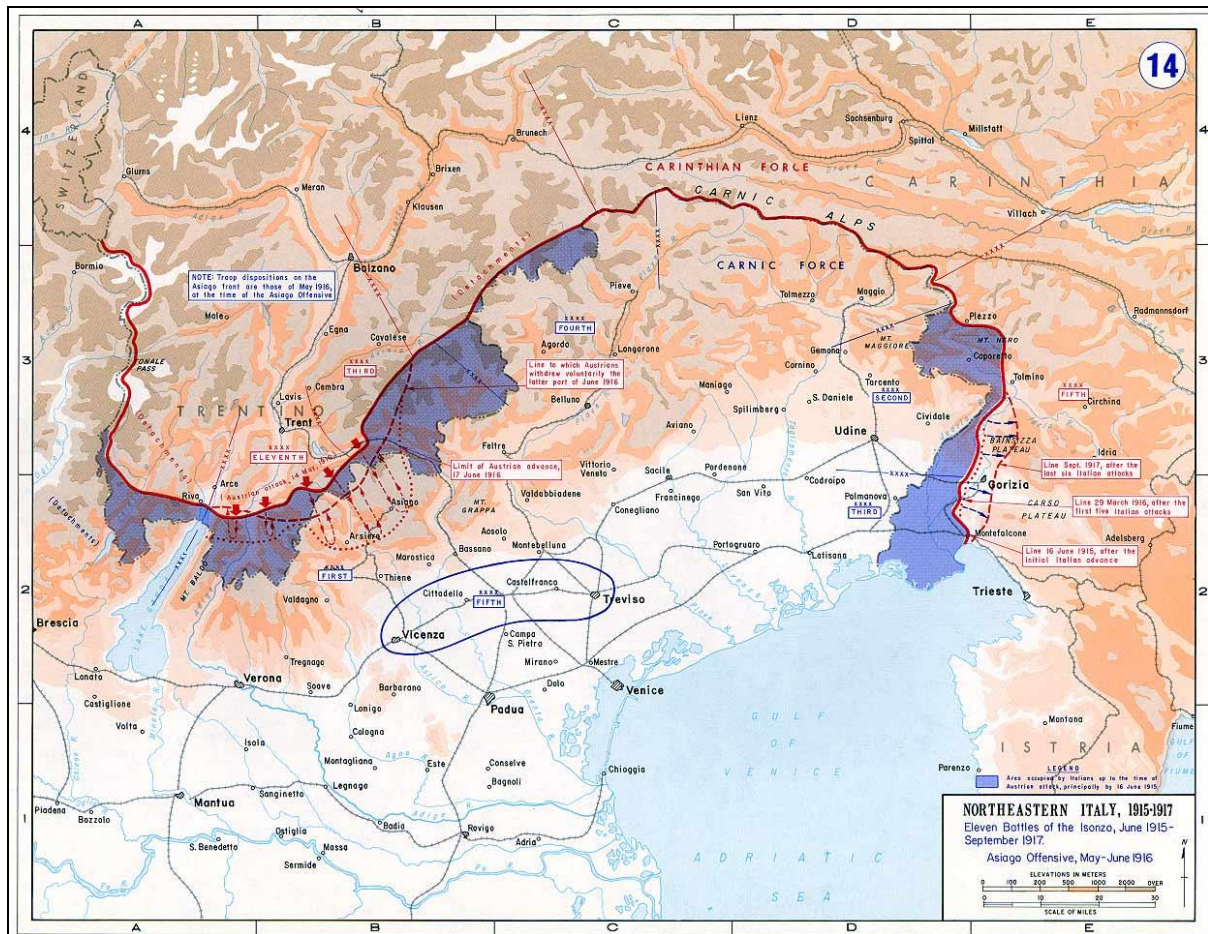
Görzöt nem is tudták elfoglalni s így az Osztrák terveknek megfelelően kialakult az állóháború. Bár az Olasz hadsereg nagyobb létszámú volt, a felszereltsége és a hadvezetése viszont alulmúlta az Osztrák-Magyar csapatokét. Az olaszok lovasszázadaikat az Alpok hegyvonulatai miatt be sem tudták vetni, továbbá az olasz főparancsnok, Luigi Cadorna sem volt nagyon népszerű katonái körében mindazokmellett, hogy nem is volt, mint utóbb kiderült kiemelkedő katonai stratégia. Az olasz csapatoknál idővel állandósultak az utánpótlási hiányok, illetve fontos stratégiai pontokat sem sikerült bevenniük. A történethez hozzátartozik az is, hogy az olaszok a támadások során átlagosan másfélszer annyi embert veszítettek mint ellenfeleik.¹²

A Monarchia csapatait az Isonzó mentén Svetozar Borojević vezéreztetésre bízták, aki kiváló védekezési stratégiát alkalmazott, így ez a frontszakasz vált a Monarchia legstabilabb ütközőzónájává. Az olaszok bár egy-két csekélyebb jelentőségű területet elfoglaltak, és a görzi hídfőt is sikerült végleg ellenőrzésük alá vonni, de nagyobb áttörést nem értek el. A hatodik isonzói ütközet az olasz front egyik legnagyobb véráldozatú csatájává vált, azonban stratégiai

---

¹¹ Lásd bővebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Londoni_egyezm%C3%A9ny_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Londoni_egyezm%C3%A9ny_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

¹² [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

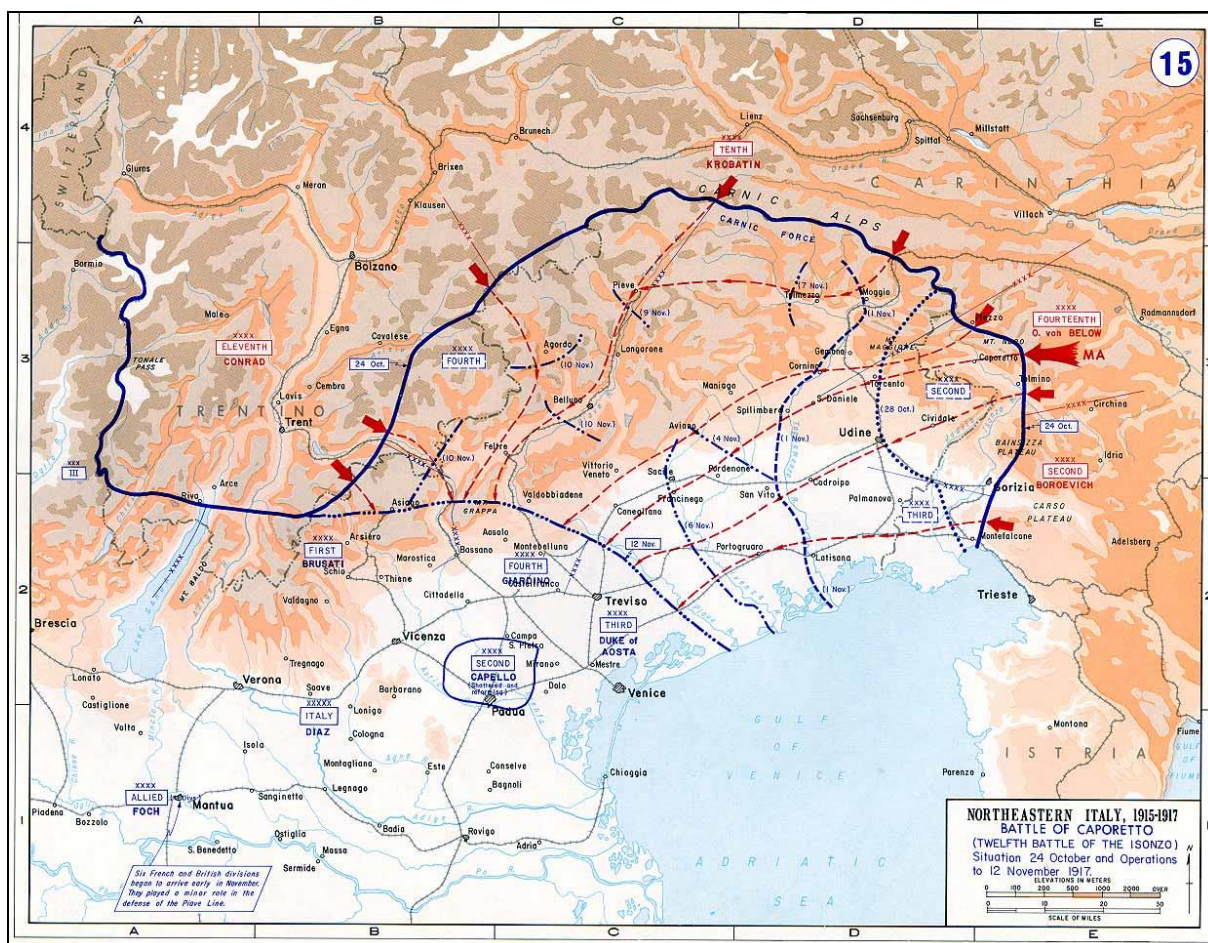

6. kép Az Olasz front 1915-1917. között¹³

előnyt továbbra sem tudtak felmutatni. Az Osztrák-Magyar hadtest viszont 1916-ban Dél Tiroi térségében, Asiago városánál 15 hadosztájával támadást kísérelt meg az olasz fronton amikor is áttörték a vonalakat, majd Verona irányába nyomultak. Csak a gyors olasz átcsoportosítás akadályozhatta meg a vasútvonalak igénybevételével, hogy ekkor nem omolott teljesen össze az olasz front.

Az Isonzónál később 1917 nyaráig az olaszok bár kisebb sikereket arattak a Monarchia csapataihoz időközben egyre nagyobb számban csatlakozó német haderőkkel továbbra sem bírtak, így nem sikerült döntő győzelmet aratniuk. A tizenegyedik isonzói csata után a Monarchia haderői is kimerültek, ám ez az olasz csapatokról is elmondható volt, így az év

¹³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)/#/media/Fi:Italian_Front_1915-1917.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)/#/media/Fi:Italian_Front_1915-1917.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

7. kép Az Olasz front 1917-ben¹⁴

során az olasz hadvezetés már további támadást nem tervezett. A központi hatalmak viszont idő közben a keleti frontról átcsoportosították erőiket és így az olasz frontvonalon, 1917 őszen egy német – osztrák-magyar támadást intéztek ami Caporetto – ma Kobarid – térségében kezdődött meg.

Az összetett – repülőgépekkel, mérgeggázzal, rohamcsapatokkal, az ellenség mögé beszivárgó ügynökökkel és általános gyalogosrohamokkal végül sikerült áttörni az olasz frontot. A központi hatalmak seregei megkezdték az előrenyomulást, átkeltek a Tagliamento folyón, majd egészen a Piave folyóig törtek. Az olaszok ekkorra már tömegesen dezertáltak, vagy megadták magukat. A kudarcért az olasz hadvezetés fejét, Luigi Cadorna főparancsnokot tették felelőssé, akit leváltottak, majd helyére Armando Diaz került. Az összeomló olasz

¹⁴ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)#/media/File:Battle_of_Caporetto.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)#/media/File:Battle_of_Caporetto.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

frontra angol és francia segéderők érkeztek. Az elsöprő erejű német illetve monarchiabeli csapatok támadása később a caporettói áttörés néven került be a történelembe. A Monarchia hadserege a telet már a Piave folyónál töltötte, ahol szintén kiépítették védelmi vonalaikat.¹⁵

Az olaszok mindeközben sikeresen felépítették hadseregüket, ami a Caporettói áttörés után nagyrészt megsemmisült, sőt 1918-ban már Egyesült Államokbeli csapatok is megjelentek ezen a fronton. Az olasz hadvezetés nem tervezett támadást 1918-ban sem, hiszen az 1917-es sokkot még szinte ki sem heverték. A harcban álló felek tehát a Piave vonalánál néztek farkasszemet egymással. A Monarchia miután a keleti front megszűnt és Ukrajnát is megszállta biztosítva érezte a gabonautánpótlást, továbbá a balkáni front is stabilnak bizonyult, éppen ezért nem tartottak az atant csapatok támadásától. Minden erejüket tehát az olasz frontra fordíthatták. A hadvezetés éppen ezért úgy gondolta, hogy egy újabb elsöprő erejű támadással sikerülhet Olaszországot fegyverszünetre kényszerítenie, aminek következtében a Monarchia győztesként került volna ki a háborúból.

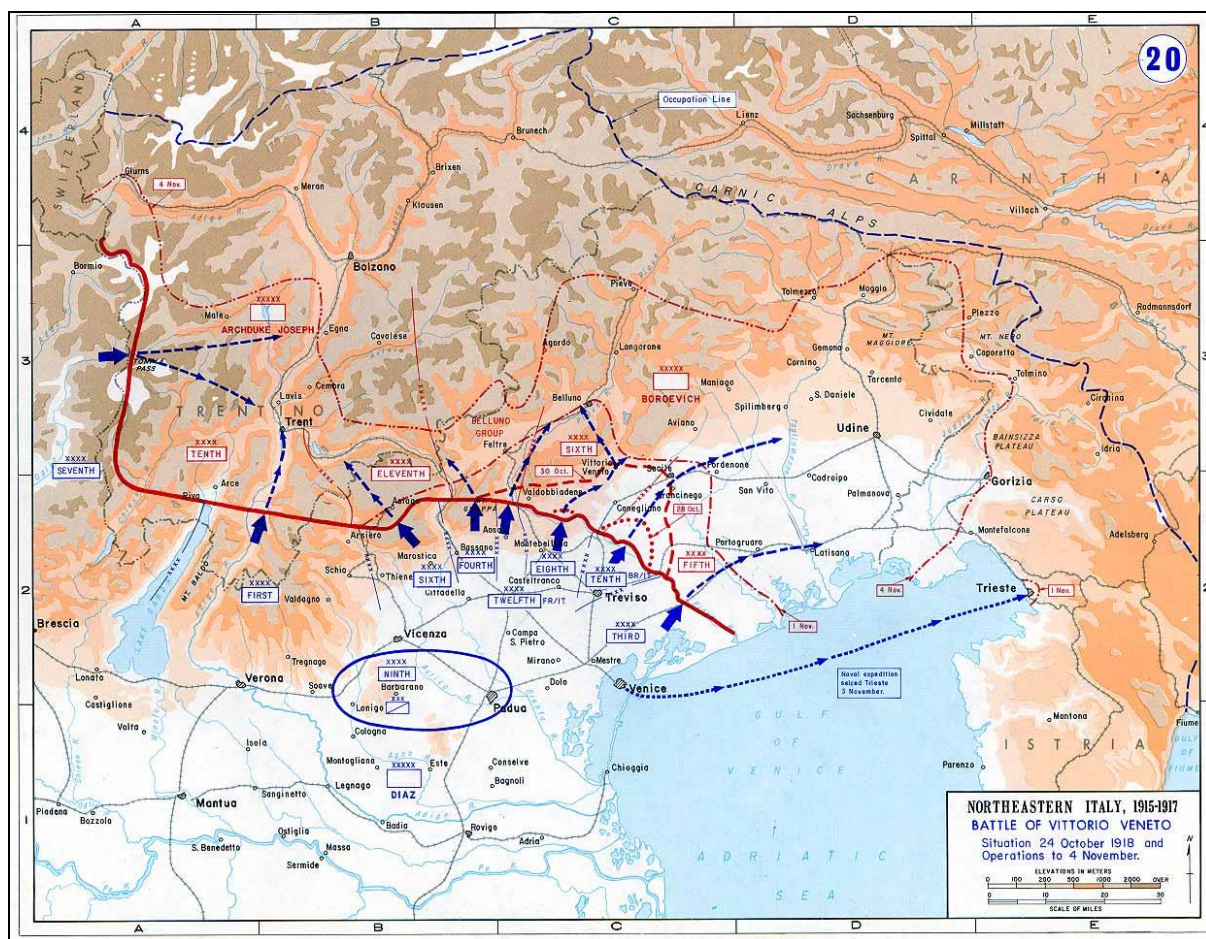
A hátszágában a sztrájkok és tüntetések viszont állandósultak, az utánpótlás pedig akadozott. A lakosságnak elege volt a háborúból, és mielőbb békét szerettek volna. Mindezek mellett pedig kezdetét vette a nemzetiségek politikai szervezkedése is, ami a Monarchia átalakítását, illetve feldarabolását tűzte ki célul. E körülmények között vette kezdetét II. piavei csata, amely során a magukra maradt monarchiabeli csapatok, – a németek időközben visszatértek a nyugati frontra –, támadást intéztek az olaszok ellen. Ennek idejét és helyét az olasz hadvezetés azonban pontosan ismerte, így nem érte váratlanul őket a tervezett roham.¹⁶

A Val di Sole-út (SS-48) Tonale-hágóhoz vezető emelkedőjénél láthatók az osztrák „Sperre Tonale” záróerőd romjai. Az úgynevezett 1915-1918. közötti hegyvidéki háború más néven „Gebirgskrieg” során a hágó az osztrákok és olaszok közti frontvonal egy szakasza volt. Az osztrákok 1918. nyarán egy „Unternehmen Lawine” elnevezésű, hadműveletet indítottak, ezzel pedig azt a tényleges keleten tervezett támadást leplezték, amely aztán mint az 1918-as második piavei-offenzívaként vált ismertté. Az első világháború utolsó, zavaros napjaiban az olasz csapatok a Tonale-hágón keresztül egészen a Nonstal-ig nyomultak előre,

---

¹⁵ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

¹⁶ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

8. kép Az Olasz front 1918-ban ¹⁷

gyors ütemben foglalva vissza a korábban a caporettoi áttörés során elvesztett területeket elzárva ez által az osztrák-magyar csapatok elől az északra vezető visszavonulási utakat, amivel végülis fogságba ejtették őket. A csata során a Monarchia hadserege gyakorlatilag felbomlott, és nem tudott ellenállni az olaszoknak. Így vált ez a művelet a „Schlacht von Vittorio Veneto”-nevű olasz győzelemmé, ami ezután a „Villa Giusti-i” fegyverszünethez vezetett. A katonák ezek után tömegesen dezertáltak, nem akartak, már tovább a K.und K. hadtestében harcolni. A magyarok egyenesen ki akartak lépni a Monarchia hadkötelékéből, csakúgy mint a cseh nemzetiségű katonák, akik viszont már inkább egy független Csehországért küzdöttek volna.

¹⁷ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)#/media/File:Battle_of_Vittorio_Veneto.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)#/media/File:Battle_of_Vittorio_Veneto.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

A katonai vereséget végül is a Monarchia teljes felbomlása követte. Az osztrák Ideiglenes Nemzetgyűlés október 21-én jelentette be elszakadását a birodalom többi részétől, egy héttel később pedig kihirdették Csehszlovákia megalakulását is, Budapesten pedig kitört az őszi őrzsás forradalom. A Monarchia képviselői október 29-én békét kértek az olaszoktól, akik azonban folytatták az előrenyomulást, és 30-án elfoglalták a Livenza folyót és Vittorio városát. November 3-án a Monarchia ismét megadást kért az olaszoktól, akik a párizsi szövetséges legfelsőbb parancsnoksággal történő tanácskozás után megszabták feltételeiket. Olaszország és a Monarchia képviselői ezen a napon a Villa Giustiban, Padova közelében írták alá a fegyverszüneti egyezményt, amely másnap hatályba is lépett. Ezen a fronton is mindkét oldalon nagyok voltak a veszteségek, az olasz oldalon csaknem 500.000 katona esett el, a Monarchia pedig 200-300.000 embert veszített. A hágón ma egy olasz háborús emlékmű – a „Monumento Ossario” – áll, továbbá egy templom és az „Albergo della Vittoria” – egy a Győzelemhez Címzett Fogadó, amely ezekre a történelmi eseményekre emlékeztet.

Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország között tartó 3 éves háború tehát 1918-ban fejeződött be. A Monarchia részben más hadszíntereken, illetve szövetségesei által elszenvedett vereségek nyomán széthullott, helyét a térségben nem egy új birodalom, hanem kisebb államok foglalták el. A népesség viszont a legtöbb országban nemzetiségileg ugyanolyan megosztottá vált, mint az Osztrák-Magyar Monarchiában volt. A Balkánon és a Kárpát-medence térségében hatalmi űr keletkezett, amit az antant hatalmak akartak elfoglalni, így Görögország és Lengyelország brit érdekkörökbe, Románia és Jugoszlávia francia, míg Magyarország és Ausztria Albániával együtt olasz érdekképviselet alá tartozott volna. A franciák és a britek azonban ténylegesen nem tudtak dominálni a térségben, az olaszoknak pedig – bár megnyerték a háborút – mégsem sikerült a londoni egyezményben foglaltaknak érvényt szerezniük, így csak kisebb területeket kaptak meg. Olaszország belpolitikai értelemben mindközben labilissá vált, állandó sztrájkok tüntetések és gyárfoglalások követték egymást. Végül a politikai rendszer az 1920-as években átstrukturálódott, létrejött a fasiszta Olaszország, amely újabb területi követelésekkel lépett fel, és egy újabb háború megszervezésébe kezdett.¹⁸

---

¹⁸ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

2. Első világháborús magyar vonatkozású emlékek az olasz front helyszínein

A nagy háború alatt a magyar hadsereg a frontvonalon nem csak harcolt, hanem építkezett is. Az elesett katonákat korábban hazájukban – legtöbbször szülőhelyükön vagy lakhelyükön temették el. A XX. század folytán viszont gyakorlattá vált, hogy a halottakat a frontvonal közelében hantolták el. Alább az osztrák-magyar hadsereg kegyhelyeit ismertetjük.

- **Asinara (Szamár-sziget):** Osztrák-magyar hadifogolytábor, emlékmű, csontkamra. Asinara, vagyis a Szamár-sziget az első világháború egyik legrejtélyesebb szigete volt. A szerb hadműveletek alatt sok hadifoglyot ejtettek, osztrákokat és magyarokat, akiket olasz marhaszállító gőzösökkel a Szardínia közelében elterülő Szamár-szigetre deportáltak, A 85 ezer ideszállított hadifogolyból mindössze 6 ezren éltek csak túl az embertelen körülményeket. Nem csak járványok pusztítottak. A hadifoglyok a szabad ég alatt éjszakáztak, hajnalonta több százan fagytak meg. Az erősebbek elvették a gyöngébbektől az innen-onnan kikapart rohadt répát, a bajtársak leszaggatták egymásról a ruháikat, sőt egyes beszámolók szerint még kannibalizmusra is volt példa.¹⁹
- **Aurisina (Nabrežina):** Osztrák-magyar katonai temető. Aurisina Triesztől nem messze mintegy 16 km-re található, amely 1920 óta tartozik Olaszországhoz. A háború idején Aurisina, vagy, ahogy akkor hívták, Nabrežina az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, azon belül is az Osztrák tenger mellék tartományához tartozott. Később a helyszínre személyes vonatkozás folytán bővebben is kitérek.
- **Bassano del Grappa:** Monte Grappa emlékműve az első világháborúban elesett katonák – köztük több mint 10 ezer osztrák-magyar katona emlékére.
- **Castellana Grotte:** Magyar hadifoglyok Árpád-házi Szent Erzsébet szobra – Castellana népének ajándéka a Ferences kolostorban élő magyar hadifoglyoknak.²⁰
- **Cervignano del Friuli:** Városi temető az első világháborúban elesett katonák emlékművével.

---

¹⁹ <http://mult-kor.hu/szamar-sziget-rabjai---a-nagy-haboru-fogolykalvariaja-20151019> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

²⁰ BANFI., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 103.

- **Cinto Caomaggiore:** Az elesett katonák emlékére emelt osztrák-magyar kápolna.
- **Cormóns:** osztrák-magyar katonai temető. Ezen a helyen 250 kereszt és egy kő-obeliszk is található, amely alatt 282 katona nyugszik.

9. kép Az Osztrák-Magyar katonai temető emlékműve Cormónsban ²¹

- **Doberdó del Lago:** Az elesett katonák emlékére emelt osztrák-magyar kápolna. – A hősök ideiglenes temetője mellett építették fel Visintini helységben. ²²
- **Feltre:** osztrák-magyar katonai temető. A crotonei hadifogolytábor halottainak hamvait 1933-ban ide szállították át.

---

²¹ <http://d2s9ix2b4sctqt.cloudfront.net/big/561022.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

²² BANFI., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 133.

- **Fogliano Redipuglia:** Katonai temető és múzeum. Ezen a helyen 14406 Osztrák-Magyar katona nyugszik a temetőben, eddig mindösszesen azonban csak 2406 személyt azonosítottak. Redipugliai emlékhely múzeumában első világháborús, köztük magyar ereklyéket is őriznek. A helyszínen egy plébániatemplom is áll, amelyen a magyar Szent Korona stilizált ábrázolása látható.²³

10. kép Lövészárkok Fogliano Redipuglia-ban²⁴

- **Folgoria:** osztrák-magyar katonai temető.
- **Gorizia:** Az emlékhelyen egy első világháborús múzeum is található. Az úgynevezett Oslaviai Katonai Emlékhely 1938-ban készült el, ahol 57.201 olasz illetve 539 osztrák-magyar elesett katona földi maradványai nyugszanak.²⁵
- **Monfalcone:** osztrák-magyar katonai temető.
- **Palermo:** Rotoli temetőjében, az osztrák-magyar hadifogolytábor magyar halottainak emlékoszlopa található.
- **Palmanova:** osztrák-magyar katonai temető kápolnával.
- **Prosecco:** osztrák-magyar katonai temető. Piedimonte del Calvario és Doberdó katonai temetőiből is ideszállították az elesett katonák hamvait.

²³ BANFI., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 170-171.

²⁴ <http://www.guideturistichefg.com/wp-content/uploads/2015/12/redipuglia-trincee-1024x384.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

²⁵ BANFI., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 182-183.

- **Rovereto:** E helyen található Castel Dante katonai emlékműve, az első világháborúban elesett magyar katonák sírjaival.
- **San Martino del Carso:** A 4. honvéd gyalogezred 1921-es emlékműve Monte San Michele; négyszög alakú kőoszlop. ²⁶
- **San Michele del Carso:** Az emléktábla és múzeum mellett még a magyar állások maradványai is láthatók. ²⁷
- **Sulmona:** osztrák-magyar hadifogolytábor temetője emlékművel.
- **Verona:** osztrák-magyar katonai temető emléktáblával.

9. kép Az Osztrák-Magyar katonai temető Verona ²⁸

- **Vittoria:** Az osztrák-magyar hadifogolytábor halottainak 1927-es emlékműve látható itt, továbbá az Olasz-Magyar Történeti Múzeum, és a hadifoglyok kápolnája is megtekinthető. ²⁹

---

²⁶ BANFL., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 370.

²⁷ BANFL., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 371-372.

²⁸ http://1.citynews-veronasera.stgy.ovh/~media/34044496796553/allievi_al_lavoro-2.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

²⁹ BANFL., FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER 2007: 460.

2. 1. Oral History: Üknagyapám testvére Hevesi József az olasz fronton

Az én családomban az üknagyapáim apai és anyai ágon egyaránt, mind harcoltak az első világháborúban. Apai ágon egy fénykép maradt ránk, amelyen üknagyapám katonai egyenruhában látható. Róla sajnos nem lehet tudni, hogy hol harcolt, de szerencsére túlélte a háborút. Anyai ágon viszont a családi legendáriumban, részletesebben megőrizték az első világháború emlékezetét.

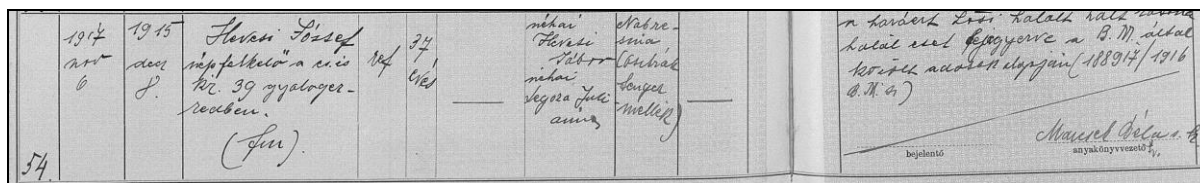
Anyai felmenőim Tégláson és Újfehértón éltek. Egyik üknagyapám, Bálint István a keleti fronton harcolt, ahol hadifogságba esett és egy kulák birtokára került, ahol szakács volt. Elmondása szerint hadifogsága alatt megvakult, de a kulák lánya nyers májjal etette őt, amelynek köszönhetően visszanyerte látását. Bálint István túlélte a háborút és a hadifogságot. Egy rossz álom után – álmában anyját látta meghalni – megszökött, de mire 1920. után hazatért Újfehértóra anyját már eltemették. Ez az egyik történet a sok közül. Másik üknagyapámról Hevesi Imréről sajnos nem tudjuk hol harcolt, de szerencsére ő is túlélte a háborút. A testvére, Hevesi József viszont sajnos nem volt ilyen szerencsés. Az ő története az olasz fronthoz kötődik.

Hevesi József 1877. szeptember 15-én látta meg a napvilágot Tégláson, szépapám Hevesi Gábor földműves és szépanyám Legoza Julianna gyermekeként.³⁰ A faluban cseperedett fel, tanult és gazdálkodott. Hevesi József a háború kitörésekor népfelkelő volt a császári és királyi 39-es gyalogezredben, amelyet az olasz frontra irányítottak. Keresztapám szerint Hevesi Józsefnek a halála előtti csatájában, a IV. Isonzói csatában – 1915. november 10 és december 4. között – srápnél szilánkok fúródtak át a fél testén, és emiatt a hadi kórházba került. Katonatársai és a nagymamám elmesélése szerint az üknagyapám testvére ott találkozott a hadikórházba látogató Ferenc József császárral, aki megkérdezte, az akkor már haldokló Józseftől, hogy van-e valami kívánsága. Ő pedig csak egy pohár vizet kért a császártól. A császár viszont vagy nem tudott, vagy nem adhatott vizet, viszont meggyújtotta cigarettáját és az üknagyapám testvérenek a szájába adta fájdalomcsillapítóként. Hevesi József 1915. december 8-án halt meg Nabrežina-ban 37 évesen amit a téglási halotti anyakönyvbe 1917. november 6-án jegyeztek

---

³⁰ Keresztelési anyakönyv, 34. oldal. Téglás 1877.

be. A téglási hősi halált halt katonák emléktábláján az ő neve is szerepel. Nabrežina-ban – ma Aurisina egy osztrák-magyar katonai temető található. Keresztapám szerint Józsefet is ott temették el, de erről egyelőre nem tudunk megbizonyosodni.

11. kép Hevesi József haláláról szóló bejegyzés az 1917-es téglási halotti anyakönyvben illetve az Osztrák-magyar katonai temető Aurisinaiban (Nabrežina) ³¹

³¹ Hevesi József haláláról szóló bejegyzés az 1917-es téglási halotti anyakönyvben. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L9MW-JJR6?i=37&cc=1452460&cat=2018169> valamint az Aurisina (Nabrežina) katonai temetőre vonatkoztatva lásd még: http://www.potmiru.si/slike4/nabrezina_1.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

3. Az Isonzó Expressz

12. kép Az Isonzó Expressz logója ³²

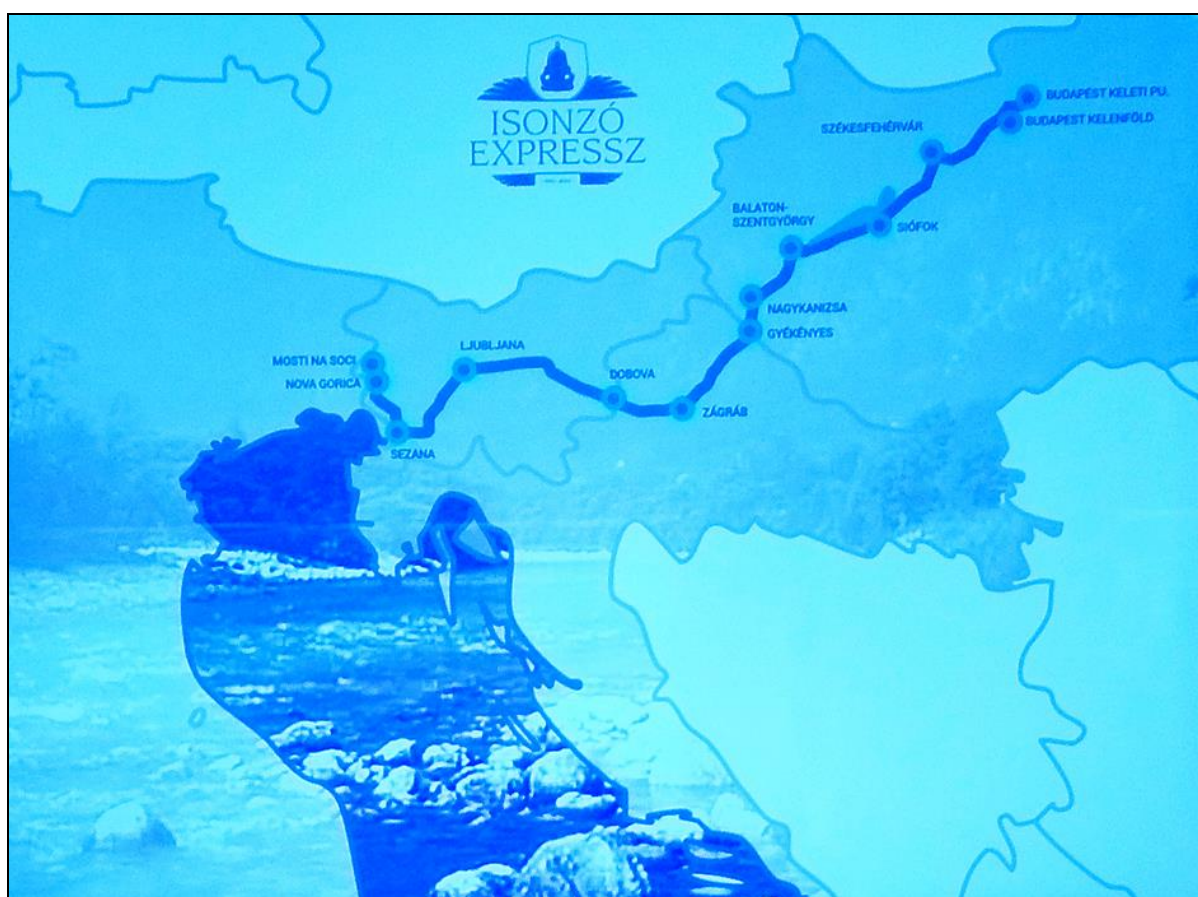
Az első világháború sok szomorú emléket hagyott ránk, az utókorra. A frontszakaszokon rengeteg háborúhoz köthető épületet emeltek, valamint a front közelében számos haditemetőt alakítottak ki. Az elesett katonáknak ma is élnek hozzátartozóik, valamint sokan megemlé-

---

³² <https://www.facebook.com/isonzoexpressz/photos/a.616492528478464.1073741825.616491178478599/1098316663629379/?type=1&theater> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

keznek róluk, megkoszorúzzák sírjaikat, emléktábláikat. Kápolnát emelnek és szobrot állítanak, ezzel tisztelegve a hősi halált halt katonák emléke előtt. Több mint száz év telt el, hogy kirobbant a Nagy háború. A történészek, a vasutasok és a szervezők úgy gondolták, hogy az olasz front kialakulásának századik évfordulójára indítanak egy expresszvonalat, vagyis egy zarándokvonalat, amely az akkori frontra vitte az utasokat. Ez lett az Isonzó Expressz.

„A különvonat ötlete a hagyománnyá nemesedett (Történelmi) Székely Gyorséhoz hasonlóan az Indóház Kiadó berkeiből származik, és az ügy azonnal lelkes és elkötelezett támogatókra lelt, egyrészt kiadónk régi partnerénél, a gyimesbükki MÁV őrház felújításán túl a szlovéniai magyar katonai hagyományok ápolásáról is közismert Budakeszi Kultúra Alapít-

13. kép A 2015-ös Isonzó Expressz útvonala ³³

³³ <https://www.facebook.com/isonzoexpressz/photos/a.616492528478464.1073741825.616491178478599/1098316663629379/?type=1&theater> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

ványánál, másrészt a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályánál, valamint a Nagy Háború Kutatásért Közhasznú Alapítványánál.(...)Az Indóház decemberi kiadása részletesen foglalkozik azzal a vasútvonallal, amin az Isonzó expressz útja utolsó szakaszán halad majd. Bár odaútban eredetileg Hodošnál (Őrihódos) léptük volna át a magyar-szlovén határt, 2015. július 20-án Ormož (Ormosd) és Pragersko között vágányzár volt, ezért módosult a terv: Gyékényesnél lépünk ki, és a Koprivnica (Kapronca) – Dugo Selo – Zágráb útvonalon haladva célozzuk meg a szlovén hálózatot. Zidani Most és Ljubljana érintésével, Sežanánál északra véve az irányt tértünk rá az egykori „Karawanken- und Wocheinerbahn” déli szakaszára, a Karsztvasútra, a végállomás Nova Gorica.”³⁴

Először tehát 2015. július 20-án indult a Magyar Vasúttörténeti Parkból és Budapest Keleti pályaudvarról az expressz. A vonat az első napon a következő menetrend szerint közlekedett: Magyar Vasúttörténeti Park – Rákosrendező – Budapest Keleti-pályaudvar – Kelenföld – Székesfehérvár – Siófok – Fonyód – Balatonszentgyörgy – Nagykanizsa – Gyékényes – Koprivnica (Kapronca) – Zágráb – Dobova – Ljubljana – Sežana (gépcsere dízelre) – Nova Gorica, ahol az Európa téren fogadták az érkezőket.

Másnap, július 21-én kettéváltak az egykori hadszínterekre indulók. A doberdói programon résztvevők autóbuszai – jól szervezeten összesen öt, a vonaton kiosztott karszalagok színeivel megegyező színnel jelölt buszra kellett felszállni – nyolckor indultak az egykori olasz front színhelyeire. Goriziában (Görz) az ősi várnál a napi tervezett menetet ismertették, a helyszínek rövid bemutatása mellett a vár alatti kilátópontról. Az indulás után a várost elhagyva megtekintették Doberdót. Ezek után San Martino del Carsóban múzeumlátogatást terveztek, majd a nagyváradi 4-es honvédek emlékoszlopát tekintették meg. Később a Monte San Michele magaslatán gyalogos sétát tartottak az egykori magyar alagutak, lövészárkok, és kavernák bemutatásával. Aztán Visintiniben megtekintették a magyar kápolnát, míg Redipugliában az olasz katonai temetőt és a monumentális hősi emlékművet látogatták meg. Foglianóban az osztrák-magyar katonai temetőt keresték fel. Gradiscában kisebb pihenőt, szabadprogramot tartottak, aztán estefelé visszaérkeztek a Nova Gorica-i szálláshelyre.

³⁴ <http://www.isonzoexpressz.hu/2015> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

Vonatösszeállítás

1		J	
1		I	
1		H	
Y		Budapest	A'la carte kínálat
Y		Pannonia	A'la carte kínálat
U		VELO Veled!	Előadások
2		A	
2		B	
2		C	
Y		Orfeum	Sebő együttes
2		D	
2		E	
2		F	
2		G	

www.mavnosztalgia.hu | facebook.com/mavnosztalgia | facebook.com/isonzoexpressz

Az Isonzó Expressz 2015 tervezett összeállítása:
2015. július 20-23.

14. kép A 2015-ös Isonzó Expressz összeállítása ³⁵

³⁵ <http://iho.hu/img/isexind02.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

Ezzel párhuzamosan a szlovéniai oldalon a múlttal ismerkedőket szállító autóbuszok reggel elindultak a vasútállomásra, ahonnan az Isonzó Expressz fedélzetén Most na Sočiba utaztak. A vonat tisztelgésként lassított a sínek mentén fekvő solkányi katonatemetőnél. Most na Sočiban ismét buszra szálltak az utazók, és tovább indultak Kobaridba vagy ahogy talán jobban ismeretes Caporettoba. Itt található egyébként a régió egyik legérdekesebb tárgyakban igen gazdag múzeuma, továbbá az az olasz osszárium, amelyet Benito Mussolini építtetett és ahová több ezer katona földi maradványait temették a nagy háborút követő években. Innen a Kolovrat-hegyre vezetett tovább az út, ahol az olasz futóárkokat tekinthették meg. A magaslatról látható volt a Smaragd-folyó, illetve az Isonzó (Soča) mentén az egykori, többek között a szegedi 46-osok által védett Tolmeini – (Tolmin) hídfő is. A több mint ezer méter magas ge-

15. kép A 2015-ös Isonzó Expressz egy völgyhídon ³⁶

³⁶ <http://www.isonzoexpressz.hu/images/20150728/cikk-19-1.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

rincet elhagyva a Tolmin-Loče-i katonatemetőben zárult az esemény, bár választható programként még meg lehetett látogatni a Triglav Nemzeti Parkot is. Később a csoport szintén Nova Goricába tért vissza autóbuszokkal. Az eseményt csoportcserével 22-én gyakorlatilag megismételték.

Az Isonzó Expressz utolsó napján nyolckor indult a zarándokvonat előbb Štanjelbe, ahol az állomástól körülbelül negyedórányi gyalogútra lévő osztrák-magyar katonatemetőben, közös szlovén-magyar központi megemlékezést tartottak. Ekkor az Isonzónál harcoló magyar ezredek kiállító városok többsége, így Budapest, Debrecen, Nagyvárad, Székesfehérvár, továbbá Mária Terézia háziezrede, a 32-esek emlékéért ápoló Budapest-Józsefváros hivatalos delegációja is koszorút helyezett el. Ezek után a megemlékezőkkel hazafelé indult a vonat.³⁷ Az Isonzói Expressz 2015-ös útján a Nohab 017 pályaszámú mozdony húzta a szerelvényt, amely a Székely gyors expressznél is közreműködött.³⁸ Horvátországban viszont egy horvát villanymozdony, majd Sezana városában egy SŽ 644 (Spanka), vagy 664 (Reagan) mozdony vitte a zarándokvonatot a végállomásig, majd a hazafelé vezető úton Sezanáig.

A második Isonzói Expressz 2016. július 17-21. között az előző évi úthoz képest más mozdonyokkal és más vonalon futott, azonban a program célja és lényege egy kis bővítéssel továbbra is ugyanaz maradt, mint az az előző évben volt. Ebben az évben a mozdony a reggeli órákban indult meg 2016. július 17-én Budapest-Nyugati pályaudvarról Kelenföld – Tatabánya – Győr – Sopron vonalon Szlovéniába, Nova Goricába. Az út a Semmering-hágón a világ első magashegyi vasútvonalán keresztül vezetett, amelyet 1854-ben adtak át, s ami 1990-ben felkerült az UNESCO Világörökség Listára. A gyönyörű természeti panoráma mellett a vasúti pályaszakasz tereptárgyainak építészeti megoldásai is szép látványt nyújtottak, hiszen 14 alagút, 16 viadukt, és több mint 100 kőhíd és átjáró illeszkedik a hegyvidéki tájba. Az utazás során előadásokat és szabad beszélgetéseket is tartottak, többek között az Orfeum illetve a VELO Veled! közösségi kocsiaiban, valamint a vonaton egy kiállítást is berendeztek. A szerelvény a késő délutáni órákban érkezett meg Nova Goriciába, ahol a vonatot ünnepélyesen fogadják a vasútállomás előtti Európa téren.

Másnap 2016. július 18-án a tavalyi évhez hasonlóan szintén autóbuszokkal indultak el a cerjei emlékműhöz, ahonnan nagyszerű kilátás nyílik az egykori harcok színhelyeire.

³⁷ <http://iho.hu/hir/isonzo-expressz-eloszor-150716> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

³⁸ Megjegyzés: Lásd bővebben Cívisporta I. évfolyam 1. szám 30. oldalán

16. kép A 2016-os Isonzói Expressz Traxx mozdonya ³⁹

Az emlékhelyet elhagyva a csoport ezek után rövidesen elérte a Doberdó-fennsíkot. San Martino del Carsóban meglátogatták a múzeumot, majd a nagyváradi 4-es honvédek obeliszkjét tekintették meg. A Monte San Michele magaslatán a tavalyi évhez hasonlóan szintén meglátogatták az egykori magyar kavernákat, lövészárkokokat és alagutakat illetve magát a múzeumot. Aztán a Visintiniben található magyar kápolnához vezetett a csoport útja, majd Redipugliában az olasz katonai temetőt és monumentális hősi emlékművet, illetve Foglianóban az osztrák-magyar katonai temetőt keresték fel.

A következő napon a Nova Goriciában lévő szálláshelyről autóbusszal Kobaridba (Caporetto) vezetett a társaság útja, ahol felkeresték a múzeumot és az olasz osszáriumot, majd tovább mentek a Kolovrat-hegyre, ahonnan páratlan panoráma nyílik az Isonzó völgyre. Itt egy I. világháborús szabadtéri emlékhely található. A több mint 1000 méter magas gerincet elhagyva a Tolmin-Loče-i katonatemetőt keresték fel.

A negyedik napon már kötetlenebb volt a program. A társaság egy része Javorcára utazhatott el, ahol megtekinthették a 3. osztrák-magyar közös hegyidandár 1916-ban elesett bajtársak emlékére emelt kápolnáját. A szentélyt puszta kezükkel építő bakák tölgyfa muníci-

³⁹ http://img1.indafoto.hu/1/1/169553_fdd7f5012fd8d73a7835e0e354779903/24306620_adbafef28dcdffa298fc1af18199bd8_xxl.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

17. kép Hagyományörzők a történelmi emlékvonat mellett ⁴⁰

ósládák deszkáiba égették két és fél ezer itt nyugvó bajtársuk nevét. E táblák ma is ott sorakoznak a falakon, afféle halottak könyveként. De a csoport egy része kevésbé nyomasztó lazább elfoglaltságot is választhatott magának, így megtekinthették a környező bortermelő vidéket Smartno-t és Dobrovo-t, továbbá meglátogathatták Goriska Brda legnagyobb borászatát. De meg lehetett tekinteni a Skocjan Karszt Barlangokat is, amelyek 1986 óta az UNESCO világörökség részeként kápráztatják el a látogatókat. A helyszín megtekintése során kivételesen sok kanyont, vízesést, és hatalmas földalatti üreget, csodálhatott meg a csoport. De Piran-Portorozs környékén tengerparti pihenést is lehetett választani, vagy akár meglátogathatta a társaság egy része a méltán híres lipicai fehér paripák otthonát is.

Volt, azonban aki a Triglav Nemzeti Parkban található Tolmin szurdokot tekintette meg. Itt először az Ördög hídja illetve Hudičev most irányába érdemes venni az irányt. „Egy

⁴⁰ <http://iho.hu/hir/utnak-indult-a-masodik-isonzo-expressz-160717> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

alagúton keresztül érjük el a szédítő, 60 méteres szakadékot átívelő hidat. A hídtól kb. 500 méterre egy kanyar után látjuk meg a Zadlaška barlangot, más néven Dante barlangját. A legenda szerint a költőt a barlang ihlette az Isteni színjáték pokolban játszódó jeleneteire. Visszatérve az útra, lépcsők vezetnek le a vadregényes Zadlaščica szurdokba, ahol a legérdekesebb látnivaló a Medvefej (Glava Medved) tekinthető meg, ami nem más mint egy óriási háromszög alakú sziklatömb, beszorulva a szűk kanyon két függőleges sziklafala közé. A mély szurdokba ritkán ér le a napfény, állandóan magas a páratartalom és a mediterrán éghajlatnak is köszönhetően elbűvölően dús és egzotikus a vegetáció.”⁴¹

A kikapcsoló időtöltés után, az ötödik napon 2016. július 21-én autóbusszokkal a központi megemlékezés helyszínére Svetoba érkezett a társaság, ahol megkoszorúzták az I. világháborúban elesett hősök emlékhelyét a katonai temetőben. A tiszteletadás után a mozdony délután indult el Magyarország irányába.⁴² Az Isonzói Expresszt 2016-ban a 004-es Traxx mozdony húzta, amelynek festése a MÁV 170 éves évfordulójára készült. Sopronból Ausztrián át a 2143-as ÖBB-s dízel mozdony vitte tovább a szerelvényt, majd Szlovéniától a szokásos SŽ 644 (Spanka), vagy 664 (Reagan) mozdony dolgozott a zarándokvonat előtt.

Természetesen 2017-ben sem maradhatott el a nagy háború eseményeire emlékeztető rendezvény. Ebben az évben július 16-án indult a különvonat Kelenföld pályaudvarról Tatabánya, Győr és Hegyeshalom érintésével Szlovéniába, Nova Goricába. Az út ebben az évben is a Semmering-hágón vezetett át, amely során szintén előadásokat és beszélgetéseket tartottak az Orfeum, illetve a Velo Veled! közösségi kocsiában, továbbá újfent berendeztek egy kiállítást. A vonat a délutáni órákban érkezett meg az egykori Isonzó-front, a tolmeini osztrák–magyar hídfő egyik legfontosabb utánpótlási vasútállomására, az Isonzó menti Most Na Sociba. Innen autóbusszokkal jutottak el a résztvevők a modrejcei katonatemetőhöz, ahol körülbelül 1600 a tolmeini hídfőnél, illetve a közeli csatatereken elesett osztrák–magyar katona alussza örök álmát. Ezen a helyszínen közös szlovén-magyar katonai megemlékezést tartottak. Ezek után a különvonattal a smaragdszínű Isonzó mentén a világhírű solkányi hídon át vezetett az út, az egykori görzi vasútállomásra, a mai Nova Goricába. Az utasokat megszokott módon az Európa téren fogadták.

⁴¹ <http://www.mavnosztalgia.hu/hu/programs/show/794> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

⁴² <http://www.mavnosztalgia.hu/hu/programs/show/794> illetve <http://www.isonzoexpressz.hu/2016> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

SZERELVÉNYÖSSZEÁLLÍTÁS

	<i>Pullman Club 3</i>
	<i>Pullman Club 2</i>
	<i>Pullman Club 1</i>
	<i>Budapest - Történészek előadásai</i>
	<i>Orfeum - bár / Csík János és barátai</i>
	<i>Standard A</i>
	<i>Standard B</i>
	<i>Standard C</i>
	<i>VELO Veled! - Hagyományörző katonák</i>
	<i>Standard D</i>
	<i>Standard E</i>
	<i>Albert Flórián - étkezőkocsi</i>
	<i>Pannonia - étkezőkocsi</i>
	<i>Istropolitan</i>
	<i>Hungaria - VIP</i>

mavnosztalgia.hu | jegyiroda@mavnosztalgia.hu
facebook.com/mavnosztalgia | instagram.com/mavnosztalgia
#mavnosztalgia #elmenyekutjan #elmenyvonat #isonzoexpressz

18. kép Az Isonzó Expressz szerelvényösszeállítása ⁴³

⁴³ <http://iho.hu/hir/ot-nap-az-isonzo-expresszel-170712> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

Másnap a cerjei emlékműhöz utazott a csoport ahonnan nagyszerű kilátás nyílt az egész vidékre, az egykori harcok színhelyeire. Az emlékhelyet elhagyva aztán a Doberdó-fennsíkhöz ment a csoport. San Martino del Carsóban ismét meglátogatták a múzeumot, majd a nagyváradi 4-es honvédek obeliszkjéhez zárandokoltak. A szokásokhoz híven újfent felkeresték Monte San Michele magaslatán az egykori magyar lövészárkokat és a múzeumot. Redipugliában pedig a monumentális olasz hősi emlékművet, foglianóban pedig az osztrák–magyar katonatemetőt látogatták meg.

A következő napon autóbusszal a Bovectől északra, a Kortnica patak festői völgyében álló Kluže erődhöz indult a társaság, amely hajdanában a Koritnica legszűkebb részén egy stratégiai fontosságú átjárót zárt le. A vállalkozó kedvű utasok elsétálhattak egészen a közeli Hermann erőd felé vezető, néhol alagútban is haladó gyalogösvényen. Ezek után elhagyva a Kluže erődöt, Kobaridba (Caporetto) utazott a csoport, ahol felkeresték a látványos Kobaridi Múzeumot, amely az I. világháborús Isonzó-front eseményeit idézte meg, bemutatva a Felső-Isonzó mentén két és fél évig tartó harcokat, különösen a tizenkettedik isonzói csatát, a caporettoi áttörést. Az Isonzó menti terep makettje, a gazdag képanyag, a rekonstruált kaverna és a magyar nyelvű dokumentumfilm napjainkban az emberiség történetének egyik legnagyobb hegyi csatáját jeleníti meg. Ezek után pedig a Kolovrat-hegyre látogattak el, ahol a több mint ezer méter magas gerincet és az olasz harmadik védelmi vonal jól megőrzött állásait tekinthette meg a társaság mindamellet, hogy ezen a helyen páratlan panoráma nyílik az Isonzó völgyre is.

A negyedik napon ismét fakultatív programok közül lehetett választani, így újfent meg lehetett tekinteni a javorcai kápolnát, lehetett pihenni a Portorozsi tengerparton, vagy esetleg borkóstolásra is el lehetett látogatni a kis Toscanának is nevezett Smartno, Dobrovo környéki borgazdaságokhoz. Akit érdekelt megtekinthette Szlovénia világhírű látványosságát a Postojna városban található cseppkőbarlangot is, amely az egyik legnagyobb ilyen képződmény a világon. A turistákat egy kisvonat vitte a barlangba ahol egy másfél órás séta alatt ismerhették meg az érdeklődők a barlang történetét és annak legszebb cseppköveit. Ezek után meg lehetett még tekinteni a predjamai várat is, amelyet egy 123 méter magas, függőleges sziklafal egyik nyílásához építettek, így előlről egy lovagvárat látunk, hátulról pedig egy hatalmas barlangrendszer tekinthetünk meg!

A kitartoák kedvéért természetesen fakultatíve meg lehetett látogatni a Visintiniben álló magyar katonai kápolnát, továbbá Monfalconéban a tematikus emlékparkot, amely három különböző területből áll. A park részeit túraösvények és egy erdei út köti össze. Ezek után, akik ezt a programot választották ellátogathattak Palmanova csillag alakú erődvárosába is, amelyet 1960-ban nemzeti műemlékké nyilvánítottak. A csoport egy része pedig egy menetrendszerinti vonattal Velencébe is kiruccanhatott.

Az utolsó napon 2017. július 20-án a csoport visszaindult Magyarországra.⁴⁴ Ebben az évben az 1956-os Taurus mozdony húzta a szerelvényt egészen Hegyeshalomig, majd egy osztrák villanymozdony vette át a munkát egészen Jesenice állomásig, ahol a már megszokott szlovén SŽ 644 (Spanka), vagy 664 (Reagan) mozdony húzta tovább a zarándokvonatot egészen a végállomásig.

Jövőre lesz 100 éve annak, hogy befejeződött a Nagy háború, így, mint minden történetnek az Isonzó Expressznek a históriája is valószínűleg lezárul. Reméljük azonban, hogy a zarándokvonat elérte célját és így ez által is, tovább őrizhetjük emlékét az I. világháborúban elesett hőseinknek.

18. kép A szlovén mozdony rácsatlakozása az Isonzó Expressz szerelvényeire⁴⁵

⁴⁴ <http://www.isonzoexpressz.hu/program> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

⁴⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=2X5vf7qg3sE> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

Forrásjegyzék

TÉGLÁSI KERESZTELÉSI ANYAKÖNYV

1877 *Hevesi József születési bejegyzése 1877. szeptember 15-ről.* Téglás. 34. oldal.

TÉGLÁSI HALOTTI ANYAKÖNYV

1917 *Hevesi József haláláról szóló bejegyzés.* Téglás.

Irodalomjegyzék

BANFI, FLORIO – KOVÁCS ZSUZSA – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – SÁRKÖZY PÉTER

2007 *Itáliai magyar emlékek.* A Szent Korona öröksége sorozat. Romanika Kiadó Budapest 2007. 1-495.

BALOGH TAMÁS ZOLTÁN

2017 *A Székely Gyors és a Csíksomlyói zarándokvonatok története.* Cívisporta I. évfolyam 1. szám 25-41. oldal. In: HORVÁTH PÉTER és BALOGH LÁSZLÓ (Szerk.): Kiadó: BALOGH TAMÁS – Debrecen. 1-108. http://civisporta.hu/civisporta_2017_1.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XII. 29.

A 2017-ES ISONZÓ EXPRESSZ PROGRAMJA

2017 <https://www.youtube.com/watch?v=2X5vf7qg3sE> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

BEMUTATKOZOTT AZ ISONZÓ EXPRESSZ 2016

2016 <http://www.isonzoexpressz.hu/2016> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

ISONZÓ EXPRESSZ

2015 <http://www.isonzoexpressz.hu/2015> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

ISONZÓ EXPRESSZ ELŐSZÖR

2015 <http://iho.hu/hir/isonzo-expressz-eloszor-150716> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

ISONZÓ EXPRESSZ – ÖT NAPOS UTAZÁS

2016 <http://www.mavnosztalgia.hu/hu/programs/show/794> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 30.

MÚLT-KOR TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2015 *Szamár-sziget rabjai – az eltűnt hadsereg nyomában.* Múlt kor történelmi magazin <https://mult-kor.hu/szamar-sziget-rabjai---a-nagy-haboru-fogolykalvariaja-20151019> Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

OLASZ FRONT (ELSŐ VILÁGHÁBORÚ)

2017 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 29.

OLASZORSZÁG HADBALÉPÉSE (1915.)

2017 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_\(1915\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olaszorsz%C3%A1g_hadba_l%C3%A9p%C3%A9se_(1915)) Az oldal utolsó megtekintése: 2017. XI. 28.

Képjegyzék

A 2015-ös ISONZÓ EXPRESSZ EGY VÖLGYHÍDON

2015 <http://www.isonzoexpressz.hu/images/20150728/cikk-19-1.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

A 2015-ös ISONZÓ EXPRESSZ ÖSSZEÁLLÍTÁSA

2015 <http://iho.hu/img/isexind02.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

A 2015-ös ISONZÓ EXPRESSZ ÚTVONALA

2015 <https://www.facebook.com/isonzoexpressz/photos/a.616492528478464.1073741825.616491178478599/1098316663629379/?type=1&theater>
A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

A 2016-os ISONZÓI EXPRESSZ TRAXX MOZDONYA

2016 http://img1.indafoto.hu/1/1/169553_fdd7f5012fd8d73a7835e0e354779903/24306620_adbafef28dcdfa298fc1af18199bd8_xxl.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

A SZLOVÉN MOZDONY RÁCSATLAKOZÁSA AZ ISONZÓ EXPRESSZ SZERELVÉNYEIRE

2017 <https://www.youtube.com/watch?v=2X5vf7qg3sE> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

AZ ISONZÓ EXPRESSZ LOGÓJA

2015 <https://www.facebook.com/isonzoexpressz/photos/a.616492528478464.1073741825.616491178478599/1098316663629379/?type=1&theater>
A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

AZ ISONZÓ EXPRESSZ SZERELVÉNYÖSSZEÁLLÍTÁSA

2017 <http://iho.hu/hir/ot-nap-az-isonzo-expresszel-170712> A letöltés ideje: 2017. XI. 30.

AZ OLASZ EGYSÉG LÉTREJÖTTE

(é. n.) <http://slideplayer.hu/2026266/8/images/7/Az+olasz+egys%C3%A9g+%C3%A9trej%C3%B6tte.jpg> A letöl-tés ideje: 2017. XI. 28.

AZ OLASZ FRONT 1915-1917. KÖZÖTT

2017 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)#/media/File:Italian_Front_1915-1917.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)#/media/File:Italian_Front_1915-1917.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

AZ OLASZ FRONT 1917-BEN

2017 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)#/media/File:Battle_of_Caporetto.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)#/media/File:Battle_of_Caporetto.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

AZ OLASZ FRONT 1918-BAN

2017 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_\(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA\)#/media/File:Battle_of_Vittorio_Veneto.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Olasz_front_(els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA)#/media/File:Battle_of_Vittorio_Veneto.jpg) A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR KATONAI TEMETŐ AURISINABAN (NABREŽINA)

2017 http://www.potmiru.si/slike4/nabrezina_1.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR KATONAI TEMETŐ EMLÉKMŰVE CORMÓNSBAN

(é. n.) <http://d2s9ix2b4sctqt.cloudfront.net/big/561022.jpg> A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR KATONAI TEMETŐ VERONA

(é. n.) http://1.citynews-veronasera.stgy.ovh/~media/34044496796553/allievia_l_lavoro-2.jpg A letöltés ideje: 2017. XI. 29.

IV. IRODALOMTÖRTÉNET

Balogh László

BALOGH LÁSZLÓ

SZABÓ MAGDA DEBRECENI LAKHELYEI

Szabó Magda születésének századik, halálának tizedik évfordulójáról 2017-ben emlékeztünk meg. Ez az apropó adta, hogy összeállítsuk az író nő földi pályafutásának Debrecenhez kapcsolódó állomásait és helyszíneit, azokat, amelyeket kevésbé vagy egyáltalán nem ismerünk. Szó lesz pár olyan momentumról, amik mély titkok voltak az életében, amikről felületesen vagy egyáltalán nem beszélt. Gazdag írói fantáziája miatt sokszor nem lehet eldönteni, hogy hol húzódik az igazság és a képzelet vékony határa, amelynek borotvaélén művészi módon táncolt. Az igazság azonban néha könyörtelen, de felfedve a valós dolgokat könnyebben megérthetjük mindazt, amit Szabó Magda üzeni akar a művein keresztül nekünk az Olvasóknak, illetve a szűkebb hazájának, Debrecennek.¹

1. A Bábaképezdéről, mint szülőhelyről

„*Annyi titkom van!*” – mondta Jablonczay Lenke az Ókút regényében, de hozzá kell tenni, mindez igaz a lányára is... Szabó Lenke Mária Magdolna Éva 1917. október 5-én született Debrecenben, a Magyar Királyi Bábaképző intézményében, amelyet akkoriban dr. Kenézy Gyula vezetett, aki 1883-tól volt főorvosa a városi kórháznak. A régi bábaképző az egykori Péterfia utca 76. szám alatt működött, jelenlegi címe Bem tér 9. szám. Ez az intézmény viszont a századfordulóra „kinőtte magát”, s így az egykori Wesselényi téren, a mai Vágóhíd utcai felüljáró és a Budai Ézsaiás utcák közötti területen épült fel 1906-ra az új 80 ágyas Bábaképző Intézet. Pavilonszerűen elrendezett tíz épületébe ezután költözött be a Bem térről a Kenézy Gyula által vezetett iskola. A Bábaképezdét 1916-ban Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikává nyilvánította a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

---

¹ Megjegyzés: A cikk a készülő *Titkok és morzsák – Szabó Magda életéből* – című könyv egyik fejezete

1. kép A Bábaképzde Debrecen 1925 ²

„Arrafelé, ahol az utca végződött, feküdt valahol a rejtelmek háza is, túl-túl a téren, kicsit jobbra, a dohánygyár környékén, az épület, amelyet megmutattak egyszer, s amiről azt

² Megjegyzés: Debrecen 1925-ös várostérképének részlete. Saját archívum

közölték, én ott születtem. Felfoghatatlan adat volt, olyan határig, hogy nem is óhajtottam róla kérdezősködni. Hogy egyszer még nem voltam, aztán meg hirtelen lettem, méghozzá nem is ott, ahol laktunk, hanem máshol, olyan helyen, amelyet úgy hívnak: Bábaképezde, maga is elég lett volna, hogy megzavarjon, elnémítson, hát még a hely neve, a szó. Ha a tanítókat tanítóképezdében képezik, akkor a bábaképezde nem lehet más, mint olyan hely, ahol a bábákat képezik. Bába számomra csak egy volt, a vasorrú; úgy irigyeltem mindenkit, aki normális helyen jött a világra, nem olyan iszonyatban, ahová bábákat iratnak be varázslók vagy kicsodák, akiket aztán ott megtanítanak mindenfélére, ami undok mesterségükkel jár.”³

A bábaképző megnövekedett kapacitású kórtermeiben kezelték a terhesség és a szülés, valamint az ezekkel járó esetleges megbetegedésekben szenvedőket, de a háború alatt ugyanitt

A szülők	A szülőknél		A születés helye, ha a születés nem az anya lakóhelyén történt
	anyai	apai	
1917 1917 1917	1917 1917 1917	Hétváros fiú László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó László Szabó
1917 1917 1917	1917 1917 1917	László László László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó
1917 1917 1917	1917 1917 1917	László László László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó
1917 1917 1917	1917 1917 1917	László László László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó
1917 1917 1917	1917 1917 1917	László László László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó
1917 1917 1917	1917 1917 1917	László László László	Lajos Szabó László Szabó László Szabó

2. kép Szabó Magda születési anyakönyvi kivonatának másolata⁴

³ SZABÓ MAGDA 1970. Lásd bővebben <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1109&secId=110329&limit=10&pageSet=> Az oldal utolsó megtekintése: 2017.XI.14.

⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P37-DYT?i=250&cc=1452460&cat=1926617> A letöltés ideje: 2017.XI.18.

mint Debrecen minden hasonló intézményében sebesült katonákat is ápoltak. A megnövekedett fertőzésveszély miatt, mivel az orvosok a gennyes sebű sebesültektől mentek át a kismamákat kezelni, Jablonczay Lenke élete is veszélybe került, két évig beteg volt. Szabó Magda kis életének sem sok jövőt jósoltak.⁵ Nagynénje, Piroska, és édesapja gondozta, míg az anyja gyermekágyi lázzal és vérmérgezéssel feküdt a kórteremben. A csecsemő megegyezés szerint az apja vallását kapta, reformátusnak keresztelték. A születési anyakönyv szerint Szabó Lenke Mária Magdolna Éva szülei Szabó Elek városi tanácsos és Jablonczay Lenke voltak, akik a Domb utca 16. számú házban éltek.

2. Az elfeledett „szülőház” – Domb utca 16. szám

Szabó Magda az édesapjának tulajdonítja azt a tényt, hogy albérletbe vette a Domb utcai lakást. *„A kis ember lakást vesz ki a Domb utca 16. szám alatt, a városi főmérnökkel nézeti meg, megfelelő-e minden tekintetben.”*⁶ Miután mindent szabályosnak nyilvánítottak Szabó Elek is megfelelőnek tekintette a lakást, így Jablonczay Lenke beköltözött a kis Mayer Bélával, aki az előző házassága eredményeképpen született.

Ez a ház bérlemény volt nem saját tulajdon, ez a ránk maradt leírásokból is kitűnik: *„...a Rickl Mária vette bútorzat mellé megérkeznek Szabó Elek holmijai is, viszi maga tervezte, óriási tölgyfa szekrényét, amatőr fényképész laboratóriumát, számtalan lemezét, zenegépét, erdélyi csavargásain gyűjtött régi kézimunkáit, mázos cserepeit, nagy könyvtárát a könyvritkaságokkal, Szabó János esperes faragott diófa asztalát, azokat a porcelánokat, amelyeket a Várady-Szabó nagyszülőktől örökölt, s amelyek aztán végigkísérik majd születendő lánya ünnepeit is a különleges alkalomra terített asztal gyertyafényében. (...)Kényelmes, tágas ez a Domb utcai lakás, a sápadtsárga, tengerkéssel kárpítozott kőrisfa hálószoba római széke karján ott várja éjszakára készülő asszonyát fehér pongyolája. A hálószoba mellett Béluska*

⁵ KABDEBÓ LÓRÁND 1986. Lásd bővebben: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=798&secId=74829&limit=10&pageSet=1> Az oldal utolsó megtekintése:2017.XI.14.

⁶ SZABÓ MAGDA 1978. Lásd bővebben: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000905&secId=0000085594&mode=html#Szabo_Magda-Regimodi_tortenet-szabo00001 Az oldal utolsó megtekintése: 2017.11.14.

szobája van, az ebédlő és a szalon külön kis előtérből nyílnak, abban állótükör, fogasfal, s a fogasfal előtt, ahogy illik...”⁷

Debrecen Megyei Jogú Város építészeti archívumában – továbbiakban Mikrofilmtár –, ebből az időszakból olyan tervrajz, amely az adott lakás beazonosítására vonatkozóan bizonyító erővel bírt volna, nem volt fellelhető. A kutatómunkát nehezítette továbbá az a tény, hogy a korábbi térképeken – de még az 1978-ban készült légi felvételen ugyancsak láthatóan, az adott telek nagysága sokkal nagyobb volt mint napjainkban, illetve több épület is állt a portán. A napjainkban már nem létező épületek bontási dokumentációi viszont szerencsénkre a Mikrofilmtárban – bár tervrajzok nélkül –, de megtalálhatók, amelyekből azonban csak annyit

3. kép A Domb utca 16. számú ingatlan napjainkban ⁸

⁷ SZABÓ MAGDA 1978. Lásd bővebben: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000905&seclId=0000085594&mode=html#Szabo_Magda-Regimodi_tortenet-szabo00001 Az oldal utolsó megtekintése: 2017.11.14.

⁸ Megjegyzés: A szerző saját felvétele

lehetett megtudni, hogy azok viszonylag kényelmes, 70-80 m² nagyságú tágas lakások voltak. Akár ezek között is lehetett volna az a ház, ahol a kis Szabó Magda első éveit töltötte. Bizonyosságot pedig – részletes építészeti dokumentumok híján – ezek után csak a megkerülhetetlen helyszíni szemle adhatott.

A Domb utca 16. számú ingatlanba bebocsájtást kérve a kedves állatorvos-tulajdonos felesége megmutatta a maradványtelek még álló utcafronti lakását, amely kis változtatással ugyan, de híven tükrözi mind a mai napig a regényben bemutatott évszázaddal ezelőtti házat! Ezen a helyen 1917 októberétől valószínűleg néhány évig lakott a család, így bár az író egy interjúban első lakhelyének a Szent Anna utca 22. számú házat jelölte meg tény,⁹ hogy szülőháza, amely kora gyermekkori emlékeiből bár kikopott, mégis a Domb utca 16. számú ház volt! Kijelenthetjük tehát, hogy Szabó Magda első lakhelye még napjainkban is áll, sőt emléktábláért kiált!

3. A „vélt szülőház” – Szent Anna utca 22. szám

Amikor a kis Magda 3 éves lett, a szülők úgy döntöttek otthont váltanak. Albérletből albérletbe költöztek, majd a Szent Anna 22. számú szűk udvaros emeletes házban kötöttek ki, ahol egy bizonyos Boboescu úr volt a háziúr, aki Nica lányával lakott fent az emeleten. Jablonczay Lenkének nem volt idegen ez az ízig-vérig katolikus környezet, ugyanis mindez némi visszatérést jelenthetett korábbi életéhez, hiszen annak ellenére, hogy reformátusnak keresztelték, katolikus nagyanyja Rickl Mária döntése nyomán erős katolikus neveltetést kapott, s az 1896-ban alapított, Temesvárról érkezett Miasszonyunkról elnevezett Szegény Iskolanővérek zárdájában – ismertebb nevén a Svetits Intézetben tanult. „...a Szent Annára költözött, pontosan a zárdá melletti házba, s rákönyökölve a közös, alacsony kőkerítésre, nézte a sétáló apácákat sóvárgó szemmel.”¹⁰ Ebben az apácák által vezetett katolikus leánynevelő intézetben elemi, polgári és ipari leány középiskola működött, emellett gimnázium, líceum és tanítónőképző internátus is volt egyben.

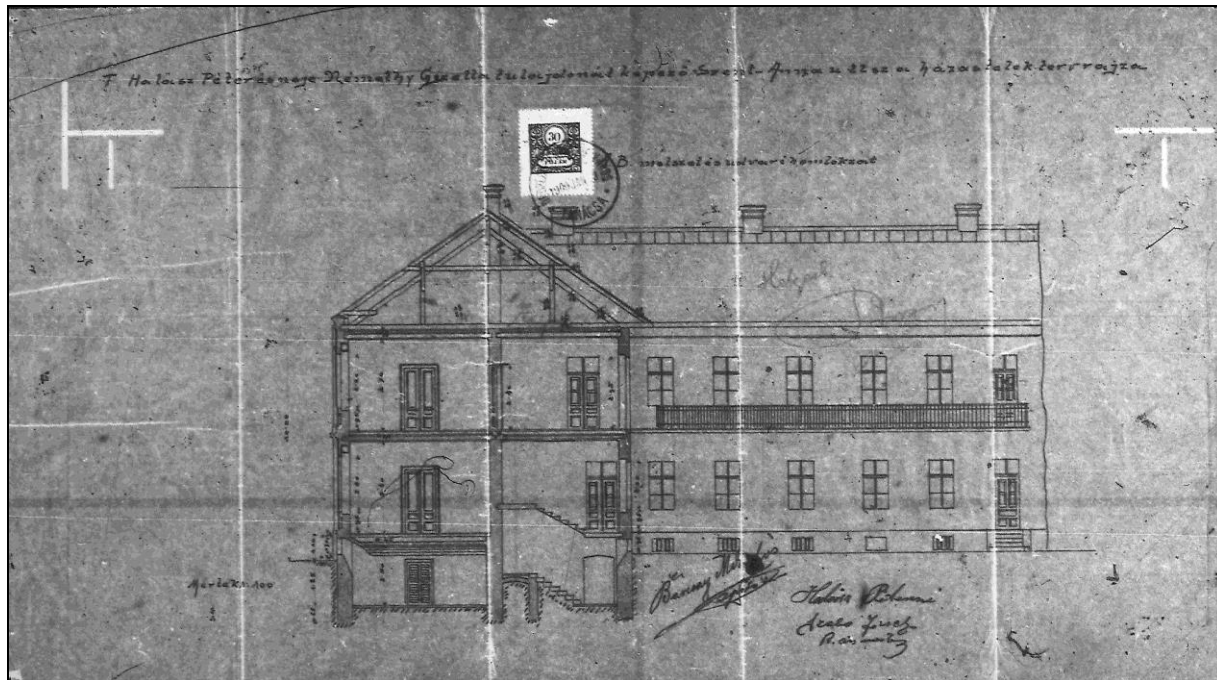
---

⁹ KABDEBŐ LÓRÁND 1986: 21-31.

¹⁰ SZABÓ MAGDA 1978. Lásd bővebben: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000905&scId=0000085594&mode=html#Szabo_Magda-Regimodi_tortenet-szabo00001 Az oldal utolsó megtekintése: 2017.11.14.

A Szent Anna utcai házról és környékéről, mint gyermekkorának meghatározó helyszínéről többször is megemlékezett. „Az utcai fronton, közvetlenül a kapu mellett, szabó dolgozott kis műhelyében, karján-térdén mindig férc fehérlett, s ha vasalt, s a facsaróvizes vasalórúhán át füstölni kezdett a kelme, pára lengte be az arcát. A szabó barátom volt, mint minden iparos vagy kiskereskedő az utcánkban.”¹¹ Ennek a szabónak viszont nem mehetett jól a vállalkozása, mivel 1931-ben csődbe ment. „Szerettem az udvarunkat, a növényzetét. Nekem a gyerekkor mindig spireamező marad, jácminbokor és nagyon öreg bodzafa. A bodzafát személyes barátomnak tekintettem, mert úgy csonkolták meg, hogy a fél vállán tartott egy porolót, úgy éreztem, megalázták. Ez volt az első tudatos felismerésem arról, hogy nemcsak ember, de állat vagy növény, vagy környezet, táj is megalázható.”¹² Szabó Magda több interjúban macskusul ragaszkodott ahhoz, hogy első lakhelye ebben a házban volt.

A földszint középső lakása volt az övék, a bejárati ajtóval szemben ott volt a poroló, amelyet az általa megírt két bodzafa lecsonkolt vállára rögzítettek. Szerencsémnek tekinthetem, hogy személyes tapasztalatokkal rendelkezem a helyszínt illetően, ugyanis a nagynéném

4. kép A Szent Anna utca 22. számú hajdani épület metszetrajza¹³

¹¹ SZABÓ MAGDA 1970. Lásd bővebben <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1109&secId=110329&limit=10&pageSet=> Az oldal utolsó megtekintése: 2017.XI.14.

¹² KABDEBŐ LÓRÁND 1986: 21-31.

¹³ DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. Szent Anna utca 22. szám

és családja egy tanyáról költöztek be 1977-ben éppen ebbe a lakásba! A leírásnak megfelelően a lakásajtóval szemben volt a poroló, amit a házbeli gyerekek futballkapunak használtak és természetesen én, mint a legkisebb fiú voltam a kapus, ha vendégségbe érkeztünk. Nagyném elmesélte, hogy sokan keresték fel a házat idegenek, turisták, nyakukban fényképezőgéppel, de mindig az udvar hátsó részébe mentek ott fotóztak, s néha bementek a hátsó lakásba. Az ő lakásukba, azonban soha amit furcsállott is, hiszen Szabó Magda önéletrajzi regénye az Ókút 1970-ben jelent meg, s így az egykori otthonát könnyen be lehetett volna azonosítani.

A kutatás során fény derült arra is, hogy a Szabó Magda gyermekkori lakásaként azonosított házrész mellett elhelyezkedő földszinti részben később az 1956-os forradalom után úgynevezett "T"-lakás, tehát találkozási pont működött, ami olyan bérleménynek minősült, amelyet írásbeli megállapodás alapján a Belügyminisztérium, illetve az állambiztonsági szervek rendelkezésére bocsátottak. Mint kiderült hálózati személyek fogadására, operatív akciókra illetve, megfigyelésekre használták a hátsó épületrészt.

Szabó Magda visszaemlékezése szerint ebben az otthonban körülbelül 1933-ig, tehát tizenhat éves koráig élt. A lakás ekkorra szűknek bizonyult. Magda nagylány lett, bátyja pedig elköltözött tőlük. Mayer Béla elvitt egy pár bútort, amelyeket aztán jónéhány Szabó- és Rickl-családból származtatható berendezési tárggyal pótolta. A ránk maradt visszaemlékezésekből viszont annyi tudható, hogy Szabó Magda édesanyjának eredendően szecessziós bútorai voltak. Ebben az évben azonban bútorostól, macskástól átköltöztek a Hunyadi utca 24. számú ház egyik emeleti lakásába.

A ház sorsa később megpecsételődött, mivel annyira rossz állapotba került, hogy felújítani már nem volt érdemes. Nagynénikémék voltak az utolsók, akik 1979 őszén kiköltöztek a házból, amelyet ezek után elbontottak. A lakók mindegyike egyébként egy új lakást kapott a frissen felépített újkerti lakótelepen.

Szabó Magda már díszpolgár volt, amikor megtudta, hogy a számára meghatározó gyermekkori lakhelyét, – amelyet ő szülőházának tartott – lebontják. Úgy gondolta, hogy elért helyzetével visszaélés lenne, ha bemenne a tanácshoz, és leállítaná a bontást.¹⁴ Véleménye szerint nehéz eldönteni, hogy pusztulásnak lehet-e minősíteni azt, hogy a házat lebontották, hiszen a telek voltaképpen csak átalakult, beolvadt a zárdába, ugyanis ide épült a Svetits Intézet új szárnya.

---

¹⁴ KABDEBÓ LÓRÁND 1986: 21-31.

4. A Hunyadi utca 24. számától a Fűvészkert utca 18. számig

A kislányból nagylány lett, így szükség volt egy külön szobára, aminek következtében a család átköltözött a Nagyállomást a Piac utcával összekötő Hunyadi utcára – napjainkban a Petőfi tér nyugati oldalára. Álljon itt pár fontos részlet abból a gyűjteményes interjúból, amit Kabdebó Lóránt készített az írónővel:

Kabdebó Lóránt – *„És az újabb lakások?”*

Szabó Magda – *„Ahogy említettem: megnőttem, külön szoba kellett, elköltöztünk a Nagyállomást a Piac utcával összekötő Hunyadi utcára, ott vet-tünk ki egy ötszobás lakást. (...) Ez volt az az otthon, ahol minden családtagnak külön szobája volt, és itt volt apám és közöttem az első komolyabb nézeteltérés. (...) Bejelentettem, hogy kérem a fivérem hajdani gyerekszobáját, amit ott őrzünk a padláson, és ami puhafából készült, és fehér, közöltem, hogy skarlátpirosra fogom festetni. (...) Egy idő múltán idegesített a saját szobám. (...) Egyetemre még úgy kerültem, hogy megvolt a piros rémálom. (...) Ez a Hunyadi utcai lakás azért volt kedves, mert mindenkinek biztosította a szuverenitását. Apámhoz kerültek az ó-Szabó-, anyámhoz a Rickl-Jabloneczay bútorok, a szalonba az, amit a fivérem meghagyott. Nagyon nagy előszobánk volt, a konyhánkból nyílt az alkóv. Szerintem a legszebb az alkóv volt abban a lakásban, ott étkeztünk egy időben. Az alkóvban álltak azok a cseresznyefából készített kis biedermeier fotelek, amelyeket én kiutáltam az eredeti szobámból, apám azokat nem vitette fel a padlásra, betett egy oda illő asztalt, aztán még egy nagyobbat, és kint ebédeltünk, ez újításnak számított, még nem volt divat a lakókonyha. (...) Ezt az otthonot azért is szerettem, mert anyám mindenfélét festett a falra. (...) Anyám mindenhez értett, létrára állt, ábrákat festett a falamra. Arany meg zöld polipokat, medúzákat meg madarakat, halakat, olyan lett a szobám, mint egy nyolcadrangú lokál. (...) Higgye el, ha*

visszagondolok erre a két emberre, akinek a közelségében életem jelentős része – huszonnégy év – eltelt úgy, hogy csak nyaranta mozdultam el hazulról, úgy érzem, irigylésre méltó vagyok, hogy milyen emberek között nőttem fel.”

Kabdebó Lóránt – „*De elhagyták a Hunyadi utcai lakást is?*”

Szabó Magda – „*Később nagy lett a lakás, én már elkészülőben voltam. A bátyám Kassán vőlegény, én menyasszony, abban a tudatban, hogy külföldön fogok élni. Látni való volt, hogy felesleges lesz a szülőknek ennyi helyiség. Ha nem így döntünk, ha lakást nem cserélünk, ma nincs ez a beszélgetés, ott halunk meg abban a házban, amit az amerikai szőnyegbombázás tökéletesen elpusztított. Szerencsére mi már akkor a Fűvészkert utcán éltünk, anyám zseniális sakkhúzással ismét olyan helyen szerzett egy, a réginél kisebb otthon, amelyik közel volt a Kismester-Bethlen utcához. ... Egyébként azt hiszem, hogy valamennyi lánykori otthonom között az volt a legotthonosabb otthon, az a Fűvészkert utcai ház. Imádtam.”¹⁵*

Szabó Magda Hunyadi utcán lévő szobáját tehát tudjuk, hogy édesanyja tetszetős módon átalakította: „*s amikor nem tetszett a szobám fala, nagy, piros madarakat festett rá, a régi minta helyett, a másik szobában meg arany medúzákat, senkinek nem volt olyan különös falú lakása, mint nekünk.*”¹⁶ A tények azonban furcsa ellenmondásokat mutatnak ezzel a házzal kapcsolatban. Szabó Magda szüleinek elmondása szerint ugyanis ötszobás lakást béreltek a Hunyadi utcán, s így minden családtagnak külön szobája volt. Mayer Béla ekkor már nem élt velük, hiszen Kassán vőlegény volt, tehát a család három személyből állt, ezek szerint pedig a lakás csak három szobás volt.

A fent leírt idill ellenére idővel ezt az albérletet is fel kellett adniuk. Történt ugyanis egy olyan sajnálatos esemény, amelyről Szabó Magda önéletrajzi írásaiban érthetően nem szá-

¹⁵ KABDEBÓ LÓRÁND 1986: 21-31.

¹⁶ SZABÓ MAGDA 1970. Lásd bővebben <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1109&secId=110329&limit=10&pageSet=> Az oldal utolsó megtekintése: 2017.XI.14.

molt be. Édesapja, Szabó Elek 1907. november 25-től a város szolgálatában állt. A lánya születési anyakönyve alapján 10 év elteltével 1917-ben már városi tanácsos volt. „*Apám (...) pályája kezdetén polgármesteri titkár volt, később városi aljegyző, aztán a kultúr tanácsnok helyettese, városi tanácsnok; árvaszéki elnökhelyettesként ment nyugdíjba, ám a házukban sose láttam én se városi, se megyei urakat, se katonatiszteket az első formális viziten túl.*”¹⁷ – írta Szabó Magda Ókút című regényében.

Szabó Elek 1926. január 1-től lett árvaszéki elnök, utána 1937. szeptember 27-ig hivatalból városi képviselő, amikor is dr. Tatay Zoltán árvaszéki elnök feljelentette őt öt rendbeli sikkasztás és okirathamisítás gyanújával. A vádirat szerint 2640 pengővel tartozott a város pénztárának. Ezt a hiányt a kamatokkal együtt a család – pontosabban bátyja, Szabó József segítségével ez év szeptember 28-án fizette vissza Jablonczay Lenke, ennek ellenére azonban a büntetés nem maradt el. Hogy fogalmat alkothassunk a szóban forgó összeg nagyságáról meg kell jegyezzük, hogy a Magyar Királyi minisztérium 1937. évi 7.000. M. E. számú rendelete alapján Szabó Eleknek, mint közszolgálatban álló tisztviselőnek az illetménye 1938. évi január hó 1-től 292-336 pengő között mozgott.¹⁸

Munkájából ezek után felfüggesztették, a vizsgálat pedig egészen 1942. március 5-ig elhúzódott. Addig jövedelme 1/3-át kapta – havi 112 pengőt –, az élelmezési pótlék és a családi pótlék folyósítását azonban meghagyták. Mivel Lenke asszony nem dolgozott, ezért ebből a kis jövedelemből hárman éltek, míg Szabó Magda 1940-ben le nem diplomázott és el nem helyezkedett a helyi Református Leányiskolában tanárként. Szabó Elek kérvények özönét indította el ügye tisztázása végett, a fizetésének és egzisztenciájának visszaállítása ügyében. A ránk maradt iratokból fény derült arra, s így igazolódott is a már fent említett feltevés, hogy a Hunyadi utcai lakás valóban nem öt, hanem három szobás volt, amit aztán kénytelenek voltak feladni és így a **Hatvan utca 16. szám** alatt egy bútorozott szobát bérelniük maga és családja számára méghozzá cseléd nélkül.

Bútorait eladta, azt a kis pénzt, amit érte kapott pedig a gyógykezelésére fordította. Kitüntetéssel érettségizett és kitűnően tanuló másodéves bölcsészhallgató lánya, Szabó Magda számára a legszükségesebb dolgokat sem tudta biztosítani, így többször kérte a Tekintetes Fe-

¹⁷ SZABÓ MAGDA 1970. Lásd bővebben <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1109&secId=110329&limit=10&pageSet=> Az oldal utolsó megtekintése: 2017.XI.14.

¹⁸ PÉNZÜGYI KÖZLÖNY 1937: 660.

gyelmi Választmányt, hogy mihamarabb vizsgálják felül ügyét.¹⁹ Kérvényei végül is meghallgatásra találtak, mivel dr. Sz. Gavallér Lajos debreceni ügyvéd segítségével Szabó Eleket elmebetegségre hivatkozva a Debreceni Királyi Törvényszék a P. 6493/5. 1941. sz. határozat szerint 1942. február 4-én gondnokság alá helyezte, mivel a határozat szerint nyugdíjának és vagyonának kezelésére képtelen volt. Nyugdíját pótlékokkal együtt 541 pengő 90 fillérben állapították meg. Visszamenőleg megkapta a felfüggesztése során visszatartott 2/3-nyi fizetését is.

5-6. kép Szabó Elek gondnokság alá helyezése, illetve a Hatvan utca 16. számú ház egykori homlokzata²⁰

¹⁹ BAKÓ ENDRE 2014: 263-273.

²⁰ Megjegyzés: Szabó Elek gondnokság alá helyezéséről lásd bővebben: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1942_02_ertesito/?pg=117&layout=s&query=szab%C3%B3%20elek A letöltés ideje: 2017.11.18., illetve DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti Archívum – Mikrofilmtár. Hatvan utca 16. szám

Ekkor már a **Füvészkert utca 18.** számú – akkor Baltazár Dezső utca –, épület udvaros házrészében laktak, amely előzőleg a Református Kollégium diákkórháza volt. „*A Füvészkert utcai házban apám paradicsomkertet csinált, áradt az illat az ágyásainkból. Volt egy öreg körtefánk, volt egy eperfánk, rengeteg-rengeteg eperrel, barackfánk is volt, sok gyümölcs. Apám ültetett két csemeteplatánt, az egyiket Agancsos fájának, a másikat nekem. Megöntözte és megáldotta őket, az ároni áldással.*”²¹

7. kép A Füvészkert utcai lakás²²

Talán a szerencsének tudható be, hogy Szabó Elek kálváriája miatt a Hunyadi utcai otthonukat feladni kényszerültek, ugyanis 1944. június 2-án 9.28-kor az amerikai légierő 130 db B-17 bombázója 64 db P-51 típusú vadászgép kíséretében mintegy 1000 db 227 kg-os bombát dobott le Debrecenre. A vasútállomást illetve a hajdani Hunyadi utcát és környékét porig rombolták a bombák. Szabó Magda 1942-1945. között a Hódmezővásárhelyi Református Leánygimnáziumban tanított, mint latin-történelem szakos tanárnő. Mivel a német csapa-

²¹ KABDEBÓ LÓRÁND 1986: 21-31.

²² TASI GÉZA – VINCZE FERENC 2010: 15.

8. kép A lebombázott Hunyadi utca 24. szám és környéke ²³

tok 1944. március 19-én bevonultak Magyarország területére, az iskolákban a tanítást befejezték. Szabó Magda ekkor visszajött Debrecenbe, az ostromot itt érte meg a Kollégium pincéjében.

A szovjet csapatok bevonulása után a püspöki hivatal engedélyével azonnal munkára jelentkezett az Egyesített Fiúgimnáziumban. Pár hetes iskolai munka után átkerült a Tankerületi Főigazgatóságra. Kis idő múlva Simon Lászlóval találkozott, aki Pestre invitálta. Ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kapott állást. Budapesten 1947-ben kötött házasságot Szobotka Tiborral. Szüleihez sokszor utazott Debrecenbe, írói mellőzése megszűntével pedig még gyakrabban, hiszen a város tárt karokkal fogadta az író-olvasó találkozókra. Egy ilyen látogatás alkalmával kereste fel az egykori utolsó debreceni lakhelyét a Fűvészkert utcán, amelyet a városrendezés miatt lebontottak a Kölcsey-házzal együtt. Helyére a Kölcsey Művelődési Központot építették. Édesapja ekkor már meghalt, édesanyja pedig velük élt a Pasaréten.

²³ Megjegyzés: A szerző saját archívumából

„Azért persze elmentem elbúcsúzni a háztól, a léceken át lesni elhagyott otthonunkat, de az az élmény semmiség volt ahhoz képest, hogy egyszer azt láttam: nincs. Senki nem figyelmeztetett engem, hogy olyat keresek, ami már megszűnt. Akkor már anyám meggyökerezedett Pesten, én író-olvasó találkozóra mentem haza, s utána azt gondoltam, nem megyek még a szállodába, lássam a Fűvészkert utcát, ha sötét ablakkal, ha holtan is, de utoljára. Bekanyarodtam a szokott úton, és téglahalmazt találtam az otthonunk helyett. Én közben tudom magamat tartani, alig-alig emlékszem olyan alkalomra, hogy az lett volna az érzésem, el fogok ájulni. Akkor azt hittem, összeesem. Nem tartott meg a lábam, egy pillanatra a látásomat is elvesztettem, aztán eltámolyogtam a Bikáig. Esős este volt, nem tudom elmondani, mi volt, ami visszaparancsolt, de valami visszavitt az esőben a Semmihez. Az arcom merő víz volt, potyogtak a könnyeim; mentem a Bethlen utca felé, és akkor kiderült, hogy a Bethlen utca sincs, tehát az a ház, amelyben Jablonczay Gizella Majthényi bácsival lakott, az is megsemmisült, zavart macskák ültek a romok között az esőben, behúzódva egy kidobott asztal alá. Az ember, hogyha hazamegy a szülővárosába, tisztességesen felöltözik, nagyon szép kabát volt rajtam akkor este, nagyon szép kesztyű, abban a nagyon szép kabátban, a nagyon szép kesztyűben guggoltam le a sárba, és vettem föl két téglát a Bethlen utcáról; – a Fűvészkert utcáról már nem lehetett. De megfelelt a Bethlen utcai is: azon a téglán valamennyien végigmentünk, anyám is, apám is, én is, fivérem is, és Gizella is. Nem tudom, aznap este mit gondoltak a Bikában, amikor a könnyektől kimart arccal, mocskos, sáros téglákat szorítva, a térdemen sárfoltosan megérkeztem, azt hiszem, azt hitték, részeg vagyok, vagy megőrültem. Mikor Debrecen vezetői följöttek hozzánk, hogy közöljék, díszpolgár lett belőlem, odavezettem őket a kandallóhoz. Láttak a parketten, az antik bútorok között, két utcátéglát, egy darab Debrecent.”²⁴

Szabó Magda egykori Debrecenje, – lakóhelyei, családja, emlékei – nagyrészt már a múlt homályába vesznek. A város atmoszférája megváltozott, már nem ugyanaz mint régen volt, azonban a kapocs, amelyet Szabó Magda és írásai jelentenek egy letűnt kor és napjaink között mégis örök!

²⁴ KABDEBÓ LÓRÁND 1986: 21-31.

Irodalomjegyzék

ACZÉL JUDIT (Szerk.):

- 1997 *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával.* In: ACZÉL JUDIT (Szerk.): Csokonai Kiadó Debrecen. 1-337.

BAKÓ ENDRE

- 2014 *Ágak és hajtások. Tanulmányok, verselemzések.* Felsőmagyarország Kiadó Miskolc. 1-325.

KABDEBÓ LÓRÁND

- 1986 *Elveszett otthonok. (Beszélgetés Szabó Magdával)* 21-31. oldal Alföld XXXVII. évfolyam 12. szám. In: JUHÁSZ BÉLA (Főszerk.): Kiadja a Hajdú Megyei Lapkiadó Vállalat. Debrecen 1-120.

PÉNZÜGYI KÖZLÖNY

- 1937 *Pénzügyi Közlöny. LXIV. évfolyam.* 1937. december 1. Budapest 1-660.

SZABÓ MAGDA

- 1970 *Ókút.* Magvető Könyvkiadó. 1-355. Lásd bővebben: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=1109&secId=110329&limit=10&pageSet=> Az oldal utolsó megtekintése: 2017.11.14.
- 1978 *Régimódi történet.* In: RÉZ PÁL (Szerk.): Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest. 1-412. Lásd bővebben: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000905&secId=0000085594&mode=html#Szabo_Magda-Regimodi_tortenet-szabo00001 Az oldal utolsó megtekintése: 2017.11.14.

Képjegyzék

A FÜVÉSZKERT UTCAI LAKÁS FOTÓJA

(é. n.) *Szabó Magda album.* 15. oldal. In: TASI GÉZA – VINCZE FERENC (Szerk.):
Hang-kép-írás sorozat. Napkút Kiadó Kft. 2010. 1- 136. + 8 oldal színes
melléklet.

A DOMB UTCA 16. SZÁMÚ INGATLAN FOTÓJA NAPJAINKBAN

2017 Az épületről a fényképet a szerző készítette.

A HATVAN UTCA 16. SZÁMÚ HÁZ EGYKORI HOMLOKZATA

1982 *Hatvan utca 16. szám.* DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti
Archívum – Mikrofilmtár.

A LEBOMBÁZOTT HUNYADI UTCA 24. SZÁM ÉS KÖRNYÉKE

(é. n.) A szerző magánarchívumából.

A SZENT ANNA UTCA 22. SZÁMÚ HAJDANI ÉPÜLET METSZETRAJZA

1909 *Szent Anna utca 22. szám.* DMJV. PH. Főépítési Iroda. Építészeti
Archívum – Mikrofilmtár.

DEBRECEN VÁROSTÉRKÉPE

1925 *A Bábaképezde és környéke.* Debrecen várostérképének részlete. A
szerző magánarchívumából

SZABÓ ELEK GONDNOKSÁG ALÁ HELYEZÉSE

1942 *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője.* 44. szám. 1942. február 24. 2.
oldal. Lapkiadó Vállalat. Budapest. 1-8. Lásd bővebben: [https://adtplus.
arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1942_02_ertesito/?pg=117&la
yout=s&query=szab%C3%B3%20elek](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1942_02_ertesito/?pg=117&layout=s&query=szab%C3%B3%20elek) A letöltés ideje: 2017.11.18.

SZABÓ MAGDA SZÜLETÉSÉRŐL SZÓLÓ BEJEGYZÉSEVES AZ 1917-ES DEBRECENI SZÜLETÉSI
ANYAKÖNYVBEN

1917

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P37-DYT?i=250&cc=1452460&cat=1926617> A letöltés ideje: 2017. XI.18.

V. EGYETEMTÖRTÉNET

Béres Zsuzsa

BÉRES ZSUZSA

A DEBRECENI EGYETEM 85 ÉVES FŐÉPÜLETE

Pünkösöd vasárnapján 1932. május 15-én, az egyetem Díszudvara adott otthont a négy év alatt elkészült Főépület avatóünnepségének. Az 1912-ben alapított Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem 1914-ben kezdte meg működését, megfelelő épületek hiányában elsősorban a Református Kollégiumban, és a város különböző területén bérelt helyiségekben. Az egyetem vezetői kezdettől fogva sürgették a központi épület felépítését, hiszen előadó és szemináriumi helyiségekre, valamint szakkönyvtárakra szükség volt a komoly és eredményes oktató, valamint tudományos munkához. Debrecen városa hatalmas, 80 hold területet ajándékozott az egyetemnek a Nagyerdőn, emellett az építkezésekre 5 millió, a klinikai kórházak létrehozásához pedig további 3 millió koronát és 25 hold területet adományozott.

1. kép Az Egyetemi Tanács a Debreceni Egyetem Központi épületének megnyitásakor. ¹

---

¹ DEA. 651. 1932. V. 14. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79505/036-0651.png?sequence=3&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

1. A központi épület alapkövetétele

Az egyetem központi épületének alapkövetételei ünnepséget 1927. június 3-án tartották. *„Legyen ez a kő olyan szilárd alapja a föléje emelendő egyetemi központi épületnek, mint amilyen biztos alapjai ennek a fiatal egyetemnek azok a nemes tradíciók, melyeket elődje, a háromszázados debreceni Református Kollégium hagyott reá... Ez az áldásos termékenység honoljon továbbra is e falak között s neveljen most már mint egyetem is sok és híres bajnokot a tudománynak s a hazának egyaránt...”* – tartalmazza az alapkövén elhelyezett, réztokba rejtett okmány szövege.²

A fedőlapon a rendezvény megbecsült vendégei teheték – jelképesen – az első kalapácsütéseket, egy-egy mondat kíséretében: Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter: *„Törhetetlen hittel a vallás, az erkölcs és a művelődés nevében.”*³ Baltazár Dezső református püspök: *„Elvész a nép, amely tudomány nélkül való.”*⁴ Magoss György polgármester: *„Ez az intézmény, amelynek alapkövét itt letesszük, szolgálja hazánk javát, hirdesse nemzetünk dicsőségét kelettől nyugatig, északról délig, a földtől az egekig és a föld színétől a föld közepéig.”*⁵ Illyefalvi Vitéz Géza rektor: *„Viruljon benned örök tavasz, melyben a tudás fáján a honszerelem virágai nyílnak.”*⁶

2. A Főépület építése

Az ünnepséget követően 1927. szeptember 27-én a földkiemeléssel az építkezés is megkezdődött. Az 1927/28-as tanévet értékelő beszámolóban így írt Verzár Frigyes leköszönő rektor: *„... ott, ahol egy évvel ezelőtt az alapkövet tettük le, ma emeletes falak nőnek és reményünk van arra, hogy még a tél beköszöntése előtt a tető is rákerül a büszke épületre.”*⁷ Az új épület – a tervek szerint - az egyetem három fakultásának és az 500.000 kötetes könyvtárnak, valamint az egyetemi hivataloknak ad majd otthont az átadást követően.

² A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1926-27: 94.

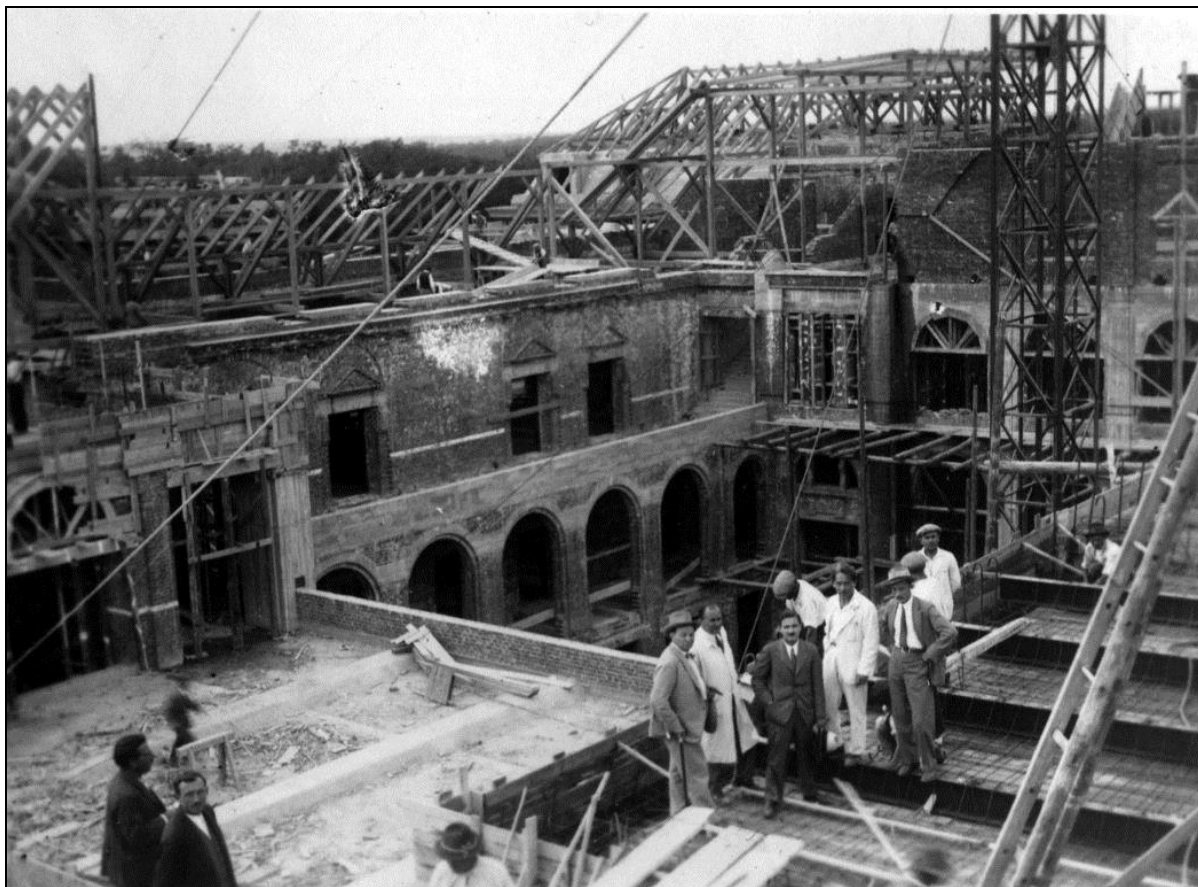
³ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1926-27: 93.

⁴ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1926-27: 93.

⁵ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1926-27: 93.

⁶ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1926-27: 93.

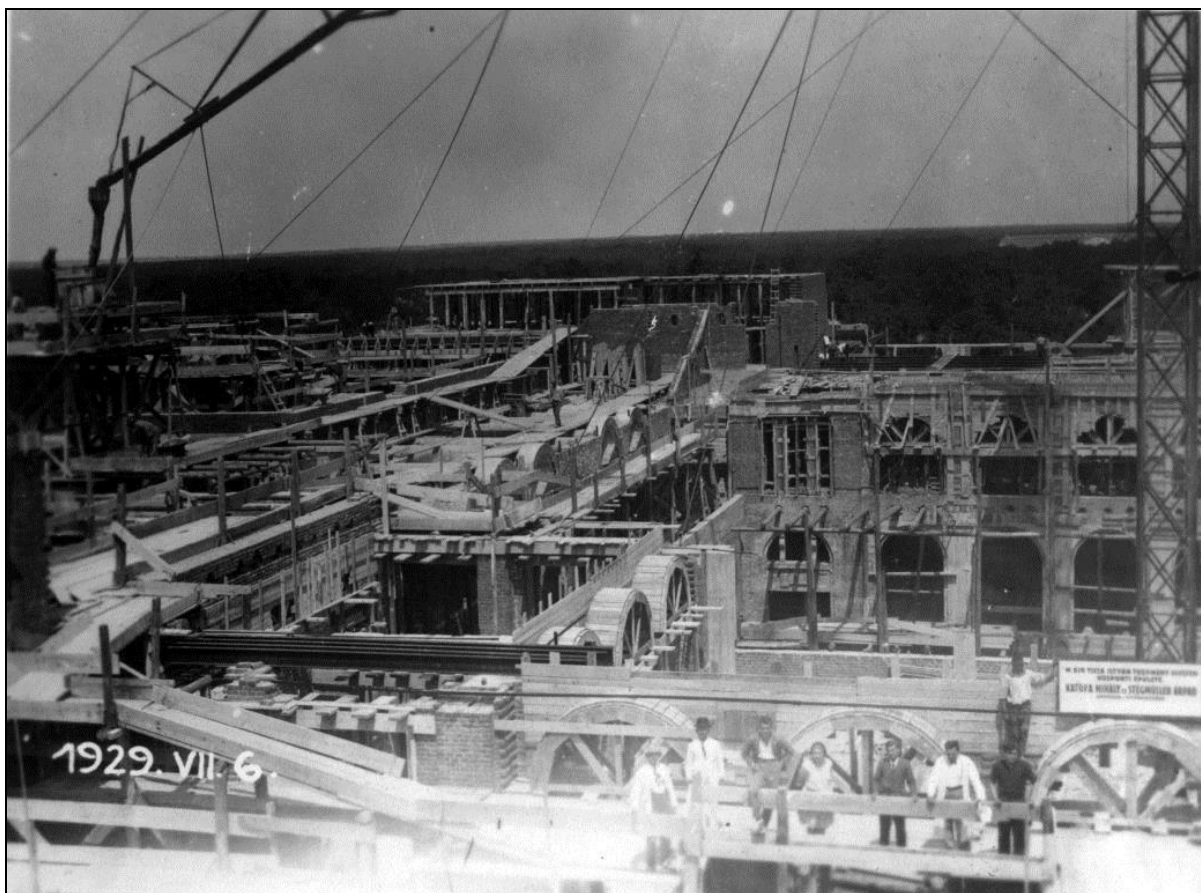
⁷ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1927-28: 63.

2. kép A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben I. ⁸

A munkálatokat maga a tervező, Korb Flóris irányította, a kivitelezésért pedig Stégmüller Árpád debreceni építőmester volt felelős. A megbízást azzal nyerte el, hogy vállalta: a gazdasági nehézségek, vagy az emelkedő építőanyagárak ellenére sem lesz drágább az építkezés költsége. Könnyen tehetett ilyen ígéretet, hiszen saját téglagyára volt. Korb Flóris nagyszabású terveiben az épületet kupolás tetőszerkezet borította volna, a két kiugró, bástyaszerű toronyra meteorológiai és csillagászati megfigyelő állomásokat álmodott, maga az épület pedig „U” alakban ölelte volna körbe az egyetem előtti parkot. A központi épület soha fel nem épült hátsó szárnyában a természettudományos képzés kapott volna külön helyet.

⁸ DEA. 76. 1928-29. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14091/s020-0076.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

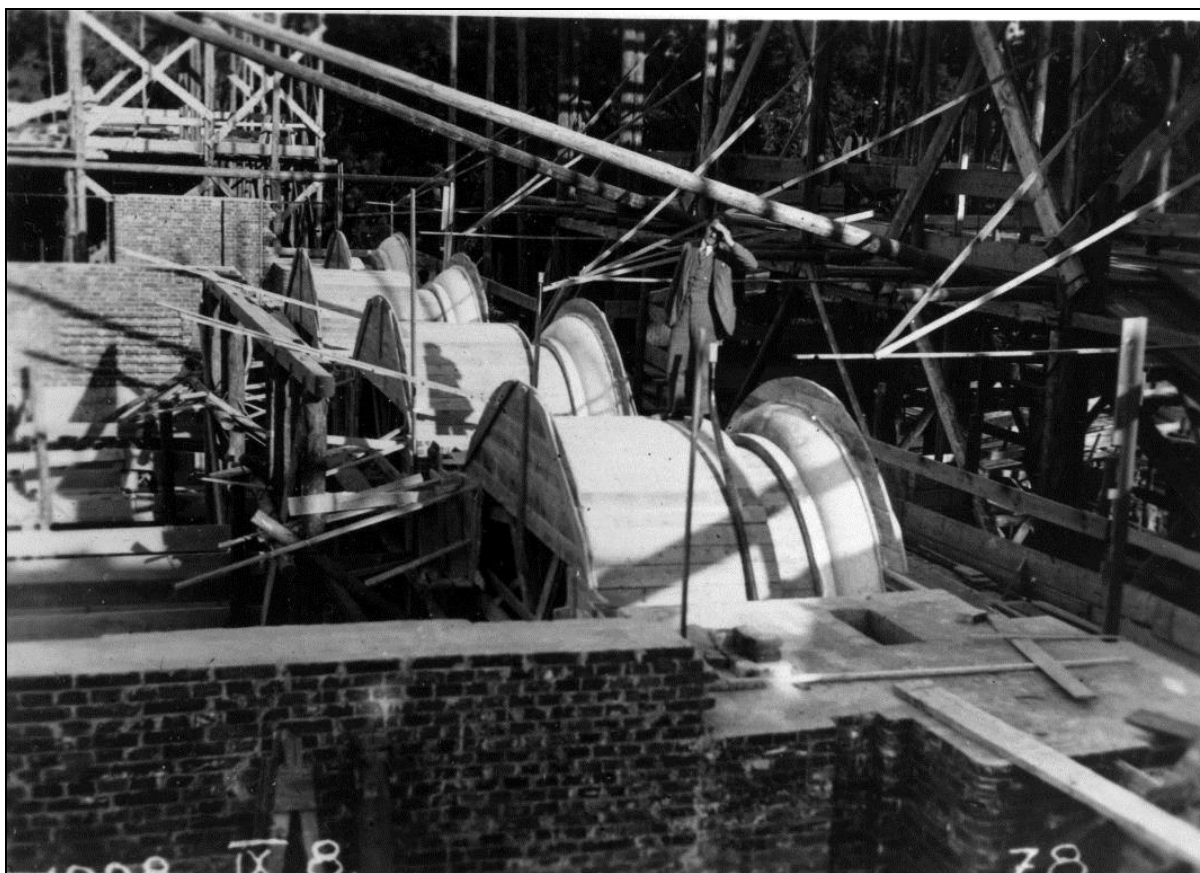

3. kép A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben II. ⁹

A központi épület főfrontja 108 méter, mélysége 88 méter, területe 6.200 négyzetméter. Az ötszintes épület alagsora szinte labirintus, a felsőbb szinteken művészi kiképzésű lépcsők, folyosók kötik össze a szemináriumi és előadó termeket, professzori szobákat. Az épület központja a 29 méter magas, 700 négyzetméter üvegtetős Díszudvar, amely különböző ünnepek, rendezvények színtere. Falain, márványtáblákon a Református Kollégium és az egyetem leghíresebb diákjainak, professzorainak nevei emlékeztetnek a debreceni felsőoktatás hagyományaira.

Egy évvel később – az 1928/29-es tanév beszámolójában – még mindig az építkezés akadozásáról számolt be Darkó Jenő rektor: „Központi épületünk... a maga monumentális fal-

⁹ DEA. 70. 1929. VII. 6. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14000/019-0070.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

4. kép A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben III. ¹⁰

rendszerével impozánsan emelkedik az ég felé, s már javában folynak felette a betetőzés munkálatai... Az építési munkálatoknak azt a kényszerű megszakítását, melyet részben a hosszú téli és tavaszi fagyok, részben bizonyos technikai nehézségek idéztek elő, már szerencsésen túljutottunk...” ¹¹

Egyszerre zajlott az építés, a vasbeton, az ács, a bádogos és a cserépfedő, valamint a különféle gyárakban és műhelyekben a vasszerkezeti, felvonó, kőfaragó, műkö, asztalos, lakatos, múlakatos, szobrász, padlóburkoló és berendezési ipari munkák. 1931 tavaszán rövid leállást követően újra megindult, és folyamatos volt a munka. „ Augusztus 31-én... 500-nál több ember dolgozik az ország ezidőszerint legnagyobb építési vállalatánál... A jövő tanévre vár a belső munkák egy részének elvégzése és a bebútorozás s mindezekre a költségek előteremtése.

¹⁰ DEA. 79. 1928. IX. 8. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/13998/021-0079.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

¹¹ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1928-29: 222.

5. kép A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben IV. ¹²

Hangsúlyozom, hogy az állam nem engedheti meg azt a luxust, hogy ez a kész épület üresen álljon...” ¹³ – írja az 1929/30-as tanév beszámolójában Csánki Benjámín rektor.

A központi épület építésével párhuzamosan elkezdődött a professzori villák és a Fő-épület előtti park kialakítása is. *„Kívánatos, hogy az épület környékének parkírozása még ez évben mielőbb megkezdessék... a parkba az épület előtt Méliusz Péter, Huszár Gál, Szenczi Molnár Albert és Komáromi Csipkés György szobrai állíttassanak fel.”* ¹⁴ – olvasható a rektori beszámolóban.

Időközben az egyetemi építkezések művezetősége is megtette szokásos éves jelentését: *„...elkészült ... a díszudvari üvegtető a páramennyezettel együtt és az oldalvilágító üvegtetők. Jelenleg a külső díszvakoló, vízvezeték, csatornázás, villanszerelő és egyéb iparos munka van folyamatban... A főtörekvés arra irányul, hogy a külső és belső díszvakoló munka a nyári*

¹² DEA. 84. 1929. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14001/022-0084.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

¹³ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1929-30: 106.

¹⁴ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1929-30: 106-107.

6. kép A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben V. ¹⁵

hónapok alatt befejezést nyerjen.”¹⁶ – írta 1930. július 9-én kelt jelentésében vitéz Herczegh Zsigmond főmérnök, építési ellenőr.

Szentpéteri Kun Béla rektor szeretne volna, ha a következő tanévet már az új épületben kezdhette volna az egyetem, azonban „...az a kéréssem, hogy az épület az 1931-32. év kezdetén legalább részben adassék át rendeltetésének mindenütt kedvező fogadtatásra talált ugyan... azonban a nehéz pénzügyi helyzetben még a bebútorozás felől intézkedés tételére sem kerülhetett sor.”¹⁷

Lehetőség nyílt arra is 1932. április 23-án, hogy a csaknem kész állapotú épületbe beengedjék az érdeklődőket és az újságírókat. A helyi előkelőségek, a város vezetői és a sajtó képviselői bejárhatták az akkor még üres termeket, folyosókat. A Debreceni Újság munkatása

¹⁵ DEA. 86. 1929. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/13965/023-0086.png?sequence=4&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

¹⁶ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1929-30: 207.

¹⁷ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1930-31: 112.

szerint lenyűgöző volt a hatás: „*Másfél órája járkálok az épületben emeletről emeletre, s nem tudok betelni az egyes épületrészek szépségével.*”¹⁸ Az építkezés befejeztével a Kollégiumból és a többi ideiglenes helyszínről – a klinikákat ellátó gazdasági hivatali egységek kivételével – az új épületbe költözött az egyetem vezetése. A földszintre a Gazdasági Igazgatóság, a Quaestura (Tanulmányi Hivatal), a Tanárképző Intézet, az I. emeletre a hittudományi kar helyiségei kerültek. A II. emelet a rektori hivatal és a jogi kar helye lett. A III. emeleten kapott helyet a bölcsészet és egy 340 fős nagy előadóterem, míg a IV. emeletet a természettudományi kar vehette birtokba. (A költözés ténylegesen csak 1932. július 15-re fejeződött be.)

7. kép A Debreceni Egyetem Központi épületének III. emelete.¹⁹

¹⁸ DEBRECZENI ÚJSÁG 1932. április 24: 9.

¹⁹ DEA. 398. é. n. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79481/010-0398.png?sequence=2&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

Közben szépen haladt a Tisza István tér „csinosítása”: kiirtották a bozótot, eltávolították a felhalmozott építőanyagot és elegyengették a földet. „ - *Ez a sok vonatkozásban páratlan szépségű, a százhusz holdas erdős parkban összefüggő egységet alkotóan elhelyezett egyetem, magasba emelkedő központi épületével, előtte az ország legnagyobb városi terével, amelyet a Debrecen város történeti characterét adó reformáció vezéralakjainak szobrai díszítenek, s amelyet sugárút csatol a város szívéhez, minden időben hirdetni fogja a nagyságát és dicsőségét azoknak, akik a nemzeti kultúráért az erőn felüli áldozatot sem találtak soknak...*”²⁰ - olvasható az egyetemi almanachban.

3. A Főépület avatása

Végül 1932. május 15-én, pünkösdi vasárnapján a Díszudvar adott otthont az épület ünnepélyes avatásának. „ *A debreceni Tisza István Tudományegyetemnek ma országgraszoló ünnepe van. A központi palota megnyitásával befejeződik az a hatalmas mű, mely két évtizedig tartó szívós munkával a Tiszántúl legnagyobb metropolisában végvárat emelt a magyar nemzeti kultúrának.*”²¹

A Debreczeni Ujság már a vendégek előző napi érkezéséről is ír, és részletezi az avatóünnepség programjait is. Az eseményen Magyarország kormányzóját Petry Pál, a magyar kormányt Szily Kálmán államtitkár képviselte. Mint vendég, megjelent az ünnepélyen gróf Klebelsberg Kunó nyugalmazott kultuszminiszter is, akinek komoly szerepe volt a központi épület kivitelezésében.

Az ünnepély istentisztelettel kezdődött a református Nagytemplomban, ezt követően vonultak a meghívottak az alkalomra ünnepi díszbe öltöztetett központi épületbe. Az egyetemi közgyűlés a Himnusz elhangzása után Neuber Ede rektor megnyitóbeszédével kezdődött. „...*A Központi Épület megnyitásával a Tisza István Tudományegyetem formailag befejezést nyert... Csak az épület új, az intézmény azonban régi: az ország legrégebb intézményei közé tartozik, nemes és régi patinával bevont, szellemileg és formailag egyaránt több évszázad ta-*

²⁰ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1930-31: 112.

²¹ DEBRECZENI ÚJSÁG 1932. május 15: 9.

8. kép A Debreceni Egyetem főépülete 1932. ²²

lajában gyökerezik... A tudományok ápolása és fejlesztése mindenkor a népek fejlődését jelentette... Elpusztul a nép, amely tudományok nélkül való.” ²³

Az avatóünnepségen Szily Kálmán államtitkár a magyar állam köszönetét fejezte ki a két nagy „jóltevőnek”: a debreceni református egyháznak és Debrecen szabad királyi városnak. „... a természet örök és megváltozhatatlan törvénye szerint a jövő az ifjúságé és olyan a jövő, amilyen az ifjúság... Magnifice Rektor! Átadom rendeltetésének ezt az épületet. Méltóságodnak és utódjainak szent kötelességévé teszem: örködjenek azon, hogy ez az épület időtlen-időkéig a tudománynak és a magyarságnak bevehetetlen vára legyen.” ²⁴

A debreceni polgárok áldozatosságát, amely nélkül nem épülhetett volna fel az egyetem központi épülete, Vásáry István polgármester méltatta: „...ez a századok összeforrottsága

²² DEA. 396. 1932. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78135/009-0396.png?sequence=2&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

²³ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1931-32: 118-119.

²⁴ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1931-32: 122.

*századoknak közös történelme, amely az ősi főiskola és a város lakosságának lelkében soha el nem választható közösséget, ...teljes lelki egységet hozott létre... Ebben az órában, amikor az épület rendeltetésének átadatik és így az egyetem századokra új otthonhoz jut, tekintetünk egyrészt a múltba vetődik vissza, másrészt előre a jövőbe szegeződik.”*²⁵

Az építómunkában résztvevő iparosok nevében Bessenyei Gyula asztalosmester mondott beszédet. A tudomány új csarnokát Baltazár Dezső püspök áldotta meg. Az épületet az egyetemi polgárok nevében Neuber Ede rektor vette jelképesen birtokba. Az ünnepség az Arany Bika szálló dísztermében folytatódott egy 600 személyes díszebéddel, majd Kerekes Ernő jogász- és Varga László bölcsészhallgató kormányzógyűrés doktoravatójával folytatódott a frissen avatott Főépületben. A programok sorában a Felsőoktatási Egyesület közgyűlése következett, amelyet a Déri Múzeumban tartottak, de még a pallagi akadémián is tettek látogatást vasárnap délután az avatásra érkező vendégek, akiket tea-esten látott vendégül a város polgármestere az Arany Bika üvegtermében. Ugyanitt táncest és ünnepi hangverseny is várta a közönséget. A programsorozat hétfőn egy hortobágyi kirándulással zárult.

Ahogy a Debreczeni Ujság írta: *„A pünkösdi vasárnapi és hétfői ünnepségek kétségkívül felejthetetlen eseményei maradnak a Tisza István Tudományegyetem történetének.”*²⁶

²⁵ A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA 1931-32: 124-125.

²⁶ DEBRECZENI ÚJSÁG 1932. május 18: 5., továbbá a Debreceni Egyetem történetét lásd bővebben: OROSZ ISTVÁN – IFJ. BARTA JÁNOS 2012., RÓFI MÓNICA – HAPÁK JÓZSEF 2012., FORISEK PÉTER - KEREPESZKI RÓBERT 2014.

Irodalomjegyzék

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

1929 *A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1926-27. tanévről.* Kiadó: Tisza István-Tudományegyetemi nyomda Debrecen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

1929 *A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1927-28. tanévről.* Kiadó: Debrecen, Sz. Kir. Város és a Tiszán túli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata Debrecen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

1930 *A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1928-29. tanévről.* Kiadó: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata Debrecen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

1931 *A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1929-30. tanévről.* Kiadó: Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata Debrecen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

1932 *A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1930-31. tanévről.* Kiadó: Debrecen Szabad Királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata Debrecen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM ÉVKÖNYVE ÉS ALMANACHJA

- 1933 *A Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1931-32.* Kiadó: Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, Debrecen.

DEBRECZENI ÚJSÁG

- 1932 *Debreczeni Újság.* Szerkesztőség és nyomda: József kir. herceg utca 16., Kiadóhivatal: Kossuth-utca 3.szám. 1932. április 24.

DEBRECZENI ÚJSÁG

- 1932 *Debreczeni Újság.* Szerkesztőség és nyomda: József kir. herceg utca 16., Kiadóhivatal: Kossuth-utca 3.szám. 1932. május 15.

FORISEK PÉTER - KEREPESZKI RÓBERT

- 2014 *A tudás temploma – A Debreceni Egyetem Főépülete.* Kiadó: Debreceni Egyetem Debrecen.

OROSZ ISTVÁN – IFJ. BARTA JÁNOS (szerk.)

- 2012 *A Debreceni Egyetem története 1912-2012.* In: OROSZ ISTVÁN (Főszerk.): és IFJ. BARTA JÁNOS. (Szerk.): Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen University Press 2012.

RÓFI MÓNKA – HAPÁK JÓZSEF

- 2012 *Megőrzött Értékeink.* Kiadó: Blende Bt. Felelős kiadó: DR. FÁBIÁN ISTVÁN rektor Nyomta és kötötte: Alföldi Nyomda Zrt.

Képjegyzék

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1928 *A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben. III.* DEA. 79.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/13998/0210079.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1928-29 *A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben. I.* DEA. 76.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14091/s0200076.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1929 *A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben. II.* DEA. 70.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14000/0190070.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1929 *A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben IV.* DEA. 84.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/14001/022-0084.png?sequence=1&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1929 *A Debreceni Egyetem Központi épülete kivitelezés közben V.* DEA. 86.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/13965/023-0086.png?sequence=4&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1932 *Az Egyetemi Tanács a Debreceni Egyetem Központi épületének megnyitásakor.* DEA. 396. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78135/009-0396.png?sequence=2&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

1932 *Az Egyetemi Tanács a Debreceni Egyetem Központi épületének megnyitásakor.* DEA. 651. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79505/036-0651.png?sequence=3&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

DEBRECENI EGYETEM ADATTÁRA

(é. n.) *A Debreceni Egyetem központi épületének III. emelete.* DEA. 398. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79481/0100398.png?sequence=2&isAllowed=y> A letöltés ideje: 2017. VII. 3.

<http://www.civisporta.hu>

civisporta@gmail.com

